Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

Ald. 2/7.
6687
20

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
ALDINI
II
7
18
RACCOLTA NENCINI

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS

VOLVMINA QVAEDAM NVPER EXCVSSA, NVMERO ET ORDINE, QVI SVBIICITVR.

De libris ſuis quibuſdam nunc primùm in lucem editis & argumentis eorum.

De Principum doctrinæ, magnum, & uarium, & elegans opus, libris IX. diſtinctum, in quo plurima de ueterum Heroum, Regum, Imperatorum geſtis, & regimine continentur.

In funere Io. Franciſci Nattæ patruelis, Oratio.

In obitu Illuſtriſſimi Hieronymi Adurni, laudatio, ſeu conſolatio.

Pro ſe & fratribus, ſeu pro familiarum dignitate.

Quum ſuſcepit Mantuæ magiſtratum Rotæ, Oratio.

Poſt abſolutionem geſti magiſtratus alia Oratio.

De Chriſtianorum eloquentia liber.

ALDVS

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE FIRENZE

VENETIIS, M. D. LXII.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE LIBRIS SVIS QVIBVSDAM nunc primum in lucem editis, & argumentis eorum.

DVO quædam parua librorum meorum edo nunc uolumina, iampridem elaborata. Vnum ad res pertinens humanas, alterum ad diuinas. Argumenta autem eorum latius proponere decreui ueluti in tabula depicta præ foribus, ut his lectis uideant literarum studiis dediti, quid ipsis legere expediat, quid contra, & excipiant si quid faciat ad stomachum reliquis prætermissis. Et de humanis quidem principio dicendum, quæ notiora sunt, & prius occurrunt sensibus, postea de diuinis dicere aggrediemur. Primus igitur liber de Principum doctrina scriptus est. Illic doceo (si modo id assequi potui) plurimum rebus humanis conducere Principes urbium esse doctos, imò neminem fungi rectè posse imperio, & dignum se illo ordine præstare, nisi qui disciplinis imbutus sit liberalibus, imitatus auream illam Platonis uocem, qua pronunciauit humanum genus nunquam à cladibus, & calamitatibus quieturum, nisi in urbibus, aut philosophi regnarent, aut Reges philosopharentur, beatas autem illas fore respub. in quibus id contingeret. Quum autem huic uni rei ostendendæ studerem, & hoc præcipuè premerem, tamen digressus sum sæpè ad alia quædam, quæ utilia cognitu, & auditu iucunda, & aptè connecti posse arbitratus sum: quæ siue quis additamenta, siue ornamenta uelit uocare, non repugnabo. Facio autem me loquentem tali de re adhibitis duobus eruditis uiris, quibus in sermone partes suas dedi. Dialogos planè sequutus, quorum morem sapientes uiri ausi sunt è scena in scholas suas transferre. nam Dialogos non tantum leuibus & ludicris, sed seriis quoque & grauibus satisfacere posse rebus existimauerunt, utilitatem cum uoluptate captantes. Hoc opus iam pridem cœptum diu fuit in manibus uariis interpellantibus curis: tandem, Deo benefauente, absolui. Scripsit eodem argumento libellos duos Plutarchus Chæronensis: quorum uno asserit in Principe requiri doctrinam. In altero conuenire philosopho, ut cum Principibus uersetur. Nam hoc ipsum fuisset argumento Principem doctum non esse oportere, si uiri doctrinæ studiosi aditum eius congressumq; uitarent, hoc ut eriperet, alterum libellum priori subiecit. Nihil equidem in hac scriptione mutuatus sum ab illo meis contentus. Dicet aliquis. Quid hunc potius legam, quàm illum? an elegantius loquitur, aut eruditius? difficile est respondere, mihi præsertim, qui nullius scriptis mea præfero. Melius (esto) sit illum legere. Sed quid si uterque legatur? num peius? Nos enim planiores fuimus & uberiores: ille durior & breuior elocutione, & interdum subobscu-

rior : illa sunt uetera, nostra nouitate sua placere possunt . Sed hac in re suo quisque utatur iudicio, & quod uidebitur, id faciat. Nos ad institutum redeamus . Succedit huic operi Oratio, quàm effinxi in funere Francisci Natæ patruelis. Spem laudaui in optimo adolescente, nam rem uix inueniebam . Dixi tamen de genere, de opibus, de ornatissimis adolescentis moribus, de intentissimo ad optimas artes cursu : de initio magistratuum, spes ampla erat in manibus, ea elapsa est . Itaque Virgilianum illud suppetebat. Si qua fata aspera rumpas . Tu Macellus eris . Collegi postremo plura, quæ attenuare possunt luctum in morte carissimorum. Nam quòd illic etiam Græcas literas ueluti captata occasione collaudauimus, iure factum iudico, tum propter illius linguæ elegantiam & cultum, uariasq; figuras dicendi, quas nulla industria, nullo ingenio nostri potuerunt æmulari, tum propter multiplicem rerum copiam & doctrinam, qua Græci olim homines abundarunt, cæterosq; refersserunt. Quoniam autem duplex celebrandi laudes defuncti ostenditur ratio . Vna in funere: & super ipsum (ut ita dicam) sepulchrum . Altera cadauere iam humi condito, & iustis omnibus persolutis utroque usus sum in Hieronymo Adurno, quem defleta eius morte mox refero inter diuos, Græci apotheosim, id est deificationem uocant. Nam sic fecisse in Daphnide suo Virgilium recolo: quum enim funus eius satis deflesset, posterius illum in cœlum sustulit, & supra sidera collocauit, ut plus hic gaudii, quàm illic luctus inesset. Fuit hic Princeps, quem laudare aggressus sum, temperatissimi, moderatissimiq; ingenii, & ad res gerendas paratissimi, in Deum & homines caritatis præstantissimæ. Itaque si de quoquam Christianæ religionis alumno bene sperare post mortem possumus, de hoc sperandum est, & existimandum hinc discedentem Beatorum sedibus receptum, unaq; cum Christo & reliquo sanctarum animarum choro triumphare. Hæc est maxima Christiani uiri consolatio in suorum obitu, dum cogitat eos, qui à se discesserunt, cœlos conscendisse, & Deo fruentes maiore uitæ lumine collustrari. Sequitur Oratio domestica in controuersia iudiciali, in qua agnationum causam tueor, plura disputans de lege municipali, qua masculis extantibus filiis, fœminæ nuptæ seu dotatæ ab intestati patrisfamilias successione repelluntur. Cur eam scripserim, quodue præstiterim, non dico latius, quoniam proprio procemio armata est illa Oratio, quo iudicantur omnia. Veteres Oratores non in publicis modo, sed in priuatis quoque iudiciis enituere. Si inerat contentio de testamento, de mutuo, de tutela, de societate, de hæreditate, & reliquis talibus, has illi priuatas controuersias suscipiebant, & modo ab actorum partibus, modo de reorum, (ut uidebatur) stabant, & in his etiam minutis litibus ingenii acumen, & dicendi nitorem ostendebant. Isæus in hoc genere est totus, Lysias plurimum uersatur. Nonnullas super his Orationes confecit Isocrates. Demosthenes plures. De Cicerone notissimum est eum priuatas causas egisse, & de aliis pluribus, quos ille in libello, qui Brutus inscribitur, collegit. Ego unam hanc Orationem iudicialem composui, cui nec in exordiendo defui, nec in constituendo statum causæ, nec in argumentando, nec in contraria refellendo, nec in perorando denique: Sic enim ueteres

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

Oratores fecisse uidebam, & mecum præclarè actum iri arbitrabar, si quorum admirarer ingenia, eorum sequerer uestigia. Adolescens eam conscripsi, sicut alias duas superiores, & fuit uoluptati relegere, quod uidebar in senectute adolescentiam meam reperisse: quanquam florentis illius ætatis plures aliæ sunt Orationes, quas olim emisi, sed non cum his, quarum editionem certis quibusdam rationibus tunc omisi. Iam aduentante senectute duas habui Mantuæ, quas etiam edidi, unam ingrediens magistratum Mantuæ Rotæ, Alteram exiens. Prima sublimior est, & grauior, & excelsior: Illic de iustitia plura dico, altius & ueluti ab origine repetens. Enimuero magistratum capiens, qua de re potius, quam de iustitia loquatur? quæ præ cæteris omnibus illi custodienda, & administranda mandatur, & cuius in opere uersari assidue debet: hæc hominum uitæ non minus, quam aqua & ignis, necessaria est huius gratia leges conditæ, quæ æquum ius statuerent, magistratus instituti, quorum opera legum præscripta seruarentur, hanc finxit antiquitas Iouis throno assidere, quasi hoc uno consiliario utatur, & per eum maxima quæque disponat, sed ut hæc uerè se habeant, dicta sunt orationis initio. Deinde commendaui institutionem illius noui magistratus cum summa laude Principum. Secunda est contractior, si materia spectetur. Respondi ei, qui ne magistratu abeuntem de more summis laudibus longissima Oratione, firmissimis lateribus, magna in multitudine prouexerat. Postea ueluti uicem reddens laudanti, & his, qui laudes meas æquis auribus acceperant, urbem illam & ciues iustis extuli præconiis. Harum Orationum editionem libuit repetere, & superiorum choro uno in uolumine aggregare. Postremo procedit loco, & ueluti claudit aciem libellus de Christianorum eloquentia, à me compositus, ut refellerem quorundam inscitiam, qui damnant eos, qui eloquentiæ studiis uacant. An non tunc aduocanda mihi fuit eloquentia ipsa? ut se ipsam defendat illo suo amplissimo ore, quo ueram agens causam omnia prosternere solet. Sed ubi eam inuenirem, nisi in scriptis eloquentium Christianorum? nam de hoc agebatur. Ostendendum igitur fuit uariis inductis exemplis in Christi ecclesia eloquentiæ studia semper floruisse, & ostendisse arbitror, non reiiciens tamen eos, qui neglecto omni Orationis flore possunt de re argutissime dicere, sed alteros præfero, qui utroque pollent, & sententiarum acumine, & uerborum dignitate, qualis Augustinus fuit, & Augustino paulo ætate prouectior Hieronymus, & his multo antiquior Tertullianus, & si qui alii ante uel post eiusdem notæ scriptores fuerunt. Et de humanis quidem rebus ita conscriptos libros habeo, his argumentis, quæ proposui. Superest mox, ut de diuinis in sequentibus disseramus.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBRI NOVEM.

PROOEMIVM.

VETERVM quondam Sapientum fuit sententia, homine improbo & iniquo nullam esse feram truculentiorem: truculentissimam autem bestiarum omnium esse Tyrannum, quam sanè sententiam uerissimam esse, non aliunde melius, quam experimentis quotidianis docemur. Nam si quis reputare secum uoluerit & animo euoluere, quæ uiderit ipse, quæ legerit, quæue audierit, inueniet nulla naufragia, nulla incendia, nullas pestes, nullas eluuiones, nullos terremotus, tot humana corpora absumpsisse, tot urbes nationesq; deleuisse, quot bella extinxerũt, quæ libidine dominandi hominibus per homines importantur. Tyrannos uerò quis dubitauerit non summam afferre perniciem rebus humanis? quum uideat id hominum genus in proximos, in longinquos, in suos, in alienos, cædibus, rapinisq; bacchari? nullis parcere, dummodo expleant quodcunque concupiscant. Nulla pestis nocentior, quam ubi infinitæ libidini summa adiuncta est potestas, nam non modo non ueretur, sed etiam appetit lædere: nec rei expediendæ difficultas quicquam moratur. Vnde autem tanta existat libido nocendi, quæri potest: aliis aliud causantibus; Ego quidem existimo, atque adeo iudico inscitiam huius rei esse ducem: non enim illi malè sibi rebusq; suis consulere arbitrantur, dum animo suo morem gerunt deliniti specie præsentium bonorum, nihil in posterum prospicientes, & ignorantes, quam grauem, quanque sanctam sustinere debeant personam, quicunque præsunt regendis urbibus, & temperandis moribus populorum, & quantum conducat non modo his, quos sub se habent, uerum etiam ipsis dominantibus iustè imperare: nam si hoc scirent, idq; penitus animis eorum insideret, non adeo nomini, gloriæ, bonisque suis inuiderent, seu potius hostes essent, ut his contraria molliri uellent, sed premit eos inscitia rectarum artium, ingenuarumque disciplinarum, ita ut præcipites in omnia mala nemine auxiliante ferantur. Etenim quum humanus animus actionum sit suarum dominus, & hæc uel illa possit liberè deligere, & ad quæcunque uelit, sese inflectere: nonne ubi, quod deterius est, delegit, dicetur inscienter delegisse? uel nullum potius esse delectum? quum uerus delectus consistat medius inter duo pluraue forte æqualia uel aliter inter se distantia bona: quorum unum post deliberationem apprehenditur, quodcunque ex illis magis placuerit: non sic, ubi bonum est unum, malum alterum, nam si tunc malum apprehenditur, nullo dicetur apprehensum delectu, sed stupore mentis uel inscitia potius singulari.

Non

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

Non enim appetitus est mali, nisi ut fugiatur: Sin autem, ut bonum apparens capitur, manifestum est deceptionem illic ignorationemque uersari. Vituperanda igitur inscitia est, & laudanda doctrina: quæ si gloriosa est in priuatis, quanto clarius in Principibus elucebit? Nota est Platonis uox prædicantis. Beatas illas fore respublicas, ubi Philosophi regnarent, uel Reges philosopharentur, in quam sententiam ierunt posteriores, quicunque de legibus, de republica, de regno, de iustitia, de temperantia, deque aliis uirtutibus ad morum sanctitatem spectantibus scripserunt: non enim illa oblectandi ocii gratia scripserunt, sed ut monerent, erudirent, docerent: non illi summas potestates contempserunt, easque temere in quælibet ferri uoluerunt. Illud indicat, quod priuatim quoque summis Regibus & Principibus præcepta cohortationesque per epistolas aut libellos miserunt. Illud porrò est derridendum, si existimet quispiam maximas res sine doctrina tractari posse, quum ne minima quidem sine ea rectè ualeant administrari. Interrogatus Aristoteles quantum docti differant ab indoctis, quantum (inquit) à mortuis uiuentes: tantum ille tribuit doctrinæ, ut sine ea uitam nostram nullam esse duceret. Eodem tendit Biantis dictum, qui interrogatus, quantum differat prudentia à reliquis uirtutibus, quantum (inquit) uisus à reliquis sensibus. At sunt, qui existimant doctrinam Regibus & urbium prouinciarumque dominis non conuenire turpissimo errore. Nam quum naturalis sit amor libertatis, magnum est efficere, ut quis alteri seruiat libenter: Nullum Animal homine contumacius, arrogantius insidiosius, ideo non aliud maiori arte tractari debet, artem autem præceptis doctrinæ constare fatendum est. Præterea, quum superior ille locus tributus sit Principibus, ut reip. consulant & utilitatibus populorum: nonne res ipsa clamat sine doctrina, & maxima quidem doctrina id perfectè cumulateq; effici non posse? Verum quoniam de his latius colloquutus sum cum Io. Baptista Natta fratre germano, & Alberto Carreto sororis patruelis filio, decreui collocutionem illam totam literis mandare: qua in re non existimo officium hoc meum scribendi ab aliquo culpari posse, quoniam non alio respiciens scribo, quam ut prosim hominibus, quoquo modo possim. Non ego ab ineunte ætate pilis, gladiis, castris, aut aliis militaribus studiis me tradidi. Literas sequutus sum, ingenia ueterum sapientum tractaui, & curæ fuit discere nonnulla, quæ illi in publicum usum protulerunt, & nota omnibus esse uoluerunt: Scribendi etiam aliquid me tenuit solicitudo. Quamobrem si hac de re dicendum est aliquid, dicam cum Peligno poeta.

Hæc mea militia est, gerimus, quæ possumus, arma.
Dextraq; non omni munere nostra uacat.

Neque uero profiteor me nouarum rerum inuentorem: satis habeo si uetera quædam cultu orationis reddere blandiora, uel collectione dispersorum uberiora efficere possum. Sed iam ad collocutionem ipsam ueniendum, quam ita exponam, quemadmodum ultro citroque commeauit ternis personis ueluti in scena introductis. Hæc senteutiam plenius meam, quam de doctrina Principum teneo, plenius explicabit.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER PRIMVS.

DIALOGI PERSONÆ.

Albertus Carretus Io. Baptista, & Marcus Nattæ fratres.

MARCVS.

LVCVS hic sanè densus & asper, poterit nos commodè, ut opinor, à merediano solis feruore nunc protegere. Videtis quàm suauis iste sit & amænus locus, hinc uiride spectamus solum. illinc uariis depictum florum coloribus, inde riuulum argenteis lasciuientem undis, & ueluti per læta fugientem gramina, harum autem arborum in quincuncem directarum frondentibus comis nihil potest esse festiuius. Itaque (si libet) hac sub arbore quiescamus, æstus uitandi gratia. Ego hic nobis cœnulam parari constitui, nam iussi obsonium huc afferri, co quos & ministros cum uasculis sequi ALBER. Amænus sanè, (ut dixti) Marce locus. Ego talem agrum his in regionibus non expectabam. MAR. Naturæ hæc sunt opera Alberte ingenua. Illa uero, quæ miramur in urbibus, marmorea pauimenta, aurata lacunaria, & fulgentibus obductos crustis parietes, hæc cedent omnia ueluti ascitia quædam his genuinis naturæ delitiis. Nunquam studia nostra atque artes uincent naturam, seu potius naturæ omnis artificem, qui omni æuo, omniq; sapientia prior, spontè, quod melius erat, delegit, eoque nos donauit, nec inuidit tamen, si humana industria illius opera imitari uellet, imò ut imitaretur dedit. Verum ubi ea uenerint in contentionem cum alteris, tam facile superantur, quam ficta à ueris superari solent. ALBER. Scio, & te de his quandoque scripsisse memini. Estque de his etiam apud ueteres hebræorum interpretes, quos illi Talmudistas uocant, multus sermo, dum hac ratione omnium naturalium rerum opificem Deum commendare student. MAR. Oportune Alberte à te illata est mentio de hebræis. Nam uerum est profecto, quod olim audieram te hebraicas literas didicisse sub idoneis præceptoribus. Allatum est te adeo in appellatione harum literarum & cognitione earundem excellere, ut parem ex illa gente habeas fortasse aliquem, superiorem certè neminem, quæ prouincia, quam sit difficilis, testatur Hieronymus, dum se sæpius tentasse, sæpius conatus suos abiecisse, & quandoque de uictoria desperasse scribit, & tandem per immensum laborum pelagus uolutatum uoti compotem redditum, & de amara radice dulcia poma decerpere. Tu uero adhuc iuuenis succisiuis (ut aiunt) horis huic uacans cogitationi, adeo omnes euicisti difficultates, ut te summi etiam illi hebræorum magistri dicentem

ad-

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

admirentur. ALBER. Dicam tibi Marce, ut res habet. Ego hebraicæ linguæ studio semper flagraui, qua & Dominum Iesum, & sanctissimam eius genitricem Mariam, & Apostolos denique omnes loquutos accepimus, & qua ueteris legis arcana prodita sunt. Nec ulla mihi eius rei melior effulsit occasio, quam Mantuæ, quo profectus, dum aulæ inseruio, nactus sum magistros, quales optabam, & quanuis multis interim premerer incommodis, nullum tamen mihi elabi patiebar diem, quin cum eis aliquid ad illarũ literarum disciplinarum pertinens commentarer. Itaq; quantum in his profecerim, aliorum sit iudicium. Me certè nunquam huius uoluntatis meæ pœnituit. MAR. Rectissime tu quidem Alberte, qui & si summo natus es loco, maiorumque stemmate fulgeas, atque opibus inter nostrates abundes, tu tamen his & talibus fortunæ bonis literarum studia anteponis. Sed ut tu laudandus, qui hæc insequeris, ita uituperandos duco nonnullos Reges & Principes ciuitatum, qui literis non modo non uacant, sed eas omnino reiiciunt & contemnunt. ALBER. Velim Marce, postquam delapsus es huc sermone, ut uituperandos ducas Principes ciuitatum, qui literas reiiciunt & contemnunt, liberet tibi hac de re latius aliquid disserere, altus adhuc dies, qui odiosus erit, si fuerit ociosus. Dictum est antiquitus. Comes facundus in uia, pro uehiculo est. At in sessione Comes facundus pro ludis fuerit & spectaculis. Materiam uides propositam facilem ualdè & explicatam: in qua non tu modo, qui eloquentia polles, sed quiuis rudis & impolitus possit esse disertus. MAR. Faciam, quod te uelle uideo Alberte, modo idem fratri placeat. Non enim inter uiros tam arcta sanguinis necessitudine coniunctos decet excusando aut dissimulando tempus terere, quin quicquid possis id confestim præstes. Equidem non solum ingenio tuo Alberte, quod in te præstans & excellens est, affici debeo, uerum etiam cognatione. Nam qui tibi auus maternus, idem mihi patruus fuit, & quam tu matrem, ego sororem patruelem uocabam, itaque quolibet impelli possum, uel solo tuo digito. Specto tamen (ut dixi) Baptistam, & attendo quid uelit. BAPT. Mihi quoque idem, quod Alberto placuit, probatur, iam diu est, quòd nihil tuorum uidi aut legi. Itaque nunc iuuabit audire loquentem: quanquam autem Albertus dixerit materiam esse facilem & explicatam, diligentius tamen censeo disserendum ob sententiarum dissonantiam. Non enim pauci sunt, qui putant Principibus uiris indecoram esse in literis moram, hanc sacerdotibus tantum & Iurisconsultis aptarunt. ALBER. Non mentiris Baptista, ego id quotidie experior, & uehementius expertus sum antea: non enim externi tantum, sed quidam etiam ex affinium & amicorum numero à literarum studiis abducere conati sunt, præsertim ubi ad hebraicarum literarum cognitionem deflexi, quos ego tamen omnes constantissimè repuli, & in sententia permansi. MAR. Non me latet hæc opinionum diuersitas, & eam sum sæpius detestatus. ALBER. Iam palàm est Marce te de his rebus aliquando cogitauisse. MAR. Cogitaui equidem, sed non sine ira & indignatione, & magno animi motu. ALBER. Dic quæso, quid te commouerit? MAR. Quum propositum est utrum oporteat uiros Principes, qui imperio, potentia, diuitiis florent, grauiorum stu

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

dia disciplinarum & ingenuarum artium literas sectari: & uideo hominum inter se dissentire sententias, aliis id præclarum uel necessarium potius censentibus, aliis minime, fieri non potest quin uehementissimè perturber, quoniam in eo quod utilitatem fert omnibus, omnes consentire oporteret, non autem alios sic, alios aliud putare. Vtile autem dico esse omnibus Principes esse doctos, & cunctis bonis artibus abundare, quandoquidem publicam illi sustinent, non priuatam personam, quod si utile idest omnibus, ergo utile quoque his, qui dissentiunt, fierique id negligunt: non enim tam stulti sunt, ut eximant se de omnium numero; sic fit, ut illi non utilitatem modo communem, sed propriam quoque sententia sua conuellant. Quod si improuidè id faciunt, monendi: si studiosè, corrigendi: si pertinaciter, relinquendi. Sed uiderint ipsi quid agant, & quo sententiam suam referant. Ego quod falsa sit penitus noui, sed si uera esset, effecisset, ut me in tenui humilique fortuna natum atque educatum minus molestè ferrem, quoniam quibusuis Imperiis, opibus, honoribus literas, quibus uacaui, & assidue uaco, præstantiores duco. Sed num intelligunt Alberte, qui literis carent, se pulcherrimo & præstantissimo Dei munere carere? ALBER. Ego intelligere non puto, nam si intelligerent, tam supinè non errarent. MAR. Ergo fingamus nobis hos adesse, & ueluti ignaros, uel non studiosè errantes doceamus, & in uiam ueritatis dirigamus, atque ita ipsos alloquamur. ALBER. Sic uidetur faciendum. MAR. O uiri optimi, quid uenit uobis in mentem literas contemnere & reiicere, ignorantes quantum id sit Dei munus, & quam oportunè mortalibus concessum. Nam si in homine animantium omnium speciosissimo id præcipuè elucet, quod cogitationes mentis uoce aperire & promere queat, partem laudis huius & dignitatis ferunt literæ, quibus consiliorum & inuentorum nostrorum significationem tradere possumus, non præsentibus tantum, sed etiam absentibus, nec natis modo hominibus, uerum etiam nascituris. Hæc uox, quæ cum aere effluit uerberato, præstare nequit. Quid ea pars humani animi, qua meminimus, nonne subsidium à literis aduersus obliuionem petiuit? quam multa nos fugissent cognitione dignissima, nisi uinculo literarum iniecto custodirentur, & sub potestate mentis assiduè tenerentur? Quid porrò præstabilius, quam omnium retro excellentissimorum ingeniorum compotes fieri, nam cogitationes doctissimorum quorumcunque literis insculptas perinde noscimus, ac si cum diuinis illis uiris uiuere & familiariter colloqui licuisset. Sic artes omnes, à paruis primum initiis progressæ, addentibus multis ad ea, quæ antiquitus acceperant, & addita rursus scribendo ad posteros transmittentibus, adiutæ sunt copia & dignitate inuentorum, & in summam tandem profecerunt, & quomodo scriptorum beneficio illustratæ & auctæ fuerunt, sic etiam incolumes manserunt. Gratissimum est nominis nostri memoriam transfundi in uenientia secula cum gloria, nemo scribat aliquid, & perpetuum fit in literis silentium, pari fere spacio fama hominum, quo uita finietur, & frustra tantam cupiditatem diuturni nominis humanis pectoribus natura infuderit. Quid hominum dixi sine literis ignotissima fore nomina? imò ne montium quidem, fluminum, urbium, regionum

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

num notitia ulla longius penetrabit. Sunt igitur literæ uocum uincula, mentium indicia, memoriæ subsidium, gestorum uita, artium custodia, disciplinarum receptaculum, famæ sedes. Quamobrem literarum quæso notitiam capite, & multa illic posita ne pigeat didicisse, quæ magno postmodum usui futura sunt uobis & ornamento. Hæc ad illos mea esset oratio, qua si commouerentur, non tam mihimet, qui suasissem, quam ipsis, quod suasi essent, gratularer. Non enim qui recta suadet, efficitur melior, sed qui suadetur. ALB. Verè nunc à te, nec eleganter minus laudatæ literæ, de quarum dignitate, fructu, robore, & utilitate, tanta dixisti. Itaque quemlibet hæc tua commouere possent, sed hæc adhortatio non magis est ad Reges & alios summates uiros, qui clauo præsident ciuitatum, quam ad rudes quoscunque & imperitos. Ego illos magis urgendos propriis censeo argumentis, quàm communibus, nam sic eos magis commoueris, si modo ad illorum aures hæc tua unquam perueniet oratio, & maiori id etiam tibi fuerit gloriæ: nam propria communibus omissis adducere intelligentis est uiri, & maiorem hæc fructum perspecta, quam illa afferunt. MAR. Vis me Alberte (ut audio) declamare aduersus hos Principes, qui literas nesciunt, uel potius negligunt, nec uereris me inimicitiæ potentium obiicere, qui forsitan ipsorum imperitiam à me lacessitam ferent molestissimè, sed faciendum est, quandoquidem pollicitus sum. Dura sanè hæc prouincia, non ad dicendum, sed ad cogitandum, qui nam hi, contra quos dicas. Vnum tamen illud me non parum consolatur, quod non adsunt: nam si adessent, me forsitan purpuræ fulgor, uirorum & equorum strepitus, & circunfusum Satellitium armis stipatum fulgentibus, omnis denique illa pompa & apparatus adeo terrerent, ut uix possem cogitata proferre. Graue est apud magnam potestatem dicere, etiam quum ueneris ea dicturus, quæ nullam auribus molestiam allatura sunt, at quum inimica & inuisa habenda sit oratio, num potest liberè & uehementer is dicere; qui cogitat se displicere, & de se ipso præterea aliquid ueretur. Ergo optimè nunc contigit, quod neminem eorum uideo, facilior nanque mihi in absentes fuerit declamatio. A'communibus autem ad istorum propria transire nihil est negocii. Nam si honestum & præclarum scire & tenere quæcunque perennibus literarum monumentis sunt consignata, liceat hæc etiam Principibus didicisse: sin turpe & indecorum, ne priuati quidem illa condiscant. Leuia & insulsa scripta licet contemnere, uel irridere, sed egregia quæque uolumina plena prudentiæ uocibus, ut contemnant, & pro nihilo habeant, quo regio uel potius tyrannico iure id sibi assumunt? Scripserunt Plato, Isocrates, Aristoteles de rep. de legibus, de institutis, moribus, disciplinisque ciuitatum, docuerunt, qui esset optimus reip. status, qualis esse deberet, qui in illa futurus esset Princeps. Hoc amplius Theophrastus, quæ essent in rep. inclinationes rerum, momenta temporum, quæue tunc moderatio tenenda, Quæ consilia per illos ad summos uiros? quæ cohortationes? quæ monita emanauerunt? nullus denique ciuilis locus non ab his peritè diligenterque tractatus. Eodem in curriculo uersati sunt e nostris plures sancti & religiosi uiri, doctrina omni pollentes, qui certiora etiam plura

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

& ueriora e sacris literis hausta promere potuerunt. Vtrum igitur remigibus illa scripta esse dicemus? an his qui ad gubernacul a & clauum ciuitatum sedere solent? Xenophon ille Socraticus sub Cyri persona Regis optimi naturam, mores, uictum, cultumque descripsit, quæ si in regno positus, uel qui mox Rex futurus est, non modo non tenebit, sed etiam negliget, quid est aliud, quam in artificio proprio negligens esse, & peccare uelle? Plutarchus, qui ob multimodam rerum cognitionem dictus est omni scius, scripsit plena & solerti manu, qua nota uerus amicus internoscatur à non uero, illam leuem ac futilem beluam, cui nomen assentator, alienis colori bus adornatam idest sub amici persona latentem ac fallentem retexit: quid porrò Principibus hac lectione magis necessarium? qua cauerent, ne inanibus amicitiæ simulacris caperentur, neu assentatorum uocibus in uicia inducerentur. Nam cum omnia pessimis assentatoribus referta, tum aulæ præ cipuè Principum istis pestibus oneratæ sunt, nec ulla magis quam publica fluenta uitiari uidemus adulationum uenenis. Quærimur de gladiorum, famis, & morborum iniuria humanum genus peruadentium, quum tamen adulatorum lingua, quæ æquitatis normam principali fastigio inflexit, omnibus pestibus nocentior multo & exacribilior sit. Scimus quod quo maiores Regiæ opes, eo plures insidiatores alunt, qui igitur modus, ut se captantibus auferant Principes, nisi ut oculos doctrinæ assumentes ue ram amicitiam à simulata internoscant? Quid historia ipsa, quàm utilis? quam dulcis? quam mouens animum exemplis gestorum propositis & ante oculos penè depictis? senum utile consilium, quia plurium annorum usu multa edocti uidentur. Historia uero innumerabilia secula com plectens ongæuæ ætatis usum mortalibus affert: Hanc si ignorabit regnator, quanluis ætate multum processerit, puer semper habebitur, quod nihil sciat, nisi quæ oculis uiderit, & unius tantum ætatis, & eius perbreuis facta tantum norit. Denique quum ueræ & eruditæ literæ ad querendum laudem pectus inflamment, à dedecore retrahant, quum instruant scientia, arment eloquio, quo quisque in altiori fastigio positus plurimorum commoda, utilitatem speculari necesse habet & tueri, eò magis in illas incumbere oporteret. Etenim rectum populorum regimen necesse est constet, aut arte, aut natura, aut casu. At casu nemo dixerit constare rem, quæ longè maximam & exactissimam requirit sapientiam, ac ne natura quidem nam sic quiuis rectè regeret. Relinquitur igitur, ut arte constet, quam isti nunquam didicerunt nec tenuerunt, ergo rectum ipsorum regimen non fuit nec erit. Quam stultum esset si Gubernator nauis neminem putet remigem esse oportere, nisi qui antea remigare didicerit, credat autem se ipsum nauem regere posse nulla percepta scientia? At hæc quod tam egregiè stultum est, faciunt isti Principes, nam neminem equis præficiunt, nisi quem antea perspexerint equorum curam didicisse. Nulli ægrotam familiam committunt, nisi ei, qui medendi polleat artificio: Si ædificandum est aliquid, nemini id munus imponunt, nisi ei, quem norint ædificandi disciplinam assequutum. Ipsi autem existimant recte se posse gubernare populos & tantam rerum molem sustinere, quum quomodo id fieri

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ri possit, nec ipsi per se inuenerint, nec ab aliis didicerint. At licet rudes ipsi & ignari, adhibent tamen sibi in consilio delectos & peritos uiros, ad quos singulis de rebus referant, quasi uero non isti sint, qui Principes deprauare soleant, & eorum cupiditatibus indulgere, & optimum sit regi & non regere, uel parum intersit utrum à mercenariis grex an à pastore custodiatur, & in eo tamen, quod asserunt scientes sibi ipsis adhibere uiros, fatentur scientiam in Regibus necessariam. Cur igitur hanc non adipiscuntur ipsi? uitant scilicet laborem studiorum & disciplinarum comitem, alienis oculis, alienis etiam auribus utuntur, & ueluti per interpretes hominibus eiusdem linguæ consortibus respondent. At exercentur equis, uenationeque, & aucupio delectantur, & nonnunquam amatoriis leuitatibus dediti ocium terunt, noctesque anilibus in fabellis, & inter muliebres choreas & uina in lucem producunt, quæ nemo regia duceret, sed partim militaria sunt munera, partim nequam hominum affectus & uitiosorum. Mihi nemo corpus uoluptatis studio exerceat, sed ob ualetudinem tuendam, uel augendum robur, quanto autem magis hominis animus liberalibus artibus uegetior firmiorque reddendus? Qualis autem est hæc sententia? putare in officio esse Principem, si montes lustrarit, ac saltus peragrarit uenando? si uenabulo, canibus, laqueis feras insequutus cœperit, ceciderit, prostrarit? quod quum audio dici, atque adeo fieri, & si clemens esse cupio, subirascor tamen aliquando, & exclamare cogor, ut est apud Flaccum.

Proh superi, inuersique mores.

Quid enim fœdius, quid inuersum magis dici potest, quam hominem præstantissimum animantium omnium, quæ natura genuisset, putare se tunc aliquid fecisse, si bestiis mutis & irrationalibus inuentus sit feritate maior, atque id magnum putare in Principe, tanquam syluis stabulisque ferarum præpositus esset, ac non moderandis urbibus et hominum moribus præsideret. Sit tanta in Principe uis, ut feras quascunque conficiat manu cominus, uel eminus sagittis. Est ne hoc, quod de eo expectabatur certamen? minime, sed aliud quoddam præstans atque præclarum quod aduersus homines debet suscipere, ut scilicet doctos superet ipse doctrina, temperatos continentia, iustos æquitate, liberales munificentia, multosque disertos ubertate copiaque dicendi: Istud est certamen uerè Principe dignum. Nam armata manu beluarum comprimere ferociam, uel astu rationis natiuam earundem circunuenire calliditatem, non admodum magnnm uidetur. Si igitur mortales reliquos, quibus forma par est, uirtute animi superarit, dignissimus habebitur, qui cunctis imperet. Sin superare feras contendat, ui, armis, dolo, eo ne ferox est, quia imperium habet in beluas, ut ait Comicus? certe non uideo cur hominibus imperare debeat, quum homines quibuslibet feris superiores sint, ipse autem se ad uirtutem ferarum deiecerit. Videmus in urbibus, si qui sunt, qui corpora exerceant, sicuti fabri sunt, tignarii, nauicularii, agricolæ, milites, mercatores, his præfici eos, qui ingenio, literis, doctrina, prudentia pollent: quali igitur uirtute, qua prudentia, quanto ingenio pollere is debet, qui doctis quibuscunque, prudentibus, ingeniosisque præsidet? Enimuero summa rerum illi commissa

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ſa eſt, iudicat ille de omnibus, nemo de illo ſupremum tenet dignitatis api cem, quo nihil humani oculi uident excelſius, quomodo igitur ſi referat ſe ad corporis exercitationem, cultum, uoluptatem, neglecta animi cura, iure ſupremum obtinebit faſtigium, ſi infimis digna ordinibus tractat, ac non contendat, ut Principem teneat in omni animi uirtute locum? Ita enim rectè & ordine ſuberunt illi cuncta, ſi animo ſuo bene diuite & excelſo cætera longè inferiora ſpectabit. Sin autem aliter accidit, non illum imperii inſignia ornauerint, ſed ille imperii ornamenta turbauerit. Fuit in Nerone ingens muſicæ aurigationiſque ſtudium. Fuit in Commodo maxima ſagittandi peritia, qua ſingulis ictibus, ſingulas feras conficiebat. Fuit in Maximino immenſa corporis magnitudo, uaſtiſſimum robur, ita ut quinos, ſenos, ſeptenos colluctando unus proſterneret, quid hæc imperio, aut etiam ipſis imperantibus profuerunt? profuerunt dico: imo ridiculoſos ſe præſtiterunt, turpiter uixerunt, & fœde perierunt. Quid profuiſſet Mario, ſi diutius imperaſſet (nam triduo tantum imperaſſe dicitur in Galliis) quod nullius manus ad feriendum, uel ad impellendum fuerunt ualidiores, ita, ut in digitis non uenas, ſed neruos uideretur habuiſſe: nam & plauſtra contra ſe uenientia digito ſalutari repuliſſe dicitur, & fortiſſimos quoſque uno digito ſic afflixiſſe, ut quaſi ligni, uel ferri obtuſioris ictu percuſſi dolerent, multa etiam duorum digitorum colliſione fertur contriuiſſe, proſunt uires corporis, ut fortius pugnetur, non ut melius imperetur. Rectè autem exiſtimauerunt quidam oportere eos, qui rerum dominantur, tantum differre à reliquis mortalibus, quantum olim differre uiſi ſunt hi, qui ob excellentiam uirtutis & præclara in humanum genus merita dii habiti ſunt, uel heroes nuncupati. Et in apum quidem examine tale quid fit. Nam Reges longè forma corporis alias antecedunt. Sed num inter homines iſti tantum uirtutis præſtantiam de uenatione & aucupio aſſequi ſe poſſe confidunt? Reges quodcunque optimum penes ſubditos uident de fortunæ copiis, ſtudent in eo omnibus præſtare. Itaque uideas eos auro, argento, gemmis, equitatu, ſeruitio, ueſtibus, ædificiis, demum prætioſiſſimis quibuſque abundare, ita ut nemo ſubditorum in talibus ſe illis æquare poſſit, ſed longe ſit inferior. Cur non etiam ſtudeant cunctis in ſapientiæ ſtudio antecellere? quo nullus theſaurus pretioſior, aut Deo gratior, aut ipſis etiam imperantibus utilior. Alii autem quidam (de Principibus loquor) egregia quæque uolumina uariarum gentium & linguarum ad multa millia unum in locum diligentiſſime perquiſita contulerunt, quæ auro etiam & argento multo ornarunt. Non reprehendo, quin laudo potius, fateor id fieri nobilitate animi, magnitudine etiam pecuniæ. Attamen Regium magis ac nobile dico libros intelligere, quam colligere, & paginarum ſenſus, quam ſenſuum paginas tenere, quid enim libris pretium facit? ſententiæ, quæ ab ea parte, quæ in nobis diuina eſt, erutæ diuinum etiam quiddam recinunt, non igitur beatus erit, qui ſtudia multorum parietibus incluſerit, ſed qui præclara dogmata, propter quæ ſtudiis accedit auctoritas, pectore ſuo collocarit. Gloriæ etiam ſibi fore ducunt Principes, ubi doctos nonnullos iuuerint, promouerint, auxerint, rectè id quidem, ſed & illos doctrina pariter

fulgere uellem. Nam illud quantulum est sustentare opibus labentem paupertate ingeniosum uirum? Vlmus impomifera est & infoecunda, nullos fructus edit, at uitem sustinet purpureas uuas fundentum, nunquam tamen agricola ulmum magis, quam uitem laudabit, nec ulmi, sed uitis repertori diuini olim honores instituti. Sic non tam spectatur quid in altero sustentes, quam quid ipse ferre possis. Videmus alios Principes statuas ex ebore uel marmore ductas mirari, præsertim si uetustæ sint, quod maior illis artificii & nobilitatis aura aspiret: alios etiam nobilium pictorum opera delectant? Cur non etiam clarissima scriptorum monumenta inspexerint? quibus non solùm formæ rerum, quæ uidentur, sed & hæ, quæ animis tantum cernuntur, & animis geruntur, mirùm in modum sculptæ depictæque sunt. An oculis tantum ad spectandum Principes, animo uero nullo modo utuntur? Nonne multiplex rerum cognitio ad scriptorum tractationem trahere illos deberet? quam nullæ pictorum fictorumque officinæ præstare possunt? quod si uoluptas quæritur, an non bono lumine fulget elaborata oratio? an non uarios habet illa gestus & colores? quibus illi rebus in effigie corporum contemplanda tantum capiuntur. Imitentur sanè ignobiles hos artifices, quos diligunt. Illi enim tam perfectè munus eorum non obirent, nisi literas de illo artificio à superioribus perscriptas tractauissent, similiter fiat, & à uobis Principes. Accedite ad literas has, quibus rerumpub. moderatio, & officiorum omnium præscriptio continetur, quis enim dicere audeat ueteres homines pingendi fingendique artem literis tradidisse, regendi uero populos nullam reliquisse? Multa extant præclara epigrammata in horum nobilium artificum opera, ueluti in uenerem anadyomenen Apellis, in Mironis bucculam, in Alessandrum Lysippi, in Doryphorum Polycleti, & hæc apud Græcos frequentissimum est inuenire, sunt etiam latina quædam huiusmodi ueluti illud de piscibus penes Martialem.

Artis Phidiacæ toreuma clarum.
Pisces aspicis, adde aquam, natabunt. Item illud eiusdem de lacerta
Inserta phialæ mentoris manu ducta
Lacerta uiuit, & timetur argentum.

Credo quod istos Principes delectarent hæc carmina, quibus hæc opera ficta cœlataque ingeniose commendantur. Quid si uiderent ea scriptorum monumenta, quibus non corporum, sed animorum exprimitur effigies politissimè & eruditissime cum omni suo decore & pulchritudine, nonne multo magis illis tenerentur? præsertim quum ex his colligerent, unde ipsi se exercere laudabiliter, & multitudini utiliter prospicere ualerent. O præclarum cognomentum, quod non poetæ modo & oratores, sed quod longe est clarius, sacri scriptores in terrarum rectores contulerunt. Etenim excellentissimum illud nomen, quo suprema, æterna, Opifexque natura appellatur, cum illis communicauerunt, Deum uocant, quencunque, qui populos regendi & iudicandi ius acceperit. Nam illic ad Mosem populi ducem dictum est. Ego te dedi Deum Pharaoni: & præceptum illud. Diis tuis non detrahes, ad Principes refertur, & in quæstione furti eundum esse ad Deos statuitur. Item illud Psalmographi. Deus stetit in concilio Deorum, in

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

medio autem Deos diiudicat, ostenditur de Principibus futurum Dei iudicium, quos Deorum nuncupat nomine. Ergo principes sunt Dii nuncupantibus ita illos diuinis literis, quæ non iccircotanto illos donarunt nomine, ut ignorantia rerum & cæcitate teneantur, quum Deus ipse, cuius exemplo formare mentes debuerunt, summè sapiens sit. Si hæc, quæ cernimus æthereis in oris sidera clarissimis flammis micantia, speciem quandam diuini simulacri mortalibus exhibere ueteres putauerunt, tum ob lucem, tum quod ab illis erga hæc inferiora profluunt magna quædam & præclara bona, quanto uerius effigiem Dei referunt Principes imperii luce fulgentes: iussi ab eo non corporibus tantum, sed animis quoque hominum optima quæque & salutifera dispensare. Sed quomodo dispensare poterunt? si quod optimum & salutiferum est, non nouerunt mendaci specie bonorum capti atque delusi? Nempe multitudinem imperitam conuenit ab uno regi oportere, a quò? an ab imperito? Ergo imperitus imperitos ducet, quod tam absurdum est, quam si cæcus cæcis ducatum præbeat. Ostendent illi forsitan se sine ulla literarum doctrina tanto oneri ferendo idoneos. Vtinam id possint, sed quicunque perspexerint & mores eorum, qui regunt, & eorum, qui reguntur, facile intelliget omnia in cæca nocte uersari. De hoc & si iam multa sint dicta, accuratius adhuc aliquid disserendum uenit. Constat nanque reip. administrandæ ius tripliciter esse diuisum: aut enim populo competit, aut optimatibus, aut soli Principi. Dicetur autem planius, si hoc idẽ tractetur & distinguatur numero, quod ternos scilicet respublicæ habeant Rectores, nam aut eas regit omnis multitudo ciuium, aut pars eorum quædam, siue secundum genus, siue opes siue, quemlibet alium modum: aut unus tantum, qui græce monarcha, latine rex nuncupatur, nec refert utrum magna uel parua sit resp. rem enim spectamus nunc non quantitatem, quemadmodum quum album consideratur, nihil refert, quantum sit: nam paruum tam album est, quam magnum, sicut nec scapha differt à naui genere, sed mediocritate. At in qua harum rerumpublicarum degendum, si libera sit optio, quæri solet, & constat quod in ea, quæ optimè gubernatur: nec sanè difficile est cognoscere, quæ nam sit ea, nam consensu omnium censetur esse regia: Rex autem suam optime gubernat remp. si modo uerus Rex: plures autem non tam bene hanc sustinent functionem. Hinc quum omnium sit optima regia administratio, sequitur ut huic opposita Tyrannis omnium sit deterrima: pessimum igitur sub Tyranno degere, sicut optimũ sub rege, nam illa secunda optimatium respublica, & quæ est tertia popularis status, et si improbè regantur, leuius tamen nocere solent ob potestatem in plures effusam, discerpta enim uis minus uehemens, quam conglobata, nec facilè extremæ improbitatis exempla edit multitudo. Quum igitur tantum intersit utrum unus ille moderator rectè an secus id agat, quantum interesse potest inter pacatam & tranquillam & planè fœlicem subditorum uitam, & huic dissimilem aliam tristem & inquietam, nimirum si cupiam eũ, qui huic muneri solus præsidet, uirtute omni excellere, in primisque doctrina omni abundare, quo facilius, quæ ad eum attinent, perficiat, quod fieri sanè potest. Vnus enim tantum instruendus est, nam ubi optimates regũt

aut populus, stultum esset in omnibus tantam doctrinæ facultatem exquire re: eaque ratione fit, ut harum duarum rerumpublicarum administratio regiæ postponatur, propterea quòd facilius sit unum omni uirtute instructum reperire, quàm plures, deinde inter plures facile seditio concitatur, quæ uni ad se ipsum esse non potest. Hæc sunt, quibus arbitror Principem doctrina optimarum artium instructum ad regimen accedere oportere, & plura alia suppetunt, sed teneo me, quia uideris Alberte uelle de his aliquid proloqui. Num hæc forsitan contemnis, & ipse aliud sentis?

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER SECVNDVS.

ALBERTVS.

NIHIL horum Marce. Quis enim uel mediocri prudentia præditus, hæc possit contemnere, ac non rectè possit existimare? Veruntamen isti Principes, quorum animus uel adesidia uel à libidine est corruptus, ubi audiuerint te tam acriter in eos inuectum, quod uenationibus uacent, aucupiis, & choreis, & amoribus, & huiusmodi seruilibus uoluptatibus, respondeant forsitan irati, ut te ulciscantur. Quid ergo (inquient) nos facere oportet? Num suades eburneam sellam in bibliothecam transferre? ibique cum regali purpura sceptroque totos dies noctesque assidere? & libris negocium facessere? modo hos, modo illos uoluentes, more Sophistarum, quasi nihil aliud nobis in uita gerendum sit. Tua hæc sit potius uita. Nos cæteris imperamus, nec ullis seruitutis uinculis uitam nostram astringere debemus. Hæc illi fortasse dixerint irato animo. Nos autem, quibus curæ est ueritas, non quo quicquam animo dicatur, inspicere oportet, sed num in sermone insit aliquid, quod discuti & examinari debeat diligenter: ut nunc accidit. Nam ex istorum sermone quilibet prudens eo feratur, ut disquirendum putet, si Principes oportet magnarum artium doctrina esse instructos, quod tempus illis relinquatur, non dico uenandi, aut moribus suis indulgendi, sed ipsos regendi populos. Non enim magnæ disciplinæ subito perdisci possunt, sed longo uix tempore percipiuntur. Tu autem Principes uis omnes doctos doctrina omni superare. Id quam difficile sit, te non latet. Summa autem conclusionis huius, hæc est, quod explicandum tibi est, quam doctrinam, & quantam haurire eos uelis: si leuem dixeris, facile errabunt, & melius tunc fuerit se aliis scientibus committere. Sin magnam, longa opus fuerit exercitatione, & infinito labore, & uacuum tunc illis nullum relinquetur tempus, quo res respicere ualeant

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

Populorum. Sic conficitur nulla Principes doctrina imbutos esse oportere. Hæc quomodo se habeant, discutienda sunt, ne ullus dubitationis scrupulus in causa relinquatur. Nosti ex Rhætorum præceptis in omni causa diligentius inspicienda esse, quæ nocent, quam quæ prosunt, nam quæ prosunt facile occurrunt, unum autem, quod noceat, nisi fuerit animaduersum & diligenter repulsum, rem totam bene institutam sæpius euertit. MAR. Eleganter tu quidem hæc, ut omnia Alberte, quibus rem, quæ certa uidebatur, uideris nunc ipse in ambiguum deducere discrimen.

Et uirtute tua facta est uictoria nutans.

Nam neque in regentibus leuem doctrinam probas, nec si magna desideratur, uides quomodo isti eam percipere possint, & simul publicis imperii curis uacare. En labascit iam res, quæ propemodum confecta putabatur. Non deest tamen, quod respondeam: habere me opinor aliquid, quo hanc tuam orationem refellam, & quod me tibi probaturum confido. Ego non ita sapio, ut uelim regem totos dies in bibliotheca sedere, & cum Sophistis duntaxat & aliis literatis uiris sine ulla intermissione uersari: Non ita sentio. Non me latet necessitas illa, qua astringitur regnator maximam temporis partem in agendo consumere, nam & magistratus eum deligere oportet ciuibus optimos, & leges scribere, tum æquissimas, tum ad finiendas uelociter controuersias, quantum fieri potest, potentissimas, legationes ad alios mittere, & aliorum ad se missas audire, multorum ac penè omnium, qui ei subsunt, ingenia, mores, fortunas, copias, facultates nosse, quo his scienter in publicum regni commodum pro cuiusque captu utatur. Sæpe ipse quoque ius dicere, omnia audire, uidere, laudare industriam, & bene de rep. meritis præmia decernere, & supplicia in malos iusta statuere, demum commentari secum & cum suis diligenter, ut cuncti qui eius parent imperio, quam optimè se habeant ad uirtutem, recteq; animo & corpore ualeant. Vt enim Gubernatori cursus secundus, medico salus, Imperatori uictoria, sic huic moderatori reip. beata ciuium uita proposita est, quæ talis futura est, si honesta fuerit, locuples, secura. Hæc & talia, dum peraguntur, magnam diei partem effluere non negamus. Inter ista tamen uolo illum à publicis, à priuatis, à suis, ab amicorum negociis sepositum quoddam habere tempus diurnum siue nocturnum, quo curarum uacuus libris insistere queat. Quæ inuidia est hæc, si per dies singulos paucarum horarum spatia, quæ cæteri aleæ, pilæ, ludis deputant, ille absumpserit lectiunculis, e quibus meliorem multo & iucundiorem tulerit animo uoluptatem? Neque uerendum est, ut statim non possit percipere, nisi in illis consenescat. Aliud est enim esse professorem cuiusdam ingenuæ artis, in qua cum ociosa delectatione non capita tantum rerum amplectimur, sed & singulas quasque particulas, membra, quæstiones prosequimur, argumentamur, refellimus, comprobamus, uetera limamus, noua cudimus, aliud est scire uelle purè, quæ in arte traduntur stantem communibus decretis, & sumentem tantum ad animi sui cultum & ad rerum usum, quantum oportet. Illud enim primùm, non nisi diuturno tempore, & quod penè cum tota hominis uita excurrat, confici potest, alterum uir docili & feraci natus

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ingenio facile arripiet, & ubi semel introspexerit, rerum fontes statim uidebit. Reliqua, quæ ex his oriuntur tortuosa & lubrica, sciet disputationibus supposita & ingeniis magistrorum. Sic infinita rerum sylua frustra illum terruerit, quoniam eligentur ex omnibus paucissima quædam numero, sed ui sua potentissima & cognitione dignissima. Sin autem insumpserit tempus in superfluis, nunquam abundabit eo in utilibus & necessariis. Cauebit igitur occupatissimus Princeps, ne in uulgaribus scriptis, ne in fabellis, ne in nugis, quanuis canoris tempus legendi absumat. Cauebit etiam e quibuscunque riuulis doctrinam haurire, quoniam id immensum esset & infinitum, delecta tantum euoluet uolumina & externa & nostratia, in quibus sit a maximis ingeniis elaboratum, & medulla rerum inclusa. Eorum uim, sensum, doctrinam, quum perceperit, satis intelligere poterit eadem ab aliis eiusdem artis doctoribus repetita, ita ut illis perlegendis tempus terere nihil sit necesse: & si quando illi fuerit de his, quæ in arte quapiã didicerit, loquendum, non tam ieiunè & squalidè faciet, quam faciunt plerunque hi, qui talia literis mandarunt, sed uberius effundet omnia & ornatius, genere dicendi utens quodam, quod sit ad popularem intelligentiam magis accommodatum, atque ita sermoni suo aptè quæque intexet, ut non ex doctrina loquacitas quædam, sed prudentia appareat nata, neque illa in alienum locum irruisse, sed in suum uenisse uideantur. Et hæc mihi quidem ita se habere uidentur. Sed ne forsitan dicant isti Principes hæc esse uerba, exemplis uti decreui. Nam illud in ore est omnibus mouere magis exempla, quam uerba. An non hoc audisti Alberte prouerbii uice iactari? ALB. Audiui equidem: nec unquam satis rationem perspexi. MAR. Si eam audire cupis, credo id contingere, quoniam ea, quæ geruntur, & quorum effigies, ueluti exempla quædam ad inspiciendum proponuntur, subiaceant oculis, uerba autem auribus tantum capiuntur. Sensuum autem omnium oculorum sensus est acerrimus. Itaque magis excitant & penetrant animos, quæ uidentur, quam quæ audiuntur. Hinc aduersa & nostra & amicorum malumus audire quam uidere. Contra fit in lætis: nam hæc spectare magis cupimus, quam audire: tanta uis utranque in partem est oculorum. Sed illud quoque crediderim in causa, cur exempla magis moueant, quàm uerba, quia uidemus uerba superesse, exẽpla deesse: recta enim, & iusta, & fortia, & temperata facilius loquuntur homines, quam faciant: quapropter ubi, quod rarum est factu, emicat, tum id maximè mouet. Nam has accipis Alberte causas duas? ALB. Quid ni? MAR. Sed num illud accipis pariter? ALB. Quid? MAR. Quod exemplorum propositio trahit quodammodo ui quadam & necessitate audientiũ assensum. ALB. Nondum percipio. MAR. Dabo operam, ut percipias. Nosti ne olim penes gentes & nationes omnes, imo & penes illorum temporum sapientes creditum uirginitatem mentium & corporum non posse in masculis fœminisq; seruari, ubi ad pubertatem peruenissent? ALB. Memini quandoque id me legere, & certe sublimitas rei, & difficultas, & naturæ quidem aculei impellebant, ut id fieri non posse crederetur. MAR. Quid ubi Christi religio effulsit, & uniuersas terras, uniuersa maria peragra-

re cœpit, & passim conspicerentur Christiani uirginitatis flore decorati utroque in sexu, num ea opinio cessauit? ALB. Cessauit plane: neque enim aliud possum dicere. MAR. Quis illam opinionem gentibus eripuit, & contrariam intulit? Num insurrexerunt e Christiano grege sapientes quidam, qui noua quadam & inaudita antea eloquentia freti id uerbis suaderent? ALB. Quæ uerba memoras mihi Marce? MAR. Nulla equidem tibi memoro, sed num ea suasio uerbis fuerit inducta requiro. ALB. Si meam exquiris sententiam, non arbitror uerba id effecisse. MAR. Non arbitraris? Esto ut uis. Quid igitur aliud eos commouit, ut faterentur custodiri uirginitatem per omnem uitam posse, quod antea negabatur. Si enim uerba non ualuerunt, quia facile est uerbis contraria uerba parare, unde id creditum? nonne necessario eo confugiendum est, ut dicamus nostros rem ipsam ostendisse & ea ratione uicisse? ALB. Necesse est propemodum id fateri. MAR. Sed quomodo rem ipsam ostendisse? nisi quod ostendebantur plures Christiana in gente uirginitatem custodientes, qui primum populis & nationibus uniuersis admirationi esse cœperunt. Deinde quum uirginum frequentia admirationem sustulisset, inducti sunt, imò coacti fateri id fieri posse ab omnibus, quod à quibusdam fieri uidebant: Non enim Christianos e lapide aut quercu esse dolatos, sed eiusdem naturæ esse participes intelligebant, & quod uirtutis genus illis inerat, id omnibus patere, si uellent, existimabat. Quid de solitudine nunc dicam? ALB. Quam mihi nunc quæso solitudinem inducis? MAR. Inuasit olim gentes illa quoque opinio nullum hominum solitudinem diutius ferre posse. Aiebant namque hominem animal esse congregabile & sociabile, ideo illum congregatione & societate gaudere: & quantum his gauderet tantum solitudinem fugere & horrere: quam eorum sententiam falsam esse Anachoritæ nostri ostẽderunt, qui magno numero eremi uastitates segregati incolebant, assiduè nullo hominum commercio diuinorum mysteriorum contemplationi uacantes: ea res exemplis cognita, quæ nullis uerbis populorum animis infundi potuisset. Si qui autem è nostris de solitaria uita uerba fecerunt, sicut Basilium fecisse uideo, non hi teneri eam posse ostenderunt, nam id cernebatur, sed quantum in ea esset boni docuerunt, hortatique sunt homines, ut solitudinem persequentes non iam humanam, sed Angelicam uitam ducerent in terris, nam Angelorum proprium est Deo asistere: Deumque contemplari, hos ut iam immitaremur suadebant, quos & in regno cælesti socios habituri, & quibus æquales futuri essemus. Quid ais nunc Alberte, quidue sentis? ALB. Illud quod necesse est. Etenim iam uideo quantum sit rem exemplo commostrare: suadent exempla, quod uix suasibile uidetur, nam tum quasi digito res (ut dicebas) ostenditur, & putet dicere præstare non posse hominem, quod alii frequentes adhibita diligentia, Deoque beneiuuante præstant. MAR. Vis ne igitur, postquam tantum exempla possunt, trahamus exemplo quoque assensum istorum Principum, ut fateantur aliquando posse eos & doctrinæ & reip. administrationi pariter uacare: Cur enim impossibile putent, quod ab aliis factitatum est? ALB. Nulla ratio est id eos putare. MAR. Ego uero non illud modo exemplis in-

ductis ostendam, id esse possibile, sed quanti etiam doctrina sit in Principe quantamque utilitatem afferat & fructum, tum ipsis, tum etiam populis: huc enim sermo noster tendit. ALB. Vera narras. MAR. Ergo quod magni momenti sit in Principe doctrina, testis antiquitas, quæ regnorum sceptra his deferebat, quos norat omnibus ingenio & nobilitate intelligendi antestare, non nascebantur reges, sed fiebant, cessabat ambitio, non generis amplitudo, non pecuniæ uis, sed commendatio morum, & prudentiæ opinio ualebat. Denique circum latis per uniuersam prouinciam oculis deligebatur ex omnibus, qui dignus esset tanto munere, ut omnibus imperaret. Non enim natura homini in alium hominem dederat dominatum, sed in pecora & beluas. Itaque quum nulli reges essent ab initio, institutum est deinceps publicæ utilitatis causa, ut multitudinem regerent imperitam prudentes uiri, non ut cupiditate dominandi, sed ut officio consulendi ducerentur. Sic de Iano, Saturno, Cecrope, Amphione accepimus, qui uetustissimis temporibus omnes regnauerunt, & ætatis suæ hominibus doctrinæ & prudentiæ merito uetustate Iudice antelati fuerunt. Sic Mercurium trismegistum in Aegypto regnasse constat, qui propter admirabilem sapientiam cognomen illud inuenit, & Aegyptiis quidem tempestate illa fuerat solemne ex sacerdotum idest sapientum suorum numero regem creare. Sic deiocem scribit Herodotus unanimi Medorum consensu regem declaratum, quod priuatus antea popularium controuersias æquissimè definiebat, & aliorum sententias iustè terminabat, & hic Medis primus dicitur imperasse. Quid Licurgum referam Lacedæmoniorum Regem? quem constat doctissimum prudentissimumque fuisse, qui remp. Lacedæmone temperauit his legibus, ut quousque uiguerunt, inuicti fuerint Lacedæmonii cæterorum armis, quia uirtute erant superiores, Alexandrum magnum, qui bellica gloria præfulsit, Aristoteli plurimos annos operam dedisse notissimum est, eiusque laudatissima illa uox ad noblissimum hunc Philosophum in Epistola quadam, malle doctrinæ, quam imperii magnitudine cunctis antestare. Sed res est testis quanti fecerit disciplinas. Nam Aristoteli satagenti scire animalium naturam suppeditauit aliquod hominum millia, qui ex uenatu, aucupio, piscatione bestias cuiuscunque generis deferrent inspiciendi contemplandique gratia. Hinc optimi illi libri de animalibus ab Aristotele elaborati, in quibus cunctorum animalium uitam, mores, generationem, partus, cubilia, pabula, ætatem descripsit, quod fieri non potuisset, nisi summa regis liberalitas in comparandis alendisque bestiis subuenisset. Numam uero Pompilium constat Romulo urbis conditore extincto à populo Romano ex Sabinis accitum propter sapientiæ existimationem, quæ de illo erat, quam sanè gestis impleuit. Nam in regno constitutus quum uidisset populum Romanum tumescentem priorum bellorum successibus & nimis ferocientem, ipse ad religionis studium cæremoniasque sacrorum conuertit, & in pace ocioque continuit, ciuitatem denique mansuetiorem multo & iustiorem effecit. Ferunt hoc regnante, non bellum, non seditionem, non tumultum ullum in rep. extitisse, ac ne facinus quidem aliquod improbius patratum: contendebant omnes imitatione regis iustissimi

&

& moderatissimi animum ab omni uitio parum illibatumque seruare, idque præstantius & facilius factu regem exemplo uitæ multitudinem ad optima quæque deducere, quam ui minisque cogere: & Romanum tum quidem imperium regali potestate tenebatur, & exiguis finibus claudebatur. Factum est deinceps, ut in populi libertate, quæ septem Reges sequuta est, assiduè crescens ad ultimas tandem terræ regiones extenderetur, quo tempore eos, qui ad reip. gubernacula sedebant, Scauros, Scipiones, Catones, Metellos, Lucullos, Catullos, & alios innumeros literis & doctrinæ deditos fuisse notius est quàm, ut dici debeat. Rursus (ut sunt mortalia omnia fluxa & caduca) imperii administrandi rediit ad unum potestas. Cæsares namque imperare cœperunt, sed tum maximè gloria, opibus dignitate floruit res Romana, quum imperantes habuit doctrina excultos, qui nam hi? plures fuere: inter hos pono Octauianum Cæsarem, Vespisianum, Traianum, Hadrianum, Pium, & Marcum antoninos, Alexandrum, Seuerum, Aurelianum, Tacitum, qui suscepto imperio docti uiri & prudentes singula sic egerunt, ut non melius ageret ipsa resp. si loqueretur, nec mirùm, nam iuuabantur ad res gerendas scientia, quæ iuncta recto ingenio, magnæque potentiæ plura semper mortalibus bona peperit, semperque pariet: quicunque istorum temporibus Romano suberant imperio, fœlicem uitam agitauere, quum tunc honestas & ueritas ius suum retinerent, nec illi de populorum laboribus commoda sibi, sed de ipsorum laboribus commoda populis pararent. Vt enim ægrotantium causa Medici instituti, qui illis, non sibi commoda ministrarent, quamobrem non fas est Medicis affligere durius ægrotos & morbos diutius protrahere, quo maiorem ferant mercedem: fit enim tunc contra medicinæ præcepta, & ars ipsa uiolatur, sic principatus populorum gratia instituti, non ut eos affligerent, sed ut seruarent: non enim multitudo propter unum nata, sed de multitudine delectus unus, qui multitudinem curet eiusq; utilitatibus inseruiat; sic grex non propter pastoralem artem, sed pastoralis ars propter gregem inuenta. Itaque non suam utilitatem respicere debet Princeps, sed gregis sibi commissi, quodque huic proficuum id illi optimum debet uideri. Hoc Principes hi, quos modo nominaui, norant, & ut intelligeretur id eos nosse, re ipsa populis præstabant. Cum his Principibus optatissimum erat doctis & prudentibus uiris diem ducere. Nam quum & ipsi scientia rerum pollerent, de rep. uel de literarum studiis honestæ collocutiones erant, seueraq; multa & tristia iocorum sale condiebantur, ita ut quantum iucunditatis & fructus aliorum sermonibus caperent, tantundem cæteris inferrent. ALB. Tu uero Marce mirificè Romanos laudas Imperatores, qui ab exercitibus, tum legebantur, nam legendi potestas ad eos pertinebat. MAR. Laudo equidem, sed non omnes, uerum eos, quos modo nominaui. Quid? tu magnum fuisse id in illis putas, quod iucundi essent sermonibus? Maiora præstabant, nam non solum se ipsos & comites, sed etiam reliquos omnes continebant, ne delinquerent. Si quos autem deliquisse comperissent, ita puniebant, ut nemini postea liberet idem tentare. Nec uero quia ab exercitu ad illud imperiale culmen prouehebantur, ideo putaris cum militibus dissolutè egisse, ac non arctissimam disci-

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

disciplinam castrensem penes illos fuisse. Nihil licebat militi, nisi quod fas erat: unumquenque stipendiis suis contentum esse oportebat. BAPT. Verùm te dicere Marce arbitror: nam id ex historiarum monumentis colligere licet, in primisque id mihi Aureliani Imperatoris epistola ad Tribunum quendam missa indicat. ALB. Quam mihi narras Aureliani Baptista epistolam? nam me legisse non recolo. BAP. Scripsit Aurelianus ad Tribunum quendam militum his uerbis. Si uis Tribunus esse, imò si uis uiuere, manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo contingat: uuam nullus auferat. Segetem nemo deterat, oleum, sal lignum nemo exigat, annona sua contentus sit. De præda hostis, non de lacrymis pro uincialium habeat. Hæc ille Tribuno præcepit. ALB. O tempora, o mores. Ille sollicitus erat de pullo uel oue, ne raperetur à militibus. At superioribus bellis, quid hæc ætas mali non sensit? An non uidimus direptiones oppidorum, depopulationes agrorum, exustiones tectorum? Nonne ita omnia exhausta & perdita militum licentia, ut penè apud populos nihil sit reliqui. Cogita illud quoque Baptista illa laudabilia præstitisse istos, qui uerum Deum non nouerant, nec de rebus laudabiliter gestis præmiũ aliquod cœleste de summi Imperatoris manu expectabant. Hæc turpitudo quanta? nos, qui prius Christi milites, quam regum sumus, quos susceptæ religionis nomen ad omnem animi uocat munditiem, deteriora gentibus præstare, quos erubescere oporteret, si tantundem ac non meliora præstaremus. BAP. Rectè indignaris Alberte. Nam Christi disciplina quemlibet nostrũ impellere deberet ad honestissimarum rerum actiones, tum eius ueritate, tum præceptorum sanctitate, quæ etiam gentibus placuit. Et quoniam de Imperatoribus Romanis loquimur. Venit modo in mentem Alexandri, eius, qui Mameæ matri obsequens Romanum diu rexit imperium. Is in illis gentium tenebris Christi religione nondum ab omnibus recepta Christianis propemodum æquus fuit: quorum etiam consuetudine delectatus est, constatq; in larario Christum habuisse. Verum unà cum Orpheo, Museo, & aliis plerisque ueteribus heroibus: non enim ut Deum, nec ut æterni patris uerbum nouerat, sed ut præstanti uirtute uirum colendum arbitrabatur. Quum ergo Christiana lege præcipi audisset non esse faciendum alteri, quod sibi quis nollet fieri, præceptum hoc adeo dilexit, ut & in palatio & in operibus publicis incidi iuberet. Illud præclarius, quod sub hac eadem uoce, qui deliquerat, plectebatur, & officii sui admonebatur. ALB. O summum uirum uel summum potius Imperatorem, si quidem iustitiam tantopere colebat. MAR. At non hic unus, sed alii quoque, quorum nomina superius retuli, tales fuerunt. Hæc magna præstabant illi gentibus, quibus imperitabant: nec præstitissent, nisi optimam naturam optima doctrina corroborauissent. Quid? si doctrina Christi, quæ longè omnium est optima, accesisset? Num putas Alberte doctrinam Christi superuenisse, ut respublicas euerteret? ac non potius, ut meliora doceret? ALB. Sic sanè uidetur. MAR. Nonne uides quantum deferat Principibus? ALB. Video equidem, nam debitum honorem impendi iubet Principibus, etiam si difficiles fuerint & morosi, illic etiam dicitur, quod omnis potestas à Deo est, &

& qui potestati resistit, ordinationi Dei resistat. MAR. Adde quod eisdem tributa præstari mandat seruans antiquum morem: nam antiquis temporibus, quibus Principes deligi cœperunt, uisum est communi sententia susté tari eos publico sumptu, propterea quòd sua negligentes publicis commodis inseruirent, & ea agerent, quibus non solùm ipsi, sed ciues quoque cuncti cum suis rebus conseruarentur. Ipsi enim sunt, qui hostes propulsare, seditiosos comprimere, malos cohibere debent, nec sinere alterum in alterius iura inuadere, ex quo socialis gignitur in populis amor atque concordia. Ergo quum Christiana lex summa habeat Principum curam, ut illi habeant subditorum, quis possit dicere rebus publicis aduersam, nec principatui congruentem? ALB. Nemo id iure possit. Nam quantum Christus principatum in rebus humanis approbet, uel illud etiam ostendit, quod nasci uoluit Octauiano iam Romæ imo & totum per orbem dominante. MAR. Non ergo reiicit Christus Principes? ALB. Non. MAR. Amplectitur potius si tales sint, quales ipse uult. ALB. Quid ni? MAR. Vult autem uirtutibus omnibus abundare. ALB. Vult. MAR. Et doctrina quoque undique collecta. Omnis enim sana doctrina, non aliunde quàm ab ipso est, de illo unico effluit fonte, qui est fons omnium fontium. ALB. Rectè admones. MAR. Doctrina ergo illa, qua docentur Principes rectè imperare, & si tradita fuit inter gentes, & ab his, qui uerum Deum non nouerant: diuinitus tamen defluxit, & per sapientium uirorum ora promulgata fuit. ALB. Suades. Recta enim est locutio. MAR. Nulla igitur causa est Principibus cur nolint gentium doctrinam adhibere, quia dicant se Christi mysteriis initiatos. ALB. Vera narras. Doctrina nanque Christi ad altiora ducens, non illa humiliora reiicit & contemnit. MAR. Sed iam redire malo ad priora: & si nihil intexui nunc quod superioribus non respondeat. Veruntamen ostendere cœperam exemplis eorum, qui inter gentes imperarunt, eos rectissime id munus obiisse, qui docti ipsi & sapientes fuissent, nam illi quod potuerunt, cur nostri nequeant, non solùm non impediente Christi religione, uerùm etiam cohortante, & adiuuante? ALB. Quid ergo dicent? Nam si non posse dixerint, non suadebunt, sin nolle, desidiam suam coarguent. Sed perge porrò, ut cœperas: & redde quicquid omissum putas. MAR. Scio me in ueteribus Principibus Romanis enumerandis omisisse C. Cæsarem dictatorem, qui forsitan omittendus non fuerat: quum non solùm bellator fuerit acerrimus, uerum etiam orator maximus, demum quibuscunque ætatis suæ hominibus doctrina par adeò, ut multa quoque conscripserit laude digna, quæ posteritati prodessent, quorum nonnulla adhuc inter manus uersantur. Idem rerum potitus labentem antea annum & errantem correxit, stabilemq; reddidit: quod non latinis modo, uerùm etiam græcis, quorum sapientiam hauserat, quin potius omnibus nationibus, quæ idem exemplum sequutæ sunt, fuit perutile. Ex quo colligi potest nihil humano generi fructuosius, quàm ubi multa rerum peritia maximæ se potentiæ adiunxit. Quid Theodosius? nonne inter doctos Principes numerandus?

Qui prœlia musis

Tempe-

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

Temperat, & geticum moderatur Apolline carmen.
Arma inter, cymbrosq; truces, furtoq; nocentes. Sauromatas.

Magnum certè ornamentum Theodosio, quod inter prælia carminum curam susciperet, ac expeteret.

Tempora circum
Inter victrices hederam sibi serpere lauros.

Iulianus, quod à fide Christi turpissimè desciuit, potest ueræ pietatis hostis haberi. Sed non literarum, neque artium multarum, quibus admodum deditus fuit, & quibus etiam Christianum populum, cuius odium profiteri cœperat, exagitauit. Sed quo piaculo Constantinum prætereo? Hic est ille, qui primus Christi religionem superiorum Principum uitio exagitatam ac penè demersam extulit, primus Romanis uexillis Crucis signa impressit, primus Romanorum Imperatorũ templa publicè Christo extruxit, & Christianos ad honores & dignitates perduxit. Non aliundè clarius perspici potest, quantum Principis auctoritas coniuncta prudentiæ ualeat. Nam ubi Constantinus Christi fidem palàm amplexus est, innumeræ gentes eandem fidem receperunt, ac deinceps prospera multa Christiano populo consequuta sunt, ita ut non multo post pulsis idolis uerus Dei cultus toto orbe terrarum enitesceret, in quo uno consistit animarum salus. Quamobrem & si diuino illa acta sunt fauore, qui religionem suam latius dilatari uoluit, ut fieret infinita credentium multitudo, attamen si quicquam ea in re humanis auxiliis tribuendum est, Constantini opera factum dixerim, ut totus orbis crederet, ueramque salutem acciperet. Is enim principium attulit publicè eam religionem professus. Principium autẽ potentissimam esse cuiusque rei partem scimus omnes: nam eo firmiter iacto reliqua facile sub manus succedunt, & principium tantarum est uirium, ut ait Plato, quod nemo hactenus Oratorum ac Poetarum illud pro dignitate satis commendauit. Vides ne Alberte, an me diutius dicere oportet, quantum salutis humano generi unius Imperatoris sapientia Deo moderante inuexerit. ALB. Video equidem, nec plura uerba desidero. MAR. At non religione tantum Constantinus insignis fuit. Sed innumeræ in eo, ut ait Eutropius, uirtutes animi corporisque claruerunt. Fortuna omnibus ei bellis fuit prospera. Verum ita, ut non superaret industriam. Mos ei plurimas discordias sedare, nutrire legibus bonas artes, precipuè studia literarum: legere ipse, scribere, meditari, audire legationes, & querimonias prouinciarum, affectari iustitiam, liberalitate amicos parare, & nihil occasionum prætermittere, quo eos opulentiores clarioresque efficeret. Hæc de ipso tradit Historia ab externis conscripta, ne à nostris ipsum tantum commendatum putes. Hic rursus urgeo, & quæro cur hæc exempla uidentes nostri Principes non ipsi quoq; literarum studiis uacent. Nam quod in procuratione totius orbis terræ, ingruentibus sæpè maximis bellis, & inter summas discordias & contentiones ad imperium quandoque euecti potuerunt, cur hi non possint unius tantum ciuitatis uel prouinciæ Domini, in ocio degentes & umbra, & in ipso principatu nati atque educati? an prioribus seculis meliora ingenia, maior docentium copia, uberior librorum supellex? non opinor,

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

quam igitur causam ponemus rudium & indoctorum Principum ? nisi disidiam & inertiam, uel deprauatam horum temporum opinionem, qua turpè habetur Principibus uiris discere, quod honestissimum est omnibus didicisse, quàm sanè opinionem, & si conuellere nequeamus, eam tamen indies magis magisque deterere rationibus exemplisque allatis, donec frangatur, ad publicam arbitror utilitatem pertinere. Iactabat Hadrianus se nihil eorum, quæ domi militiæque ad Principem, seu priuatum pertinerent, ignorare, nec mentiri uidebatur: Nam poematum historiarumque fuit studiosissimus, Geometriæ, Arithmeticæ, picturæ peritissimus. Iam uero canendi psallendique artem præ se ferebat: Idem gladiatoria arma scientissimè tractabat, exercitum ducere & seuerè continere non alius promptior, & Hadrianus quidem in tam multiplici uarietate talem se exhibuit. Hoc audito pudeat istos quandoque in aliqua Philosophiæ parte tantundem non præstare, nam omnia discere uelle importunum forsitan habeatur. Inter externos ueteres Reges cnmmemorare possum Mithridatem, cuius in primis tanta fuit memoriæ uis, ut uiginti duabus linguis loqueretur, nec per interpretem subiectorum sibi hominum quenquam appellaret: medicinæ præterea constat studiosum fuisse, Antidotumque nobilissimum ab eo conditum aduersus uenena, quod de suo nomine ad hæc usque tempora Mithridatis nuncupatur: Pompeius, qui Regem debellauit, reliqua præda militibus dimissa scrinia ipse inuasit, in quibus commentarios de simplicium effectu repertos Lanæo liberto Grammaticæ artis doctissimo uertendos in linguam latinam tradidit, qua re effectum est (quemadmodum Plinius asserit) ut uictoria illa non solùm reipublicæ, sed uitæ quoque mortalium prodesset. Idem Plinius. Iubam Ptolomæi fratrem, qui primus Mauritaniæ utrique præfuit, ait studiorum celebritate clariorem fuisse, quam regno, & eius utitur testimonio in his, quæ de Atlante monte scribit. Eundemque asserit insignè uolumen de euphorbia herba scripsisse, quæ ibidem gignitur, propterea quod laudatissima esset in claritate uisus, & præsentaneam opem ferret aduersus serpentes uenenaque omnia. Attalum etiam pergami in Asia regnantem doctissimum fuisse non ambigitur, quo in oppido Bibliothecam quoque instructissimam fuisse ueteres scriptores prodiderunt. Pisistratum, qui tyrannico tenuit Athenas dominatu, doctum existimare licet. Nam dispersa Homeri carmina in unum collegit, & primus ingentem Bibliothecam Athenis publicauit, & tanta eloquentia fuisse dicitur, ut Athenienses libertatis suæ obliti se illi sponte subiecerint. Sed num uis Alberte ut huic causæ maior quoque accedat auctoritas, ut exempla de sacra collecta historia inseram ? uel num id munus ad te potius pertinet ? Tu qui quotidie in ueteri hebræorum lege uolutaris: sacrasque personas assiduè literas, ea lingua, qua editæ sunt, ex quo necesse est notiora tibi esse, quæ illic tractantur omnia, adiuua me nunc quæso tuæ opis indigentem: exempla nunc querimus de sacris desumpta uoluminibus. Ecquem illic habes summum & potentem uirum, qui duxerit populum, aut regnauerit, idemque fuerit multiplici doctrina instructus. Vide si aliquem proferre potes.

ALB. Possum equidem. En tibi Mosem hebraici populi magnum & summum

mum ducem, quem omni Aegyptiorum doctrina instructum fuisse sacræ literæ prodiderunt. MAR. Omni inquis doctrina Aegyptiorum Mosem instructum fuisse. ALB. Ita proditum est. MAR. Næ leuem quidem scientiam fuisse in Mose apparet, si quidem omni Aegyptiaca doctrina imbutus fuit. Aegyptios nanque in omni doctrinarum genere cæteris gentibus præstitisse uel illud indicat, quod qui inter Græcos doctissimi habiti sunt, ad eos discendi causá nauigauerunt. Pythagoras, & Plato, & Democritus antea, & postea Apollonius Tyaneus. Sed Mosem pluribus non est opus commendare, cuius doctrina dubia esse non potest: quæ non modo sacris literis testata est, sed alios quoque locupletes habet auctores, quemadmodum Eusebius Euangelicæ præparationis libris egregiè est prosequtus. Præter hunc igitur, ecquem habes alium, quem proferas. ALB. Habeo Dauidem, qui ad solium Israelitici regni euectus lyrico metro diuina cantauit, sicut psalmorum opus ab eo confectum declarat, ut Flaccum quoque suum & Pindarum Hyerosolima habuisse dicatur. MAR. Accipio equidem hunc Dauidẽ, sed cur mihi non potius memoras huius filium Salomonem. Cur, inquam, hunc omittis, uel tam diu differs? Nam isto inter hebræos nemo latius regnauit, aut beatius, & sapientissimus idem hominum omnium, qui sub cælo essent, fuisse perhibetur. Legis Sabæorum reginam fama tantæ sapientiæ excitam relicto suo regno Hierosolimam ad eum aduentasse, & eo audito sapientiam illam fama omni superiorem dixisse. Sed res ipsa hoc ostendit. Quid enim ignorasse eum dicemus? Num diuina? quorum cognitio uera penes hebræos duntaxat erat, quos ipse regebat? At naturam cœlestium terrestriumq; rerũ, in cuius cognitione maximi Philosophi elaborarunt, præclarũ est tenere, hanc ille non tenuit, quomodo id dicemus? qui de his rebus & refersisse libros aliquot, & Tyri philosophis proposuisse quædam & multa percunctantibus respondisse traditur. Certè testis est sacra historia illum de lignis disputasse à cedro libani usque ad erumpentem ex pariete hysopum, disseruisse quoque de iumentis, & uolucribus, & reptilibus, & piscibus. esto in his magnus, in his uero, quæ ad mores pertinent, nullus fuit, imò non alius peritior, hoc facillimè cognoscet, quicunque librum Prouerbiorum eius legerit, in quo breues collegit sententias, quibus uita hominum ueluti quibusdam præceptis, ut melius rectiusque se habeat, eruditur, quo docendi genere, quoniam illi ueteres septem è Græcia usi fuerunt, Sapientum nomen tulerunt. In altero uero libro, qui Græcè Ecclesiastes, latinè Concionator inscribitur, propterea quòd non ad unum aut alterum, sed ad uniuersos sermo habetur, aggreditur initio celebratissimam illam quæstionem inter Philosophos diu agitatum de bonorum finibus. Illic docet mundana omnia uana esse, imo uanitate ipsa uaniora, reiicitque eorum sententias, qui aut in scientia, aut in uoluptate, aut in diuitiis, aut in gloria, aut in his omnibus simul summum bonum constituerunt. Ipse autem summum esse bonum, & unicum asserit, Deo coniungi, eoque in perpetuum frui. Extat tertius eiusdem liber Cantica canticorum, ubi dramatis in morem sponsæ sponsique affectus expressit, & amoris iacula flammasque depinxit, crebra ibi osculorum, amplexuum, pulchritudi-

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

nis & formæ mentio. Credas ut Poetam ludere amatoriis in affectibus, sed figurata illa sunt omnia, quæ quomodo ad ecclesiam Christumque referantur, altioris est indaginis, ideo omittantur. Hunc tu regem, cui sacræ perhibent testimonium literæ, non alium sapie ntiorum natum nec nasciturum præteris, tanquam non noueris, nec de eo quicquam audieris. ALB. Non me latebat Marce Salomonis sapientia. Quid enim nossem in sacris literis, si hunc ignorarem tam uulgo decantatum? Noueram quæcunque protulisti. Noueram soli Salomoni inter reges sapientis cognomen additum. Sed ueritus sum regem hunc pro exemplo proferre, ne mihi obiiceretur, sapientiam illam huic regi diuinitus affluxisse nullo humano labore & studio partam: nec oportere, quod uni duntaxat singulari quodam priuilegio tributum fuit, id in exemplum trahi: non enim omnibus eandem diuini fauoris auram patere: si pateret: neminem regum illo inferiorem fore. Vide igitur si id obiiciatur, quid respondeas. Nam in tanta disputantium ubertate obiecturos tibi id aliquos opinor, ubi audiuerint te ad Salomonis sapientiam cunctos Reges reuocare. Fuit enim maior illa sapientia, quàm quælibet alia, quæ uiribus humani ingenii pariatur. MAR. Non ego Alberte ad sapientiam Salomonis cunctos Reges expendo, ut si quid defuerit de pondere uel fulgore, uituperandos putem: contentus sum in illis ea sapientia, quæ adhibita animaduersione & humano studio comparari potest. Cur igitur hunc regem in exemplum proponendum dico? ut intelligatur regem sapientem esse oportere, idque diuino comprobari testimonio, quod humano longe est potentius. Nunquam enim Deus sapientiam tantam regi infudisset, nisi regnanti necessariam ostendere uoluisset. Nam ipse quoque Salomon non ad suam, sed populi utilitatem in somnio sapientiam à Deo petiuit, hancq; ille munificè, & supra etiam petita concessit. Hinc emanauit non multo post nobile illud iudicium inter duas mulieres de filio contendentes: necnon multa alia sapiente rege digna gessit, quæ sacri continent libri. Inscitiam mihi crede Alberte & impr udentiam Deus magnopere auersatur: unde hoc perspici datur? de multis quidem, sed non minimè de hoc, quod eam in peramato rege ui sua pepulit. Nunquam obscuritatem illam ignorationis, propter quam sine luce humanum iacet ingenium, Deus creauit aut adamauit. Quid enim Alberte arbitraris esse ignorantiam? an aliquid uel nihil? Ego tam nihil esse arbitror, quàm tenebræ sunt, quoniam & illa nox quoque est mentis. An non idem tibi quoque uidetur? ALB. Vtique. MAR. Quid ubi subingreditur in animo scientia, existimas ne ignorantiam fugere illinc, & alio se conferre tanquam rem aliquam mobilem? ALB. Absurdum id quidem, quum eam nullam esse rem dixerimus. MAR. At cessat tamen illa tunc, nec manet. ALB. Fateor. MAR. Quomodo id fit? An non animaduertis ad scientiæ ingressum adesse tunc aliquid humanis animis, quo antea carebant? non enim aliquid aufertur, sed superuenit, quod exemplo patet luminis, quod ubi infertur, non pellitur aliquid, quod antea ibi esset, sed adest aliquid, quod prius non erat. ALB. Rectè igitur comparatur lumini scientia, tenebris ignoratio. MAR. Perspicis iam Alberte quanta sit uis ipsius scientiæ, ut potè quæ

luminis

luminis instar hoc habet præcipuum, quod non tantum lux est sibi, sed etiam cæteris. ALB. Magna certè uis est eius luminis, quod undique fundit scientia in humanis animis collocata. MAR. Ergo in Principe, qui quo altior est & sublimior, eo melius cæteris prælucebit, hanc non requiremus? Non enim homines ad geminos hos cœli oculos (Solem dico & Lunam) tam intentè suum referunt aspectum, quàm ad Principis uultum, fixis intuentes oculis, quid innuat, quo feratur, quid fieri iubeat, quid decernat. Nonne fulgentissimum & omni scientiæ lumine micantissimum speculum illud esse oportet, quod ad se cunctorum oculos auresque trahit? ad cuius motum cuncta mouentur? & ecquod opus in terris habes Alberte aliud, quod aut Deo sit acceptius, aut illi magis simile, quàm sapiens Princeps. Ego uero nullum habeo. Sed num potes audire cur ita esse credam? ALB. Facillimè. MAR. Audi igitur, dixi antea de Salomone Dauidis filio, ut cum Deus afflatu illo suo diuino maxima sapientia instruxerit, quoniam id maximè regale esse ducebat; ex eo euidenter ostendit (ut mea est sententia) quanti in rege faceret sapientiam. Sed ut id clarius perspicias me auctore: possum ne à te Alberte impetrare, ut memineris, cuius figuram sapientissimus ille Rex ueteri in lege gerebat. ALB. Memini. MAR. Si meministi, gessisse illum dices figuram unigeniti, ubi è patris sinu æterni ad humana descendit. ALB. Ita est. MAR. Si tanta in illo sapientia, quanta in isto, qui plusquam Salomon fuit? Nonne igitur uides quomodo hunc unigenitum suum Deus, æternitate sibi, & potestate, & substantia in diuinis parem, ad humana uenientem eminentissima scientia donauit, nec alia ratione id factum, quam ut in forma quoque humana sibi quàm propinquissimè accederet: omnia ille gratiarum dona sine mensura accepit, quum cæteris ad mensuram tradantur. An non ita de eo Ioannes Baptista Euangeli antesignanus prædicabat? ALB. Prædicasse memini. MAR. Sed nec id tacuisse Apostolum Paulum meminisse potes, dum asserit in illo omnes sapientiæ & scientiæ thesauros fuisse reconditos. Et quisquam hoc exemplo accepto sapientiam aspernabitur, & eam regi negabit conuenire? Non huc uenit quidem unigenitus Dei filius, ut regnaret, sed ut ministraret: nec solùm Rex natus non est, sed ne Rex fieret, etiam uitauit: nullam denique hic regni coronam, nisi spineam accepit: uerè tamen extimantibus Rex Regum erat, & cœlestium terrestriumq; rerum Dominus, sed latebat tunc tantus ille dominatus, sed non semper latebit. Nam regnantem quandoque Christum cuncti mortales sentient & agnoscent, ueniet aliquando magna cum maiestate uniuersum orbem de factis eius & sceleribus iudicaturus: fulgebit tum crucis gloria, impii, quem despexerunt, timebunt, pii quem dilexerunt, uenerabuntur.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER TERTIVS.

ALBERTVS.

EXISTIMAS te posse Marce suadere Principibus, ut doctrinæ studiisque literarum uacent, exemplis inductis doctorum & eruditorum Principum, quasi quia tales fuerint, rectè & legitimè populis imperarent, probatio hæc, & si primo placuit, nunc tamen altius intuenti non satis firma & constans apparet, & iam uereor ne eiiciatur per aduersarios, certè repugnabunt allatis ex aduerso exemplis aliorum, qui docti & eruditi fuerunt, & fœdè tamen crudeliterque imperarunt. Adducent è ueteribus Phalarim Agrigenti Tyrannum, cuius famosa fuit crudelitas, qui tamen & doctus ipse & doctorum hominum studiosus fuisse perhibetur. Addent Dionysium Siculum seniorem, quem in literis plurimum uersatum accepimus, nec tamen his dicent adductum, ut iustitiam coleret, nec cohibuisse se ipsum quin Tyrannico imperio teneret Syracusas, & multa in Deos impiè, plurima in ciues nefariè committeret. Et ut ad Romana ueniatur exempla, proponent Tiberium & Caium Gracchos fratres, qui inter Principes erant ciuitatis, & omnibus melioribus artibus instructi, qui tamen maximos seditionum fluctus excitauerunt, his ipsis animi dotibus, quas nos laudamus, non alio sanè respicientes illi, quam ut imperitæ plæbeculæ gratificarentur. Tiberium quoque Neronem, qui a Cæsare dictatore tertius Romanum tenuit Imperium, inter eruditos constat fuisse, hunc in principatu multa præclarè, multa etiam scelerate gessisse legimus. Quid de Iuliano dicam apostata? quem tu inter bonos Principes ausus es collocare: Nonne hic Christi doctrina, quam à puero usque imbiberat abutebatur? Eam nanque deridere & exagitare solebat: et Christianos nihil aliud quàm Marcum & Lucam legere permittebat, cæteras disciplinas attingere edictis uetabat, & dum eis opes auferret, id se ex Christi præcepto facere dictitabat C. Cæsarem dictatorem numeras inter doctos, optimè, sed quid ille unquam egit in rep. ut reip. iura tueretur, ac non potentiæ suæ causa? Nonne tandem dissidens à ciuibus leges & libertatem populo Romano ademit, remque publicam ui & armis inuasit, & aduersariis deuictis oppressit? Cuius factum imitatus est non multo post Octauianus ex sorore nepos unà cum reliquis triumuiris, indicta etiam acerbissima in ciues proscriptione. Hi duo si post partas uictorias ciuitati ius suum reliquissent, & uirtute Principes libertate cæteris pares esse uoluissent, melius & ipsi audissent, & historiæ de eis loquerentur Septimium Seuerum doctum, eundemque crudelem fuisse accepimus. In eodem reponent numero Gallienum Augustum,

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ſtum, hominem improbiſſimum & nequiſſimum, quem tamen Poemate & oratione ualuiſſe plurimum, & nemini ſuæ ætatis Poetarum & Oratorum ſecundum fuiſſe conſtat: hi ueteres. Sed è recentioribus plures alii poſſent ab eiſdem fortaſſe nominari, quibus quum doctrina non deeſſet, defuit iuſtitia & rectè imperandi uoluntas. Poſſem & ego quoque (niſi offenſionem timerem) adducere nonnullos, qui eiuſdem notæ fuerunt. Doctrina aderat, ſed non multa è doctrina præſtabant. Quid ergo iactamus doctrinam, ueluti iuſti imperii opificem, ſi eius etiam participes iniuſtè imperantes uidemus? Exiſtimandum eſt potius naturam ad bene imperandum, quam doctrinam ualere. Hæc me ualdè commouent, quæ niſi refellantur, nulla erit utilitas ſuperiorum ſermonum, fruſtra hæc inter nos habita fuerit colloquutio, audaciores reddentur aduerſarii, & uiciſſe gloriabuntur. MAR. Quid ergo Alberte? Num tu tam facile de ſententia diſcedis, ut iam putes contra quam olim exiſtimabas, doctrinam regnantium non ipſis regnantibus non populis utilem fore? ALB. Nondum equidem id puto. Sed noſti uim contrariorum; quæ niſi diluantur, magnum generant errorem, & aduerſariis palmam acquirunt. MAR. Iure tu poſtulas Alberte, aut refelli obiecta, aut ſi fieri id nequit, alteri parti uictoriam concedi. Itaque mecum nunc euoluo quomodo id aptè facere poſſim, in primiſque cogor & ingenium tuum & eloquentiam admirari, nam & acutè, quid ex contraria parte aduerſus ſuperiores ſermones obiici poſſet, uidiſti, eaque dilucidè & eleganter expoſuiſti. Caput autem eorum omnium, quæ dixiſti, illud eſt, nihil prodeſſe doctrinam magnis in imperiis, propterea quod plures docti & eruditi uiri eam obtinentes fœde peccauerunt, & ſumma cũ pernicie populorum regnauerunt, & ne id fingi putaretur, exempla multorum attuliſti, & ea omnia clara & illuſtria, ut id ſaluo pudore inficiari queat nemo. Equidem fateor eorum & his ſimilium opera magnam doctrinæ calumniam impoſitam, adeo ut ira cunctorum odioq; ſint digni, quod cum eis licuiſſet doctrinæ facultate, pulſis & fractis uexanis animi cupiditatibus iuſtè imperare, fœlicemque ſibi ac populis uitam comparare, quantum mortalibus poſſidere fas eſt, hacque ratione doctrinam extollere, non tantum apud ciues ſuos, ſed alienigenas etiam, atque adeo Barbaros omnes, illi non ſolùm hoc modo non honorarunt, uerùm econuerſo deturparunt, præſtiteruntque improbiſſime uiuendo, ut à pluribus doctrina contemneretur, ueluti nullius boni cauſa eſſet, & nihil ſui cultoribus afferret, quod tamen longe eſt ſecus. Magnum enim quoddam & immenſum bonum doctrina hominibus præſtat, ita ut nemo unquam tanta fuerit facundia, qui ſatis pro dignitate illam laudarit: quid enim præſtat, (inquiet) è rudium & imperitorum numero aliquis? imò uero quid non præſtat? Hæc diuina myſteria, naturæ conſilia & actiones nobis denuntiat. Hæc oſtendit quo cogitata, dicta, facta noſtra referre debeamus, & cui inſiſtentes itineri mortalis huius uitæ ſtadium rectè peragrare poſſimus. horum omnium cognitio à doctrina proficiſcitur, quæ ſi magna, atque adeò maxima ſunt, contemni profecto non debet, etiam ſi docti plures ad eius præſcriptum minimè uiuant, niſi contemnimus quoque arma ſeu armorum officinas, propterea

quod

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

quod nonnulli in bello fœde arma proiiciant, seque hostibus dedant. Tyrannicè imperarunt nonnulli omni doctrina instructi, esto. Num ob id doctrina culpari meretur? non arbitror. Nulla quippe doctrinæ culpa est, si homines non cogit ad bonum: non enim hanc habet facultatem: potest quidem monere, erudire, impellere denique, ut ad meliora se conuertant, & uirtutis partes sequantur: sed cogere non potest. Atque id ipsum, quod cogere non possit, hominis gratia institutum fuit, ut boni cuiusque operis doctrina instrumentum, homo dux esset, & hinc homini laus præmiumque accederet. Si enim doctrina hominem cogeret ad bonum, doctrina homine uteretur, omnisque actio honesta doctrinæ ascriberetur, non homini, nunc meliori ratione effectum est, ut homo doctrina, non ut doctrina homine utatur. Sicut nec in naui clauus utitur Gubernatore, sed Gubernator clauo, ideo recti cursus laus non clauo, sed Gubernatori debetur. Denique ut res melius perspiciatur, ponamus nobis ante mentis oculos Principes duos, malum unum, bonum alterum, & uideamus quid doctrina si adsit, in utroque possit. Deinde si non adsit, quid ex eo sequatur. Et malus quidem Princeps, & si doctrinam teneat, qua remp. administrare queat, tamen ei non assentitur, contrariaque si agat, id sibi & rationibus suis putat fore utilius, ideo nihil ea utitur. Itaque siue Phalaris, siue Cæsar, siue quis alius Tyrannidem affectauit, & hanc consequutus, Tyrannicè imperauit, huic doctrina non ipsi, non populis profuit. Fateor Alberte, & memento me hoc tibi affirmasse, in Tyranno doctrinam nec ipsis nec populis prodesse, sicut nec aurum nec argentum prodest mortalium nemini, si eius dominus ad ostentationem tantum, non ad fructum aliquem utatur. At in Principe bono, quis effari queat quantum doctrina afferat populis utilitatem? quantamue iucunditatem? hic est quem cupimus gentibus & nationibus imperantem uidere, qui uelit & possit legitimè imperare, nam ut uelit, efficit iustitiæ amor & cultus: ut possit, à doctrina mutuatur. Hoc ego Principe nihil statuo in terris gloriosius, nihil splendidius, cui ad rectam uoluntatem accessit egregia scientia, tum multo usu, tum assidua disciplinarum tractatione comparata. Parum ne igitur tibi doctrina Alberte uidetur posse, si in eo, qui bonus studet esse Princeps, id agit, ut quod cupit efficiat? nam uoluntas ipsa non multum laudis habet, nisi res sequatur. Hoc est illud, quod magni momenti duco esse in doctrina, quod per eam efficit Princeps iustitiæ studiosus, ut cum omni uirtute & tranquillitate, populi, quos sub se habet, fœlix agitent æuum, hoc doctrina absente contingere nequit, uult quidem ille hoc efficere: sed nequit propter inscitiam. Ex hoc maxime perspici potest, quantum præsidii sit in doctrina ad beatum populorum regimen, quum adest, si cogitetur, quantum afferat detrimenti ubi abest. Loquor autem de bono Principe, cui salus & beatitudo populorum sit cordi. Nam in malo Principe doctrinæ inopia nullum affert populis detrimentum, quoniam si eius habeat copiam, nihil magis uteretur, quando semel statutum est ei malum esse & Tyrannicè imperare. Itaque iam ut concludatur hic sermo Alberte, sic habeto, me plurimi facere doctrinam in Principe eo, qui iustè studeat gerere principatum, quo studio teneri cun-

ctos

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ctos Principes oportebat. Nam doctrina id effecit, ut conatus suos ad optatum exitum ualeat perducere: quod unum maximè spectatur, nam consumatio operis penè sola commendat artificem. In malo autem Principe doctrinam non requiro, quia nullum ab ea populis iuuamen proficiscitur, postquam malus esse uult, & libidinem suam iuris statuit esse mensuram. Frustra igitur mihi obiiciebas Alberte Tyrannicam uitam eorum, quos doctos fuisse constabat. Nullam ego in Tyrannis doctrinam desidero, quoniam in illis omnis doctrina superuacanea est, cui non parent, quam non auscultant, uerba tantum esse quæcunque de uirtute traduntur, existimant. Neque ego dum in Principe doctrinam requiro, de huiusmodi monstris & prodigiis loquor, sed de eo, qui saltem hoc Principis titulo sit dignus, hoc est, qui honestatis curam aliquam habeat, cupiatque legitimè principatu uti, nam ut quod expetit assequatur, doctrina instructum ad tanti muneris tractationem accedere cupiebam: huc tendebant superiores nostri sermones, quos tu falsò de Tyrannis quoque haberi arbitrabaris: non enim illos respiciebam. His ego rationibus protectus dico in Principe, rectè imperii cupido necessariam doctrinam tanquam clauum, nudam autem uoluntatem nihil aut parum proficere. Nam quod subiecisti deinceps Alberte naturam ad rectè imperandum plus ualere, quàm doctrinam, uide, ne id tibi concedi nequeat. Fac Principem sponte sua propensum esse ad iustum rectumque colendum, cupere instinctu quodam mentis, ut omnia iure & legibus gubernentur, nolle obsequi libidini suæ: nulla ne impediunt, quominus in proposito susceptaque sententia permaneat? At quàm multa sunt. Primùm uoluptas irrepit suauiter affluens sensibus, eosque leniter demulcens, cui, quoniam domesticus est hostis, & naturalis cuiusdam boni speciem præ se fert, non facile obsisti solet. Consuetudo uero horum temporum quantum ei auctoritatis præbet? quantum licentiæ? qua pro nihilo habetur adulteria stupraque in domos castas intulisse. Virginalemque uerecundiam prostituisse, maritaleque fœdus & thorum illum legitimorum amplexuum conscium probro temerasse. Hæc passim admittuntur, quia impune fiunt, & nulla horum sunt iudicia: dormit enim (ut est penes quendam Poetam) Lex Iulia: quanquã & cæteræ iam leges eodem exemplo conniuere uidentur. Demum non est aliud, quod æquè frangat animos, humique deiiciat, quàm libido oculorum reliquorumque sensuum, & circunfluentes undique uoluptates. Quid auaritia ipsa? parumne detorquebit de recto sensu Principis? suadens in summo fastigii culmine posito multa esse paranda, atque adeo rapienda, ut possit omni cum elegantia & copia, magnoque rerum strepitu intra principalem aulam degere, & nulli hominum in diuitiis & apparatu esse secundum. Quis tunc obsistet? nam priuatos à rapinis legum iudiciorumque metus coercet. At Principis potestas supra hæc est omnia: non cohibent scriptæ leges Principem, quin etiam per ipsas leges sola Principis uita exlex statuitur. Ira uero quantum incendit? quæ obliquos agit uiros, etiam graues, & nihil ferè aliud in homine tam turbat rationem, quàm feruor ille mentis, quo nos læsos dolemus, & ulcisci affectamus. Hos uehementiores animi motus iugum rationis excutientes & posse se ferre negantes, priuati ho-

mines, quanuis natura & moribus bene constituti, difficulter repellunt, Principes uix posse uidentur, ita multa perditi, quos circa se habet, moliuntur, tot machinis oppugnant uitiis fauentes suis, ut omnibus opus sit præsidiis doctrinæ ad conseruandum in eo rectæ naturæ statum. Atque hæc de moderato Principe dicuntur, qui habet aliquam curam honestatis tuendæ propter naturalem pudorem, ut multis in aduersum impellentibus uix sine literarum studio stare posse uideatur. Sed quid erit, si fuerit aliquis natura ad iniustitiam procliuis? qui crudelitatem non horreat? auaritiam diligat? intemperantiam etiam amplectatur? neque à suis, qui deprauare magis solent, neque à doctrina, quam nullam habet, à turpibus reuocetur? An non tunc, ueluti torrens quidam iniquitatis agros urbesque inundans obuia quæque trahet, rapiet, disperdet, lacerabit? quem tutum à tam immani & truculenta bestia reddet uirtus? quem egregia gesta? quem generis nobilitas? quem diuitiæ? quibus etiam irritabitur. Lege quæso Alberte iniquorum Principum gesta, horrebis animo tam tetra legens facinora. ALB. Legere me aliquando memini. MAR. Reminiscere ergo fœdissimarum illarum mortium, quum lacerabantur humana corpora minutis ictibus repetita: nam celeritas mortis beneficii loco ponebatur. Quum quidam ad supplicium duci iussus rogaret Tiberium Cæsarem, ut uno ictu concideret, tum ille, nondum (inquit) tecum in gratiam redii. Illa enim Caligulæ uox, quàm impura? quàm nefaria? quum non simplici contentus morte illud passim effunderet. Moriatur, & ita moriatur, ut mori se sentiat. Num tibi Alberte uox hominis & ad hominem uidetur? ALB. Polyphemi mihi hæc uox uidetur, uel Antropophagorum quorundam ad socios facta, si modo ulli unquam tales fuerunt. MAR. At qui horum nefandorum suppliciorum causa erat nuda quandoque Principis libido, sæpius leue aliquod dictum uel suspicio quædam. ALB. O optabile sub tali domino exilium & fugam fœlicem. MAR. Miserrimi sanè erant, qui comprehensi talia perpeti cogebantur, quando etiam ipsa crudelitas acerba & miseranda est inspicientibus. Quis enim paululum humanitatis habens humanum corpus lacerari, & singula membra cruore rorantia uel in hoste libens uideat? At ii, quibus aspera est natura, nec ullum cum musis commercium, quæ mansuefacere feros & indomitos eorum animos poterant, ubi dominantur, pascere oculos gaudent miserorum suppliciis infandis. Nihil illis dulce præter uinum & iniuriam, næ Veneris quidem uoluptas grata, nisi illicita sit. BAP. Recte uituperas Marce hos, qui tam sæua inferunt supplicia. Principem nanque oportet uelocem esse ad præmia: tardè autem ac propè fastidiosè ad pœnam se commouere: & de multorum tunc consilio. Hinc Iouem finxit antiquitas, quum auxilii aliquid & utilitatis mortalibus importare uelit, id solum facere: sed ubi fulmine nocere uult, uel tempestate aliqua fœda, uel terremotu, uel bello aut pestilentia, duodecim aduocare: illisque auctoribus ad uindictam se conferre. Sciebat ne id antiquitas? minimè: quando enim cœlos conscendit? ut renuntiare potuerit, quæ illic fierent. Sed exemplum regibus proditum, ut eadem facerent. nam Io

uem summum Deorum omnium errare non posse censebant, & tamen hũc in puniendis sceleribus illo more uti uoluerunt. MAR. An non optimum quoque illud Socratis, quod in illos triginta Athenarum Tyrannos eiaculatus est? qui multos indemnatos ciues occiderant propter pecuniam, & amicis concedebant parem licentiam, mirum uideri, si malus haberetur bubulcus, qui concreditos suæ curæ boues indies pauciores faceret, & peiores. Rectè autem existimet se ciuitati præesse, qui populum quotidie minorem faceret & deteriorem. BAPT. Sapienter quidem Socrates, ut omnia: quanquam ob hæc & similia dicta increpitus fuerit à Critia Tyrannorum illorum acerrimo, & monitus, ut desisteret, parumque abfuerit, quin occisorum numerum augeret. Sed postquam in hunc sermonem suppliciorum Tyranuicorum incidimus: occurrit nonnullos esse, qui etsi in reliquis criminibus legitimo iudiciorum more utendum putent, in maiestatis tamen iudicio quiduis licere arbitrantur, & à quæstionibus incipiendum affirmant. Itaque qualibet occasione uel suspicione comprehenduntur homines, & acerrimis tormentis interrogantur. Occiduntur quoque uel in exilia nudi pelluntur, quasi eo melius conseruetur maiestas, quo durius uiolatur humanitas: compertum satis putant de crimine ubi in reum prona est quælibet suspicio. Ego quod isti faciunt, nunquam lege sancitum reperi, nec ab ullo prudentia Iurisconsulto responsum animaduerti. MAR. Dubitas ne frater, quoties hæc geruntur, quin ad meram gerantur libidinem? BAPT. Vt non dubitem inique ista geri, illud facit, quod suadet ratio ne ambigua in re certa feratur sententia, & præsertim ubi de crimine incumbit damnatio: nam illic probationes luce meridiana clariores requirimus. Concedunt leges dãnationem, sed in confessum uel conuictum. Nunc quæ est impudentia, uel quantus potius furor? Non es certus de crimine, & tam securè procedis ad pœnam. At hic agitur (inquiunt) de maiestate læsa, quo crimine non aliud atrocius. Scio & concedo, ut ipsa mouearis criminis atrocitate, probati scilicet non accusati: nam uel innocentia ipsa nocens esset, si solùm accusasse sufficiat, nec quod atrox sit crimen, ideo probationes non quæruntur, imò eo grauiores quæruntur, quod tantum crimen admissum facile credi non potest. Animaduertit Senatus Romanus M. Tullio & C. Antonio consulibus in P. Lentulum prætorem & coniurationis socios, sed detecta iam erat coniuratio, indiciis, confessionibus, testibus, literis denique reorum, ritè tunc illi pœnas sceleris sui dederunt, at donec latuit coniuratio, nemo in crimen aut iudicium uocatus, tantum, quæ erant suspecta cauebantur. Sic agere oportet Principem cum ciuibus, ut in eis non suspiciones, sed crimina puniantur. MAR. Nemo te audiens Baptista non uera dicere existimabit, idque more tuo facis, quo consultus inconsultusque ueritati assiduè inhæres. Principum iniquorum hæc est ratio, qui ubi de imperio suo agi sentiunt, timentes ne imminuatur aut labefactetur, prospiciendum sibi putant miserorum exiliis aut pœnis, & quicunque in illorum degunt comitatu, gratificari se illis putant, si acerrimos præbeant se criminis inquisitores, uel quarumlibet suspicionum ultores. Itaque multa absurda & grauia consequi necesse est, ut quæ nulla ratione gerantur. Bonus au-

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

tem Princeps, idemque doctrina pollens nihil huiusmodi molietur. Quis M. Antonino è Romanis Principibus doctior unquã fuit? quis Philosophiæ præceptis instructior? quis eodem mitior, lenior, humanior, clementior? Illud indicat, quod quum ad eum Elius Verus, qui collega fuerat imperii, literas dedisset, quibus significabat Auidium Cassium affectare tyrannidem, hortareturque, ut morte ipsius sibi ipsis consulerent, in hunc fere modum Marcus rescripsit. Quæ te mala impulit ratio, ut tam solicitè metueres? An tibi uidemur posse in Auidium aliquid statuere & animaduertere nullo teste conuictum? quum in causa maiestatis quicunque etiam legitimè damnatus, tamen oppressus semper putetur. Aut enim dii immortales uoluerunt Cassium sublatis nobis imperare, & hoc uitare nullo modo poterimus, aut si aliter fatum manet, ipse sponte sua cadet. Nemo qualibet sæuitia & feritate præditus successorem unquam suum peremit. Suos igitur sibi mores habeat Cassius, & quantum ad nos attinet, uiuat, præsertim quum Dux bonus bello sit, & ueterem illam cassianam seueritatem militibus & reip. præstet. His & talibus sententiis pugnans Antoninus facile una epistola collegæ cupiditatem arcuit. Verum quum multis post annis Cassius apertè desciuisset, fuissetque ob eam rem à militibus totius penè orbis consensione interfectus, ægrè tulisse Marcus dicitur, quod non uiuus potius in potestatem uenisset, ut officia in eum sua commemoraret, & seruaret. Vxorem deinceps & liberos eius incolumes præstitit, quibus etiam dimidium patrimonii paterni reddidit, petiitque à Senatu ne in socios & conscios defectionis grauiter uendicarent. Idem hic Imperator, qui Philosophus & erat, & habebatur, grauia bella tum per se, tum per legatos confecit, omnibus reip. muneribus uigilanter astitit, uirtutibus honores & præmia reddidit, scelera extinxit, pacem ac ocium pop. Romano & prouinciis omnibus labore suo parauit. ALB. Hic ergo ostendit uerissimam esse illam Platonis uocem beatas illas fore respublicas, ubi aut Philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. MAR. Hanc uocem Platonis auream idem Marcus usurpare quoque crebro solebat: nec usurpasset, ut opinor, si dissimilia facta uerbis præstitisset. Intelligit autem eum Philosophum esse Plato, qui nõ doctrina tantum, sed uita quoque & moribus sit Philosophus. Dixi antea non officere populis, si malus Princeps doctrinam habeat nullam, hoc accipi uolo de morum doctrina, quam iniquitati deditus etiam si habeat, non audit. At naturalium rerum inscitia fateor non modo moderatos Principes, sed etiam malos plura in se & alios peccauisse. Hoc admonuit epistola Antonini prudentissimè scripta, & id quod à Domitiano insulsè, ne dicam improbè et crudeliter gestum est. ALB. Quid nam hoc est, quod à Domitiano gestũ dicis iniquè? nam epistolam Antonini nuper audiuimus. MAR. Domitianus Imperator bacchatus est cædibus et rapinis in Senatores Equitesque Romanos. Inter cæteros Metium Pompesianum iussit interfici, propterea quòd genesim haberet Imperatoriam. Hoc audiens exclamare cogeris magnam inscitiam fuisse præcepti? Si enim considerasset Domitianus, quod in epistola Antonini nuper recitatum est, nunquam se cæde illius uiri contaminasset. Illius nanque uox est, quod successorem suum nemo unquam

quam peremit. Fac enim esse in sideribus, (quod ego non credo, nec unquam prudentibus uiris suaderi potuit) sed fac eam esse in sideribus uim, ut certo loco collocata, quo die Pomposianus nascitur, efficiant uel indicent eum Imperatorem, & id necessario euenturum, nulla causa Domitiano, cur eum interfici iubeat, non loquor de legitima causa, sed temeraria: Si enim ex siderum positione, quæ nascenti Pomposiano affuerunt, portenditur eũ necessario Imperatorem fore, profecto antequam imperium adipiscatur, occidi non poterit, non si millies quidem id iubeat Domitianus. Quamobrẽ frustra iubetur occidi, siue genesim Imperatorium habeat, siue non habeat: Si enim habet, occidi non poterit. Sin occidi poterit, non habet, sic etiam conficitur, ut uanè timeatur, id quod aut futurum non est, aut si erit, euitari non potest. An ita defendetur Domitiani factum, ut dicatur siderali lege dispositum Pomposianum imperaturum, nisi iussu Cæsaris fuerit interfectus: hoc si sumpserit aliquis, sumet alius, nisi antea morbo perierit, uel nisi illud, uel illud fecerit, alius denique aliud excipiet, ita ut non uideantur sidera ratum aliquid & fixum ostendere, sed dubia omnia & fluxa. Quamobrem, qui conuenit incerti euentus gratia certum suscipere flagitium. Intelligitur iam (ut opinor) ex inscitia dominantium proficisci cædes uirorum illustrium, quæ non modo ne male, sed ne frustra etiam committantur, doctrina præstare potest. Simili Vesania captus Valens, qui cum Valentiano fratre Romano præfuit imperio: Is quum de successore imperii quæreret à Magis, audiuissetque ab eis successurum eum, cuius nomen à quatuor his literis initium duceret th. e. o. d. multos nominis causa peremit, quasi illos insidiatores haberet imperii, aut illo pacto efficere posset, ut successore careret. Occidebantur ergo Theodori, Theodoti, Theoduli, Theodorici, quicunque in capite sui nominis illas literas habebant, quin etiam Theodostulus quidam ex Hispania uir fortis occisus est: quo animaduersa plurimi periculi effugiendi gratia nomina sibi mutauerunt, & nunquam se prioribus nominibus appellatos fuisse pernegabant: quid porrò profecit illis cædibus Valens? certè præteriit Theodosium Honorii filium ex eadem Hispania oriundum, quem successorem ille Magorum ambages denotabant. His addo Neronem, qui antea simili usus est feritate in causa. Nam quum eo imperante uisæ essent sæpius stellæ, quas cometas Græci, nostri crinitas uocant, & anxius esset, quod uulgo credebatur earum conspectu summis potestatibus exitium portendi, ubi à Babilo Astrologo admonitus est solere reges talia ostenta aliqua illustri cæde expiare, & à semet in procerum caput conuertere, statim in nobilissimum quenque uariis occasionibus allatis sæuire cæpit, & ea in re non domesticis, non exteris pepercit: stultè quidem & insipienter, si hac ratione credidit stellæ fatum uitare. Si enim illorum crinium radiis interitus fuerat prænuntiatus ei, qui rerum potiretur, quomodo pestem debitam à se poterat auertere, & in alios deriuare, quasi ignaro sidere, quem notaret? Quod si dicatur sidus illud malignum esse usque ad necem illustribus uiris, quæro utrum omnibus malignum an quibusdam duntaxat? Si omnibus, ergo & Imperatori: Non igitur fatum euadet: Si quibusdam tantum, necesse est alterutrum, ut in numero horum paucorum,

rum, quibus denuntiatur interitus, includatur Imperator. aut non includa tur: nihil potest esse tertium, si includitur in illorum numero, certè occidet, nec elabetur, etiam si plurimos interfecerit, sin extra illorum numerum fue rit, quibus dira protendantur, quid opus est aliorum cædes moliri sua cau sa, quum ipse in tuto sit. Nulla igitur ratio, cur ubi se ostenderit crinita stel la, irruat Princeps in aliorum cædem: siue denuntiet stella illi necem, siue non denuntiet: nam in altero stellæ uis euadi non potest: in altero nihil ad illum. Malè igitur sibi cauet aliorum Illustrium cædibus, aut cum his moriturо, aut sine his uicturo. Vnde igitur tanta illa in Nerone crudelitas? apparet ex inscitia ortam, si hæc non uidit, sed & illud potissimum uidere debuit, stellas has cum longo illo crine gigni naturalibus de causis, quas explicant, hi, quibus talia indagare curæ fuit, quod autem naturalib us fit de causis, non portenti loco habendum, nisi forsitan commouemur eo, quod raro uisuntur, sed non quodcunque raro fit, id portentum est: nam si ita esset, hermaphroditum gigni, aut tergeminos nasci portenti loco haberetur, raro autem uisuntur, quia ea, quibus eorum fit ortus, raro quoque concurrunt. Rectè ergo Vespasianus, cui quum ex amicis nonnulli renuntiassent iam pluribus continuis noctibus stellam crinitam fulsisse, quasi saluti eius metuerent, irrisit qualecunque hoc ostentum, & id non ad se dixit, sed ad Regem Persarum pertinere, qui bene capillatus esset. Octauiano quidem Cæsare initio potentiæ suæ ludos funebres in honorem Cæsaris dictatoris auunculi celebrante apparuit huius generis clarum & perlucidum sidus sub undecimam horam diebus septem, id ille diuinitati Cæsaris ascripsit, demum sibi posterisque prosperum & salutare credidit: & omnino si quidem in talibus ominandum est, decet læta magis & iucunda, quàm tristia ominari, docti autem uiri quandocunque appareant hæc cœlestia signa, neutram in partem illorum aduentum accipiunt: norunt enim unde proficiscantur, quatenus permanent, quomodo extinguantur, discutiunt ratione uanam superstitionem. Illud quoque ostendit na turalium causarum cognitionem utilem Principibus, noxiam ignorationem, quod Niciæ Atheniensi, & Dioni Siracusano contigit, (transeo nanque ad Græcorum exempla) Nicias Atheniensium Dux quum ualido exercitu Siracusas obsidione premeret, mox uariis detrimentis acceptis non iam de uictoria, sed sua mi litumque salute solicitus abscedere cupiebat, & clandestinam profectionem moliebatur, & ecce in ipso profectionis articulo Luna repente noctu defecit, quo conspecto adeo perturbatus est, & deterritus Nicias, ut consilium ei deesset, quasi tenebris mens eius obruta, non luna fuisset. Existimabat enimaduerso Deo se iter illud suscipere, & magnam sibi exercituique suo calamitatem denuntiari, eo quod paulo ante tam luminosum sidus subito obtenebratum extitisset: non enim nouerat Lunam illud perpeti statis tem poribus interiectu terræ inter ipsam & solem, quod si non philosophica, at humana saltem ratione id quod factum fuerat expendisset, prosperum illud signum potius, quàm aduersum iudicasset, quoniam clandestinam fugam meditantibus & fallere cupientibus tenebræ quàm lux aptiores. Verùm dum inani superstitione ob imperitiam detentus iter illud distulisset,

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

deinde diceret alterum Lunæ circuitum expectandum, usque eo desedit, sacrificiis quibusdam placans Deos, donec hostes auctis copiis castra eius circunualarunt, qui denique ipsum oppresserunt, cunctumque exercitum deleuerunt, eaque clades grauiter (si quæris) Athenas afflixit: Nam periit ipse unà cum quadraginta hominum millibus, uir cæteris in rebus memorabilis, & bellica olim gloria insignis. Non sic Dio, non sic, qui unus ex familiaribus Platonis, & ab eo philosophiæ imbutus præceptis, quum è Zacynto aduersus Dionysium solueret, & per idem tempus Luna defecisset, nihil ea re commotus cœptum peragens iter Syracusas applicuit, & eiecto Tyranno iura & libertatem ciuibus reddidit. Laudatur tali in re C. Sulpitius Gallus, qui quum tribunus militum secundæ legionis militaret in exercitu Pauli Aemilii consulis, quem aduersus Perseum. Macedonum Regem habebat, militibus in concionem permissu consulis uocatis, pronuntiauit nocte proxima ab hora secunda ad quartam usque Lunæ defectum, admonuitque ne id portenti loco ducerent: id enim naturali ordine statis temporibus fieri, & sciri antea & prædici posse, & ut sæpius uidissent non pleno semper orbe, sed exiguo quandoque cornu fulgere Lunam, nec tunc mirarentur, ita nec mirari oportere, si aliquando obscuretur, quum terræ umbra condatur. Quum deinceps, ut prædictum erat, Luna defecisset, milites Romani neutiquam perturbati sunt huiusmodi spectaculo, sed sermo inter eos manabat de Galli sapientia, quæ propemodum diuina illis uidebatur. At in Macedonum castris omnes afflictabantur, ut prodigium, quod factum fuerat, accipientes, occasum regni, perniciemque gentis portendi opinantes, nec ante à clamoribus ululatibusque cessatum, quàm Luna in pristinum lumen rediret. Tantum interest scire, quo rem referri oporteat. Sed scientiam quoque naturalium rerum in re militari prodesse Imperatori ostendit C. Cæsar bello Alexandrino. Nam quum insequens Pompeium Alexandriam se contulisset infirmis præsidiis, eaque in urbe obsessus teneretur à regiis exercitibus, & aquæ inopia laborarent milites Romani, iamque fugam meditarentur omnes, quæ nec honesta, nec tuta esset, iussit confestim effodi puteos, asserens, quod aqua sequeretur, propterea quòd litora omnia naturaliter aquæ dulcis uenas continerentur, quod quum esset factum, magna ui aquæ inuenta exercitui suo subuenit: hæc exempla, qui uiderit, nonne Principem magis, quàm quenquam alium doctrina instructum esse censebit oportere? Tanta est in humanis sensibus procliuitas ad malum, tam faciles lapsus, ut arte opus sit, ut quis stet, nec cadat, nam priuatos multa continent ne pareant cupiditatibus, legum metus, uulgi existimatio, amicorum inimicorumque libertas, horum in exprobrando, illorum in obiurgando, demum tenues plerisque opes, ut nequeant quod cupiunt implere: nihil hæc ad Principem, qui nec leges, nec populum curat, non amicus adest, qui corripiat, non inimicus, qui coarguat, non etiam rei difficultas illum moratur, cuius nutum cuncta sequuntur. In tanta licentia uiuendi positus, mirum si non ostendit illud uerissime dictum fuisse, cui licuerit, quod uult, statim uolet, quod non licebit: Licentia enim (ut inquit Comicus) reddimur omnes deteriores. Magnum tunc fuerit, si sponte sua

uirtutis ſemitam uolet ingredi aſcenſu arduo, ac non præceps in luxum & rapinas feratur, quo illum & cupiditates humanæ & adulantium greges trahunt nullo reuocante. Ariſtoteles inquit in politicis, Magno opus eſſe ſtudio iuſtitiæ & temperantiæ his, quos Poetæ fingunt inſulas incolere fortunatas, ne in tanto illo ocio & abundantia bonorum petulantes euadant. Præclarè id quidem, quod tamen uerius competit in iſtos Principes, qui abundantes rebus iis omnibus, quæ beatos facere putantur, facilè corrumpuntur, & in quælibet uitia perducuntur, nec uero aliter contingere poteſt, quando exiſtimantes ſe beatos nullam aut exiguam admodum curam ſuſcipiunt honeſtatis. Res ipſa id indicat, non ſermo uanus, nam è magno Principum numero, quos ſecula tulerunt, eorum, qui legitimè functi ſunt hoc munere, nomina parua capere tabella poſſet, infinita autem eſt multitudo eorum quos læta & proſpera ſtationis huius uicerunt. At quid tam diu loquor? quaſi declamatorio fungar munere: nec uobis partem ullam mutui ſermonis relinquo, ſed rapuit me impetus dicendi, & feruor quidam mentis aduerſus eos procliuis, qui negant Principibus uiris ſcientiam non modo non neceſſariam, ſed ne utilem quidem fore, nam contrariam ſententiam meliorem eſſe oſtendendum fuit, idque dum oſtendo exemplis ex omni antiquitate collectis, incidi in hanc ſermonis longitudinem: neque enim tanta res breuibus peragi poteſt, plura etiam addi poſſe confiteor, quæ uobis meditanda relinquo. ALB. Tu uero nihil reliqueris meditationibus noſtris. imò à te petimus, ut quicquid adiici iam dictis poſſe cognoueris, id proferre ne graueris, nec te longitudo moueat ſermouis, nam non debet longum uideri, quod ſuſceptæ materiæ tractationi conuenit, ſiue id ualeat ad docendum, ſiue ad ornandum, ſiue ad uberius commouendum. Non enim tam impetu ſuo proficit oratio, quàm mora, ſicut nec ignis, nec imber, nec alia multa. Quod uero impudenter tibi uideris facere, quia ſolus penè loquaris, ac non in partem ſermonis nos uoces, uel admittas, memento principatum tibi huius ſermonis traditum. Itaque perpetua oratione utaris licet, ſi uidebitur, poſthac. MAR. Mos Dialogorum hoc habet Alberte, ut miſceantur ſermones, nam & ſi quiſpiam è cœtu dux ſtatuatur ſermonis, poteſt alius tamen contradicere his, quæ dicuntur, ut obiecta diluantur. Licet quærere ignoratum aliquod, nec non fas eſt confirmare iam poſita, & adiicere pondus auctoritatis ſuæ. Interrogari etiam à dicente quilibet audientium poteſt, ut neceſſe tunc ſit ei, qui interrogatur reſpondere. Ariſtoteles in libris, in quibus ſummam adhibuit diligentiam, & quos ab eo editos ſine ulla dubitatione conſtat, non utitur huiuſmodi collocutionibus, ſed ipſe perpetuo loquitur, nec utitur procemiis, aut ullis aliis ſermonibus ad iucunditatem, ſed ſtatim rem aggreditur, & aſſidue urget, nec oſcitare lectorem patitur, ipſe quæſtiones ſibi ipſi proponit, idemque diſſoluit. Eius magiſter, Plato Dialogos eſt ſequutus, quanuis philoſophicas res tractaret, nec ulla refugit ornamenta dicendi, fuſus in omni ſermone, & præſtitiſſe eloquentia putatur omnibus, quorum extant monumenta literarum. Hunc imitatus Cicero, quum philoſophiam græcis antea literis tantummodo explicatam cuperet latino ipſe ſermone illuſtrare. Nam

collo-

collocutoribus utitur, rem peragens lectoribus (ut opinor) non ingratam. Nec defuerunt postea nec nunc etiam desunt periti homines, & in disciplinis plurimum uersati, qui studeant Dialogos componere, & uulgo legendos tradere: quum enim animaduersum esset hanc uarietatem mixturamque sermonum, quæ inter plures habetur, in comœdiis tragœdiisque admodum placere, hunc eundem morem docti uiri ad res graues & serias transferendum sibi esse existimauerunt, non ut uoluptatem tantum nudam & inanem præstarent, sicut tragœdi & comœdi solent, sed ut cum uoluptate facerent prouentum. Nam seueram grauemque lectionem plerique refugimus, nisi iucunditate quadam condiatur. Ergo iucunda in dicendo miscendam sunt grauibus, neque id sine exemplo: nam medicos uidemus idque secundum artis præcepta, moliri multa ad suauitatem erga ægrotos, ut istis asperitatem temperent remediorum, quin ipsa etiam natura parens tristibus læta immiscuit, ne illa opprimerent, si perpetua fuissent. Ergo postquam hoc in sermone, qui de doctrina Principum institutus est, id suscepimus, ut inuicem colloqueremur, idque hactenus fecimus, idem in mediis & postremis partibus censeo faciendum. Nam & iucundior fuerit sermo hac uarietate colloquutionum temperatus, & mihi quoque gratior, qui per interualla cupio conquiescere. BAP. Postquam id Marce appetis, non deseremus partes nostras, tuisque sermonibus nostros implicabimus, ut pro hoc Alberto pariter respondeam. Veruntamen si rectè animaduerti, non multum tibi restare sermonis intelligo. Nam & argumenta allata sunt plurima, quibus ostenditur, quod propositum fuit doctrinam rectè imperare cupientibus non modo utilem, sed necessariam quoque fore, deinde obiecta fortiter diluisti, exempla etiam sapienter attulisti, ut rem ipsam oculis quodammodo subiecisse uidearis. Hæc ego sufficere arbitror, nec quid adiici possit, teneo. MAR. Si id tantum inspicimus Baptista, quid sit, quod res, de qua quæritur, necessario postulat, ut doceatur, satis dictum existimo, nec alia opus esse adiectione: Sin autem illud contemplamur, num omnia posita sint, quæ ad ornatum faciunt, & corroborationem iam dictorum, dubitare tunc cogar, nec unquam id affirmare uellem. Video nanque artifices tam & si rem se perfecisse arbitrentur, opus tamen adhuc suum expolire & manus addere, certè pictores ipsi multa addunt extra ordinem, quibus illa primum elaborata effigies, quæ est in tabula Princeps, gratior reddatur & ornatior: quid igitur prohibet, quin huic sermoni accedere possint plurima, quæ rem ipsam magis augeant & illustrent. ALB. Si igitur accedere iam possitis, putas posse plura, da operam, ut ea nobis exhibeas, nec in aliud quæso differas tempus. MAR. Faciam, quod uos uelle uideo, utroque tamen uestrum interloquente, ubi uisum fuerit. ALB. Sic fiet. MAR. Terret me nunc Alberte solitudo bonorum Principum, nam si hic sermo in uulgus exierit, metuo discerptionem à malis, qui contra se hæc cogitata arbitrabuntur. ALB. Quid hoc ad te Marce, si sermo tuus discerpatur à malis? MAR. De me ipso metuo Alberte, ne discerpar propter sermonem, nam de sermone ipso nihil laboro. ALB. Sermo iste inter amicos paucos fit, qui non exierit foras, nisi te permittente: quanquam etiam si

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

exierit, nihil tibi censeo metuendum, nam aut docti erunt Principes, & hi te magis de his sermonibus amplectantur: suum enim iudiciuum tuo comprobari gaudebunt. Sin indocti fuerint, ne ista quidem, quæ non mediocrem doctrinam redolent, audire aut legere curabunt, & ut cætera literis tradita, ita hæc quoque contemnent.

MARCI ANTONII
NATTAE ASTENSIS,
DE PRINCIPVM DOCTRINA
LIBER QVARTVS.

MARCVS.

EI IGITVR Principi, qui nolit unus esse de multis, sed paruum bonorum Principum numerum augere, suadeo ego, imò ratio ipsa suadet, ut libris utatur, quãdo alia desunt subsidia: illic sapientiæ hauriet fidissima atque certissima præcepta. Illic discet rationem eius, quod modo dicebatur, cur omni æuo tam rari fuerint boni Principes, & inueniet oportere Principem sibi ipsi primùm, deinde aliis imperare. Maximus nanque & difficillimus est principatus sui ipsius, quo efficitur, ut insitæ nobis cupiditates rationis obediant imperio. At necessarius est ei, qui hunc secundum, qui est ad cæteros, rectè gesturus est: non enim, qui sibi ipsi est malus, cæteros efficiet bonos, nec qui iniustus in se est, iustior erit in alios: nec dignus sanè, ut liberis imperet hominibus, qui turpissimis ipse seruit cupiditatibus. Virtus innoxia est, at uitiosa libido sine alieno incommodo implere nequit, quæ tanto perniciosior in Principe, quanto latior, & quod non solùm facto lædit, uerùm etiam exemplo: nam malos Principis mores multitudo ferè omnis sequi solet, quod si externos hostes multi facillimè, cupiditates suas pauci frangere potuerunt, quid mirùm, si quod in uniuerso hominum genere rarum semper fuit, id in uno Principum ordine rarius adhuc elucet? sed quo rarius, eo si contingat præclarius: contingere autem uix posse arbitror, nisi quod in nobis naturæ lumen est ad honestissima quæque, & iustissima prosequenda, id à doctrina & ab ipsis literarum studiis incendatur. Quanta orationis copia, quàm admirabili incredibilique dicendi genere uirtutis uim, decus, splendorem summi homines græci & latini nobis expresserunt? qua sententiarum grauitate uitia notauerunt? quàm ualidis firmisque argumentis nihil utile fore, nisi quod honestum esset docuerunt? quàm denique multas iustorum Principum effigies non ad spectandum solùm, sed imitandum quoque illi reliquerunt summo eorum ingenio expressas & politas? hæc assidue tractans animus & in his uigilans pernoctansque curis fieri non potest, quin recti studio & cupidine ueræ laudis

dis

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

dis incaleſcat, & ſe ipſo indies fiat tanto melior, quanto maiora illa & ſanctiora arbitratur. Hæc ſunt firma illa & fixa munimenta, quibus corroborans ſe inclitus Princeps aſſentantium uoces repellat, & ſtudeat non æquè potens ac iuſtus uideri. His gloriam, his caritatem ciuium, his tranquillitatem animi conſequetur. Quod ſi non tantus fructus è literis oſtenderetur, ſed honeſta tantum oblectatio peteretur, quæ feſſum negociis animum exciperet, tamen iuſta cauſa, cur ſe illis Princeps daret: non enim parum iucundum eſt rerum cauſas ſcrutari, cœli terrarumque deſcriptionem tenere, maiorum geſta ueluti ante oculos depicta uidere, & ingenia eorum contemplari, qui in dicendo graues admodum ac ſuaues fuerunt, denique nihil ſcientia magnarum rerum delectabilius, qua perfuſus animus ueluti cœleſti quodam pabulo ſaturatur, hac ut fruerentur plurimi & corporis uoluptates, & diuitias, & honores abiecerunt, exiſtimantes ſe minus iucundè uicturos, ſi his dediti illam præteriſſent: cæteræ res, neque ætatum, neque temporum, neque locorum ſunt omnium, at ſtudia literarum adoleſcentibus & ſenibus, priuatis & magiſtratibus, domi manentibus & peregrinantibus, proſperè & calamitosè agentibus, aptiſſima ſunt, nuſquam ingrata, nunquam importuna. Hæc igitur nolim Principem abiicere, præſertim quum magna illa & grauis commendatio in uulgus ſequatur Principem doctrina pollere. Num exiſtimas Alberte hanc nullam aut paruam eſſe commendationem, ubi hic ſermo celebratur in multitudine, Principem doctrina omni abundare? aut ſi ea eſt quædam, an non prodeſſe Principi putes hanc exiſtimationem hominum atque famam, ut ob id ſe facilius illi regendam committat multitudo? quod plus cæteris ſapere uideatur. ALB. Ego & magnam eſſe commendationem hanc in Principe doctrinæ & non leuiter & ipſi & imperio prodeſſe puto. MAR. Magnus tunc ſanè campus ſubſternitur Poetis & Oratoribus, ubi talem inuenerint Principem, quem ueris laudibus extollere poſſint. Vis ne Alberte aduocem nunc Poetas & Oratores omnes, ut dicant ipſi nobis, uel nos ipſis potius dicamus, quod potiſſimum ſequantur ubi Principem cupiunt commendare? ALB. Aduocare potes, ſed ubi id feceris, iam prædico tibi neminem eorum huc hodie uenturum. MAR. Fingere tamen poſſumus, ſi non omnes at quamplurimos huc aduocatos ueniſſe & adeſſe. ALB. Nihil negocii eſt id fingere. MAR. Ergo ad eos, qui conuenerint, hanc habebimus orationem. ALB. Quam? MAR. Ita enim ad eos dicemus. O præſtantiſſimi uiri, quorum ea eſt cupiditas claros uiros attollere facultate dicendi, cui præcipuè incumbitis: unde libentius laudatis Principem? Nam ubi formam egregiam corporis: ualidum membrorum robur, uetuſtatem generis & nobilitatem, opes, imperia, diuitias, potentiam, honores, uictorias, triumphos profertis, non Principem, ſed fortunæ erga Principem benignitatem laudare uidemini. At Princeps tunc ipſe laudatur, quum magnanimum, iuſtum, religioſum, liberalem, clementem deſcribitis, his tot & tantis laudibus, ubi additur Principem magnarum artium ſcientia ſubnixum eſſe talem, tunc planè perfecta redditur, cumulataque laudatio, quia apparet uirtutum illarum ſtabile fixumque fundamentum, in prudentia ſcilicet collocatum, nec caſu

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

bonum esse Principem, sed iudicio: æquari tunc cælo Princeps & longe lateque supra cæteros mortales efferri uidetur, quum totis & tantis animi bonis collocupletatus ostenditur, quæ non fortuito infixa sibi, sed ueluti ex arte comparata obtinet. Maximè uero eloquentiam, qua uos maximè oblectamini, Principibus uiris conuenire putatis. Quid est illud, quod Pelignus Poeta ad Germanicum scripsit Cæsarem? Memora mihi Alberte carmina illa si tenes. ALB. Credo à te Marce illa desiderari carmina, quæ sunt initio Fastorum descripta. Nam Germanicum alloquens Cæsarem inquit.

Quæ sit enim culti facundia sensimus oris,
Ciuica pro trepidis quum tulit arma reis.
Scimus & ad nostras quum te tulit impetus artes,
Ingenii currant flumina quanta tui.

MAR. Hic, ut opinor, laudare cogitat, non uituperare, neque laudaret, nisi pulcherrimum quid esset in Principe grauis & ornata dicendi facultas, pollens non solùm oratione soluta, sed etiam carmine. BAP. Me uerò etiam delectat plurimum idem Poeta, dum inducit Iuleum iuuenem, idest imperatoriam sobolem declamatorio sub præceptoribus fungentem munere.

Status est (inquit) uultusque diserti.
Post ubi pulsa mora est, atque os cœleste solutum.
Hoc superos iures more solere loqui.

Idem Poeta in eisdem de Ponto libellis, dum criminatoriam cuiusdam consularis commendat eloquentiam, illud intulit.

Verba uelut tinctum singula uirus habent.

Solent illa in prouerbiis uulgo iactari, eloquentiam tristem non esse, & musicam in luctu importunam esse narrationem. Hic tamen in illis suis tristibus bonos & sonantes effudit uersus, & uicino iam fato dulce quiddam & suaue cantauit. ALB. Nosti Baptista carmina illa de Cigno:

Dulcia defecta modulatur carmina lingua
Cantator Cignus funeris ipse sui.

Hæc idem contigit huic Poetæ, ut dulcè quiddam caneret in eius funere: nam infœlicem quoque illam & grauem relegationem ab urbe ad arctos usque, & sub ipsa Cynosura funus ipse suum uocare solet. MAR. Et si omnia, quæ extant huius Poetæ, præclara sunt admodum, omnibus illita ingenii luminibus, tamen quæcunque scripsit in illo suo calamitoso exilio, ualdè placere solent, & ea senties Alberte ab eruditis eximiè commendari: qua cogitatione inductus, quum Poeta iste infœlicitatem exilii in asperis & inhumanis locis efferas inter gentes uersibus musarumq; cantu leuauerit, illud possum uerissimè dicere, literarum studia, ut nihil in secundis conferant rebus, in aduersis magnum præstare solatium, & penè omne esse leuamentum malorum, iccirco in summo fastigii culmine constitutis, quibus alterius fortunæ impulsu grauiores imminere solent lapsus, magis atque magis tenenda. Dionysius Iunior, quum tyrannide Syracusarum excidisset. Interrogatus quid sibi philosophia Platoque profecisset, hoc inquit, quod tantam fortunæ mutationem facilius fero. Si id ille uerè dixit, iniusto uiro literarum studia nonnihil profuerunt. Sapientem uero uirum quomodo in

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

asperis iuuabunt? ut hæc ille ludibria fortunæ pro nihilo habebit? ut sæuientis tempestatis non modo procellas, sed ictus etiam & fulmina contemnet? præsertim quum nulla calamitas peccato suo accidere illi possit, nam peccatum uix recipit consolationem. De hoc Dionysio mihi uenit in mentem plura dicere, si uos patiemini, nec molestum putatis. ALB. Quin tu dicis quicquid occurrit: non enim nostrum est præscribere tibi quid aut quomodo loquaris, sicuti nec pictori præscribendum est à spectantibus, quomodo unum quodque pingat, sed ei permittendum, ut ad tabulam suam iam penè elaboratam addat arbitratu suo, quicquid addendum putarit. MAR. Is ergo Dionysius, si quo tempore opes habebat, cordis etiam aliquid habuisset, potuisset Platonis opera & manu de Tyranno in præstantissimum refingi Principem, multamque sibi & cæteris fœlicitatem parauisset, sed renuit pati fortem obliterationem morum suorum. Erat enim ueluti liber quidam mendosissimè scriptus, qui non alicubi adiecta nota corrigendus esset paucis lituris, sed unica duntaxat litura, eaque perpetua totus erat inducendus. Maluit Assentatorum uoces audire, quàm pristinos mores deponere: Illi enim (ut mos est talium) Dionysium adhuc iuuenem in amores: compotationes, & alia ludicra impulerant, ita ut regia tota ebrietatibus, symphoniis, canticis, saltationibus, choreis, stultiloquiis repleretur. Sed quũ Dio amicorum primus hortaretur Dionysium, ut uanis illis & insulsis depositis cupiditatibus uirtutem capesseret: daretque operam Platoni summo uirtutis & omnis sapientiæ doctori, demum id ageret, ut iustè regnaret, cæterisque legitimi imperii exemplum præberet: & Dionysius his auditis ostenderet melioris uitæ cupiditatem, & ea de causa ascitus Plato uenisset, insurrexerunt iidem, qui solebant, & Dionem accusant affectatæ Tyrannidis, illum id agere, ut Dionysius reiecta decem millium satellitum custodia omissis quadringentis nauibus, tribus equitum millibus, infinito peditatu, maximo auri & argenti pondere, taciturnum quoddam in Academia scrutaretur bonum, & in speculationibus Geometricis fœlicitatem possideret. Interim Dio iteram illam fœlicitatem regiarum opum eiecto Dionysio occuparet. Hæ assentatorum uoces in animo Dionysii iamdudum corrupto præua luere. Aestimans nanque magno præsentes Tyrannidis delitias, & cætera, quibus uitiosè fuerat innutritus, ea retinere cupiebat, nec à se abscindi medica manu patiebatur, & pronus erat ad suspiciones contra se suscipiendum. Itaque & Dionem expulit, qui ille optimè consultum cupiebat, Platonem contempsit, quem antea fuerat ueneratus, & disciplinam omisit, qua maximè egebat. Hæc forsitan extra curriculum propositæ quæstionis uidebuntur posita. Tu tamen Alberte, num existimas, ut sint extra causam, posita sine causa fuisse? ALB. Minimè sine causa: nam coniuncta sunt superioribus, & ea operæpretium fuit cognoscere. MAR. Ego Alberte illas Assentatorum uoces ad Dionysium factas duorum causa retuli. Primum, ut intelligatur, quod nihil æquè Assentatores pugnant, quam ne magnarum & honestarum artium doctrina Principes imbuantur. Vident enim in legitimo regno nullas illis partes fore reliquas. An non andisti huc Assentatores incubuisse omni conatu, ne Dionysius Platoni daret operam, suasisseque Philo

sophiam

ſophiam regnantibus eſſe contrariam, ut quæ non ſineret eum, qui præceptis illius obtemperaret, ſui iuris eſſe, & cupiditates ſuas regias explere? ALB. Audiui equidem. MAR. Nec tamen omnino a literis abſtrahebant: Nam de Comædorum et Tragædorum uerſibus magna ſæpè imminebat eis aduerſus Dionyſium contentio, utrum uerbum aliquod in carmine rectè eſſet poſitum, uel ſententiola quæpiam quadraret, eaque pugna nõnunquam de prima nocte inter uina in lucem protrahebatur. ALB. Quid Geometrica, nonne illum etiam tractare permittebant? MAR. Permittebant, ne in omnibus uiderentur cupiditatibus eius contraire, & ipſi quoque eorundem ſtudiorum imitatione ſimulabant ſe teneri. Itaque quo tempore Dionyſius Geometricis animum adiecit, nullus ſermo, niſi decirculis, ſemicirculis, triquetris, ſexangulis, octangulis, & aliis figuris & imaginibus inter eos habebatur, omniſque regia alto puluere obducta erat. Vbi ad compotationes & amores tranſiſſet, illa abierunt omnia, & epulæ con uiuiaq; celebrebantur. Sed poſtquam de morum mutatione agi cœptum per Dionem Dionyſii propinquum, tum planè inſurrexerunt illi, & apertè contenderunt, ſuadentes in eiſdem manendum moribus ſi regnare uellet: Verebantur enim ne legitimo ſuſcepto imperio nihil ipſi poſſent, & hæc prior eſt cauſa cur hæc mihi dicenda exiſtimauerim: ut ſcilicet intelligeretur Aſſentatores id agere, ut ab honeſtis abducatur diſciplinis Princeps, quia per eas metuunt ſe ab omni reip. functione repelli. Accipe nunc alteram. ALB. Dic. MAR. Dico alteram cauſam fuiſſe, ut iſta de Dionyſio & eius Aſſentatoribus proferrem, quia ſub exemplo perſpici cupiebam, qua uia graſſentur Aſſentatores in Principes. Concedis opinor Alberte in humano animo duas eſſe partes, quarum una rationis eſt particeps, quæ honeſta & iuſta aſſidue proponit, nec quicquam præter ius faſque cogitare aut aggredi hominem ſinit. Altera pars eſt rationis penitus expers ad omnem libidinem intemperantiam, iniuſtitiamque procliuis. ALB. Noui equidem hæc. Vna enim pars in homine ratio eſt, altera appetitus. MAR. Si id noſti, illud quoque noſſe debes utra earum partium potior ſit, & ubi iubent contraria, cui ſit magis parendum. ALB. Quis dubitauerit, quin appetitus rationem ſequi & ei Audiens dicto eſſe debeat? MAR. Quid ſi hunc appetitum, quem in altera animi parte collocauimus, & præcipitem cœcumque ferri in quælibet dicimus, ut potè rationis expertem? familiarium & domeſticorum aliquis foueat, alat, augeat, incendat, adiuuet demum eius conatum conſilio, re, opera, nonne robuſtiorem reddet, & ferociorem, & intolerantiorem, ita ut rationi recta ſuadenti reſiſtat, & eius præcepta negligat, nec audire curet? ALB. Prædicas, quod futurum eſt: Non enim humanus appetitus circunſtantium uocibus corroboratus tenebit ſe, ſed longius progredietur, irruet, & infeſtis ueluti ſignis aduerſus rationem conſiſtet, eamque quantum poterit, deiiciet, atque etiam conculcabit, donec ſe ipſum expleuerit, & quod turpè concupierit, turpius aſſequatur. MAR. Quid autem cauſæ ponimus Alberte, cur homines non ſolùm in ſe ipſis, ſed in aliis quoque appetitus potius partibus adſint, quam rationis: contra enim fieri oportebat. ALB. Oportebat quidem ſi honeſtatem reſpicimus, ſed reſpiciunt homines

mines ea magis, quæ in præsens suauia sunt & utilia abiecto uirtutis decore. Tu huius rei nuper causam aperuisti, dum dicebas procliues nos esse ad ea, quæ iucunda sunt sensibus, tanquam magis ea sint obuia magisque nota. Virtutis autem uia ardua est & excelsa, aspectu tetra & formidosa, nulli ad eam sensus corporis ferunt, imò potius ingredi recusant. Itaque si quis ad uirtutem adhortetur, non minus illi laborandum, quàm si aduerso flumine ratem trahat, uel ad superiora grauè pondus impellat, hinc etiam fit, ut pauci ad uirtutem sint adhortatores, pauciores, qui adhortationem hanc suscipiant. MAR. Rectè dicis Alberte, idque magis elucet in Principibus, quorum appetitum tanquam ferox & indomitum animal contra quam feratur, tractare ratione atque uersare non est qui audeat, ne in iram in se concitet furentis beluæ, & pro honesto consilio pœnas luat: Si quis autem audeat, hunc uirum putato. Facilior autem est impulsio ad ea, quæ sensibus lenocinantia Princeps sponte sua appetit, & prima ducit. Sed num eos, qui hoc suscipiunt, ut leues & temerarios & iniustos animi motus titillent, foueant, augeant, impellant, lædere an iuuare dicemus? ALB. Lædere profecto, & uehementer quidem. MAR. Lædere autem num amicorum esse putas? ALB. Minime. MAR. Non ergo isti amici sunt, qui cupiditates iniustas Principum suscipiunt easque corroborant, si quidem lædunt. ALB. Non. MAR. Quid ergo erunt? an non Assentatores eos esse dicemus? ALB. Quid ni? MAR. Assentantur enim ei parti animi, quæ imbecillissima est, & in omnia deuia propensissima. ALB. Ita est. MAR. Idque paruo negocio efficiunt, nam facilius est impellere iam commotum, quàm commouere languẽtem, ne dicam obsistentem. ALB. Negat nemo. MAR. Appetitui igitur Principum inani & cæco auxiliantur Assentatores sermonibus suis, idque facile est animaduertere. Sed nonne illud quoque animaduertis, quod ab hoc eodem Principum appetitu, cui suffragantur, ipsi uicissim sumunt auxilium potentiæ suæ: nam non æquè alios euehunt Principes ad honores & diuitias, quàm hos, qui eorum cupiditatibus indulgere norunt: non enim inueniunt in istorum sermonibus aliquid, quod eos urat aut mordeat, sed quantum in illis est, secunda pacataque omnia. Fit etiam plerunque, ut natura faueamus his, qui iisdem sunt moribus. Hinc Neronem legimus honores mandasse nonnullis ebriosis, non aliud sequutum in eis, quàm hoc ipsum, quod ebrietati studerent. ALB. Fortasse credidit Nero magnam uirtutem esse bibacitatem, hancque ipse in primis colebat. MAR. Si id credidit, Græcorum morem iudicio suo comprobauit. Illi nanque eum, qui plurimum hauriret meri, ualdè commendabant, spectatuque dignum ducebant, quod nimis largè fecit Socrates in Platonis conuiuio, ubi compotores omnes tota nocte bibendo superauit: quanquam Demosthenes Philippo Regi Macedonum obtrectans, qui laudatus fuerat, quod plurimum bibere posset, dixit hanc laudem propriam esse spongiæ, non hominis. Verum ut ut ista penes Græcos se habuerint, Romani nunquam hanc turpitudinem admisserunt, quos penes, fœminas temeto abstinere moris erat. Legimus etiam de Bonoso Imperatore, qui quum uini capacissimus esset, & eiectus imperio, seu quod dolorem non ferret, seu quod asperiora

asperiora ab hostibus metueret, laqueo se de arbore suspendisset, dictum fuisse in eum iocülariter à prætereuntis, lagenam uini pendere, non hominem. Sed bibacitatem omittamus. Quid si Princeps iniustus fuerit, rapax, crudelis, nonne iisdem uirtutibus præditos ciuitatibus & prouinciis, quas sub se habet præficiet? & quanta tunc pernicies populis impendet? Hoc idem indicat Nero, qui quum suis prouinciam dabat, cum his mandatis ab se dimittebat, ut omnia raperent, auferrent, nec cuique quicquam relinquerent, quoniam paupertati suæ subueniendum esset, ergo magna sunt in potentia Assentatores penes iniquos Principes, his omnia committuntur, per hos geruntur. Imò audeo dicere hos esse supra ipsos Principes: nam horum dictis, inuentis, cogitatis illi obtemperant: quid frontem contrahis Alberte? Principes inquam cupiditatibus suis iam antea captos & deuinctos Assentatores trahunt quacunque lubet, nec intelligunt illi se turpissimis seruire hominibus, tum maximè, quum se cunctorum putant dominari. Sed de his dictum sit satis. ALB. Satis si ita uidetur. MAR. Possumus tamen adhuc addere aliqua finitima iam dictis. ALB. Quæ nam ea? MAR. Dicam. Postquam Platonis & Dionysii illata est mentio, quorum, alter ætatis eiusdem Philosophorum omnium sapientissimus fuit: Alter Tyrannorum potentissimus. Si sapientia & potentia in idem non ueniant, sicut fieri debere assero, sed separatim agant, quemadmodum in Platone & Dionysio egerunt, & horum alterutrum possidere tantum liceat: quid horum duorum quis sibi magis optauerit? potentiam ne an sapientiam? Vtraque omnino magnifacienda. Itaque magni uel maximi potius fuere, quibus contigit ambas possidere, sed paucis contigit: coniunctas raró uidere secula: disiunctæ facilius reperiuntur. Quomodo autem haberi possint, non est nunc dicendi locus. Illud certissimum est uoto frustra peti. Sed quid fiet si ab Omnipotente Deo libera detur optio, utranuis sumendi (liceat sic fingere) quam duarum magis quis deligat? & ut planius adhuc loquar, non discedens à personis, quas modo proposui. Interrogo utrum Platonis malit quis se esse similem an Dionysii? Tu Alberte tali optione proposita utrum duorum magis deligeres? ALB. Recte me & ordine interrogas Marce. Non est nunc (ut opinor) de religione quærendum, nam si hanc respicimus, neutrius optauerim conditionem. MAR. Non agitur nunc (ut ais) de religione, nec illud uenit in disceptationem, quam sibi fortunam quisque magis optauerit, Christiani an infidelis: quis enim negauerit Christiani hominis uitam quibuslibet alterius fortunis præferendam? Sed infidelem infideli comparamus. Remotis igitur religionis iuribus, quæro de te, si temporibus illis natus esses, & inter nationes eas degere contigisset, quæ Christum ignorabant, utrum malles te Platonis an Dionysii similem. ALB. Rectè (ut dixi) me interrogas. Ego magis facerem Platonem cum studio illo atque doctrina, non modo quam istum unius insulæ dominum, sed alium quemuis maria omnia ac terras regentem. Sed memento hanc interrogationem non esse passim, & ad omnes faciendam. Plures enim supellectilem magis Dionysii argentumque cœlatum æstimarent, quam totum hunc Philosophum, qui Academiæ spaciis inclusus uix famem frigusque pellebat. MAR. Licet tamen

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

men quid uterque ageret speculari, & ex eo perpendere, utrius uita, nobilior, elegantior, utilior, iucundior, suauior, & iudicare deinceps, quàm quis potius sanæ mentis homo optauerit sibi & optione data deligeret. Alter in epulis uino, lustris, ganeis, cædibus, rapinis assiduè uersabatur, metuens Tyrannidi, ne quid pateretur, uiuebat cum fugitiuis, cum barbaris, cum facinorosis. Neminem, qui libertate dignus esset, amicum sibi arbitrabatur. Alterius uero mens indagandis perspiciendisque rebus cum earum causis & rationibus indies alebatur, satagens uidere cælestia terrestriaque omnia, unde inciperent, quomodo progrederentur, in quæ desinerent, & inter hæc naturæ omnis conditorem perspiciens Deum, omnibus insidentem, & supra omnia stantem, cunctaque mortalia & immortalia nutu regentem & moderantem. Ad hæc maximo & intentissimo studio homines ad decus, ad uirtutem, ad honestatem hortabatur. Quàm multa ille de iustitia, temperantia, frugalitate, fortitudine, pietate, religione dixit? nec dixit modo, sed etiam scripsit, nec scripsit tantum, sed etiam edidit ad totius posteritatis fructum? Huius uitam, qui non optabilem esse dicit, & Tyrannicam illi præfert, hic uanis corruptus bonis, gustum ueræ laudis ueræque suauitatis amisit. ALB. Est ita profecto, nec aliter iudicaretur si testimonio meo & fratris tui staretur. MAR. Non conquiro nunc testimonia, sed rem ipsam expendo. Perspicuum est enim, si à Deo cuiquam detur optio sapientiæ uel potentiæ, sapientiam magis eligendam, quàm potentiam. Nam potentia sine sapientia, & si multitudini prodesse nequeat, cui coercendæ & moderandæ potentia est opus, prodest tamen & ipsi sapienti, & alii cuicunque, qui eius uocem audire uoluerit. Potentia uero sine sapientia non modo inutilis est, sed etiam perniciosa, nec ipsi modo perniciosa, qui eam habet, sed ciuibus & populis uniuersis, qui sub ea degunt. Quis præterea mentis compos dubitauerit bona, quæ propriè sunt hominis, præferre iis, quæ circa hominem sunt? At sapientia animo infixa proprium hominis bonum. nam hac redditur homo melior, non imperio & potentia, quæ extrinsecus obueniunt, & nihil ad eum pertinent nisi cura & administratione. Quamobrem Platonem dicimus Dionysio anteponendum, ad quem ille accessit, non ut seruiret, sed ut seruaret, quod etiam præstitisset, nisi Dionysius maiorem cupiditatum suarum rationem, quàm salutis habuisset. Quid de Pythagora, Democrito, Socrate, Zenone, & plurimis aliis præstantibus Philosophis dicam? qui non solùm naturalium rerum rationes inspexerunt, sed multos etiam ad rectius uiuendum excitauerunt, & leges populis scripserunt, & rebus etiam publicis utiles se præbuerunt. Quæ regna, quæ opes possunt eorum studiis & cogitationibus anteferri? At non modo istos uiros, quorum doctrina fuit peregregia & singularis, sed, ut ad leuiora ueniam. Homerum eiusdem tempestatis regibus præfero. Illi nihil habebant, quo magis nobilitarent Poetam. Alter suum & multorum nomen in æternitatem penè uersibus suis propagauit. Eadem de Thucydide, Herodoto, Salustio, Liuio, reliquisque historiarum scriptoribus dici possunt: effectum est enim horum cura & diligentia, ne superiorum temporum gesta laterent, & ut exempla multa ad res commodius gerendas ueluti

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ante oculos depicta haberemus. Veniamus ad nostros, ne externis conten ti domestica negligere uideamur. ALB. Sic quidem faciendum censeo, il lo etiam addito, quod maiori uoluptate te de nostris loquentem, quàm de Romanis Græcisque audiemus. MAR. At qui Alberte Hieronymum, Augustinum, Ciprianum, Basilium, Chrysostomum, Gregorium, Bernar dum, Leonem, & reliquos eiusdem generis ecclesiasticos Doctores, qui non solùm eloquentia doctrinæque opibus locupletati, uerùm etiam pietate in Deum, & uitæ sanctitate insignes fuerunt, pudet cum sceptra tenentibus, qui deterius uixerunt, conferre. At Eusebius Cæsariensis, qui ecclesiam texuit historiam, & qui pro Euangelia multa aduersus gentes conscripsit: Lactantius quoque Firmianus Constantii Cæsaris præceptor, qui eodem calore idem argumentum tractauit, sed uberiore fluxu dicendi, quàm clari sunt? quàm omnibus in ore? quantum utilitatis inuectum in posterita tem horum studio uidemus? & quid agi per eos splendidius potuit & fructuosius, quàm quum religionis nostræ iura aduersus idolorum cultores de fenderent & comprobarent? Possum addere Tertulianum, qui multa conscripsit ad religionem nostram pertinentia, tum uero Apologeticum egregium aduersus gentes, quo nihil subtilius & acutius excogitari potest. Non omitto Petrum scholasticæ scriptorem historiæ, qui tanquam hauriret omnia, & magnæ esset gulæ in literis, comestoris nomen adeptus est, multa digessit iste, protulit, non mediocrem Dei ecclesiæ fructum ferentia. BAP. Quin tu potius nobis alterius Petri Theologorum maximi mentionem facis? nam hunc in hoc sermone præteritum non oportuit. MAR. Minime oportuit, et rectè tu mihi huius memoriam suggessisti. Istius nanq; in immẽ sum nobilitati labores, qui sanctorum dictis colligendis certissima Theologiæ iecit fundamenta, ex quo sententiarum magister uulgo nuncupatur, perinde ac si rem sibi sumpsisset, uerba cæteris reliquisset. Hic Theologorum pater, nisi fuisset, Christianæ fidei disciplina quodammodo erraret, sed per hunc collecta, et in ordinem quendam redacta fuit. Ita deinceps consequu ti ingeniosissimi multi, qui eisdem in uestigiis consistentes libris omnia retulerũt. Nostis hos nouitios Theologos, quos nonnulli scholasticos, alii Pa risienses uocant. Hi assiduè sententias Petri commentantur, & morem quen dam suum probandi tenent, omissa omni uerborum pompa, inter quos diuus Thomas Aquinas emicat uelut inter ignes Luna minores. Quis omniũ istorum in remp. Christianam merita possit dicendo æquare? Certè meriti sunt amplius, quàm ulli reges, qui corpora, urbes, agros de hostibus captos Christiano nomini adiicere potuerunt. Isti uero, mentes hominum in fidei potestate tenuerunt, quas à fœdissimis erroribus liberauerunt, & ad æternæ salutis iter docendo uerterunt. Hæc persequutus sum, ut intelligen tes nostri Principes literarum studia diuitiis quibuscunque & imperiis & regnis anteponi, deponant aliquando supercilium, nec intumescant ob potentiam, sed remoto scientiæ bono multis se inferiores arbitrentur, qua de re probo Aristotelem, qui ad Alexandrum quandoque scripsit, non iis tan tum esse gloriandum, qui imperio abundant, sed iis quoque, qui Deorum immortalium naturam, uim, potestatemque cognouerunt. ALB. Ita ne

uero

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

uero ad Alexandrum ille ſcripſit? MAR. Scripſit, ſi Plutarcho Cheronenſi creditur: nam eo auctore id profero, non quo in epiſtolis Ariſtotelis, quæ nunc extant, inuenerim. Quid autem deſiderem in iſtis Principibus, iamdudum perſpicuum eſt. Volo autem ipſos ad hæc fortunæ munera minoris extimationis maius illud & uberius ſcientiæ bonum adiungere, quod quum priuatos ornet & reddat glorioſos, quanto uberiori laudet & gloria locupletabit Principes? Multum ualet ſcientia literarum abſque principatu: principatus autem, quid ſine tali ſcientia poſſit efficere, haud facile dixerim, quin ſi dicendum eſt, quod ſentio, tantum abeſt, ut proſit, ut potius noceat habenti. Vis ne Alberte, ut dicam, cur nociturum putem, ſimilitudinemque adiungam? ALB. Volo equidem: nam & ſi iam multa ſint dicta, hoc etiam confirmabit ſuperiora. MAR. Ego ubi rudem & imperitum uideo Principem regendæ ciuitati, aut prouinciæ præpoſitum, huc ſtatim adducor, ut credam hoc ei perniciem illaturum, nam non ad multitudinis (ut oporteret) commodum uolet uti principatu, ſed ad ſuum, atque inſcienter ipſo utens principatu multas calamitates & iniurias ciuibus inferet, & aliorum detrimentis potentiam exercebit, ſeque nequiſſimum nocentiſſimumque præbebit, infinitiſque criminibus fœdabit, idque ut ſimilitudine quadam (ſicut pollicitus ſum) illuſtrem. Si uideat quiſpiam nauem neceſſariis rebus inſtructam, & ad curſum paratam: præſit autem ei rudis & imperitus gubernator, dubitabit ne quid euenturum ſit, præſertim ſi longius ſit nauigandum? Quid dicet uir prudens, qui hæc uideat? Te interrogo Alberte. ALB. Perdet (inquiet) iſte omnia: uæh ſibi uæh, nauigantibus non euadent. MAR. Quid Principem uidens inſipientem, cui ſumma ſit licentia quicquid uelit agendi, cuius libidini pateant omnia, iſte idem uir prudens quid dicet? quorſum opinionem ſuam diriget? Nonne aſſeuerabit, quod iſte & ſe, & ſuos, & reliqua corrumpet omnia regendi inſcitia? ALB. Clamet ita neceſſe eſt conſequentia rerum adductus. MAR. Audi quæſo reliqua. Habebit Princeps iſte ob diuitiarum & opum copiam circum ſe multos: hoc enim fit. Quid igitur iſti tam multi num aduerſus unum Principem conſiſtere audebunt? & eius incuſare dementiam? quod malè et turpiter adminiſtret imperium, uel num potius eius incendent dementiam? conclamantes ipſum rectè omnia gerere, non tanquam ab hominibus prognatum, ſed de cœlo lapſum, & ad hominum ſalutem diuinitus miſſum? ALB. Si id quod quotidiani ferunt mores inſpicimus, collaudabunt, & miris efferent laudibus Principem, quanuis fœdiſſimè ſe habeat. MAR. Poſſem multis exēplis oſtendere neminem audere diuerſa à Reges ſentire in conſiliis capiēdis etiam quum de perſpicua ipſius Regis utilitate appareat. Vno utar, quod de Perſeo Macedonum Rege traditum eſt. Is quum bello Romano plurimis iam detrimentis acceptis in extremum penè diſcrimen adductus eſſet, Gallorum ad ſe aduocauit decem millia equitum, totidem peditum, hominum fortiſſimorum, ſtipendia facere conſuetorum, qui tum fortè per Illyricum effuſi erant, pactuſque eſt in ſingulos pedites quinos aureos, in equites denos, mille in eorum Duces, & iam Galli aliquot dierum uiam progreſſi eò peruenerant, ubi pecuniam numerari oportebat, mercedemque pactam flagitabant

gitabant. Tum Perseus consilium aduocat, rem proponit: sed quum primus allatis certis causis ostendisset Gallorum auxilia sibi dimitti placere, contradixit eorum qui aderant nemo (ut auctor est Liuius) Nemo in tanto discrimine ausus est stultum Regis consilium improbare: quum tamen omnes idem sentirent meliorem esse regni custodiam, quàm pecuniæ, quæ utique non seruaretur. Nam si Gallis non distribueretur, ea Romanos uictores sequeretur. Verum quum perspicerent omnes Regis auaritiam, qui tantæ multitudinis mercedem metueret potius, quàm hostes Romanos, silentium tenuerunt: nec uoluit quisquam obstrepere palàm Regis dementiæ, occultè tamen mordebatur, tanquam id ageret, ut bene diues cum omni Regia gaza in triumpho portaretur. Vides iam Regi Alberte parum esse auxilii in consultoribus, nisi se prius ad bonos componat mores, doctrinaque omni diuina & humana imbuatur. Vbi enim in malis moribus cupiditatem alicubi ostenderit, eodem cuncti sequentur: non enim prius Regis, sed suum considerant discrimen, si contradixerint. Sed num potes dicere mihi Alberte, quid nunc mihi uenerit in mentem. ALB. Possum ubi dixeris. MAR. Sic cogito. Erit fortasse in magna turba hominum aulæ inseruientium, & Principi adulantium unus aliquis uir fortis, seuerus, & sapiens, qui miseratus animo Principis imbecillitatem, conetur illum ad sanitatem mentis reuocare, horteturque ut disciplinis omnibusque rectis artibus se ipsum instituat, quo par tanto sit muneri, sicut olim Dionysium Dio, propinquum propinquus. Quid futurum putas? ALB. Scio, quod nihil proficiet, sicut nec in Dionysio Dio quicquam profecit. MAR. Honorabunt forsitan hunc uirum cæteri talia suadentem, culpamque omnem transferent in Principem, qui honestis monitis non moueatur. ALB. Honorabunt? imò auersabuntur eum plures: magna pars illudet, & hominem nihil sapere arbitrabitur. MAR. Quid dicent? nam afferant aliquid necesse est. An non illud in promptu, nihil opus esse tot literis, sed posse Principem hac communi prudentiæ luce utentem rectissimè habenas imperii moderari. ALB. Hæc omnino istorum est oratio. MAR. Quin addis insulsam hanc esse & absurdam orationem. ALB. Non addo, quoniam id iam perspicuum est, & ex superioribus sermonibus patet. MAR. Vis ne de hoc etiam aliquid rursus dicamus? ne frustra hic redierit sermo. ALB. Aueo audire, nam eandem rem uariis tractare argumentis oratorium est maximè. MAR. Nolunt isti (ut uides) Principem altius euehi: nec sublime aliquid speculari, existimantes nihil illorum cognitionem facere ad Principatum, sed recordare quæso illius similitudinis, quam ante proposui, de rudi & imperito nauis gubernatore: nam si huius inscitiam perspiciens aliquis hortetur, ut antequam clauo manus iniiciat, curet aliquam nauticarum rerum scientiam percipere, siderum motus, terrarum tractus, uentorum uim, aduersarum signa tempestatum tenere. Remiges autem & nautæ homini adulantes contendant superuacuam esse hanc discendi curam posse, illum humanæ prudentiæ uiribus absque alio usu & scientia nauem medios inter fluctus rectam præstare, & ad destinati litoris oras prouehere: Nonne isti tunc stolida sapere & dicere uidebuntur?

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

uidebuntur? Neminem mihi dabis tam emotæ mentis, qui illa audiens non statim exclamet. O attoniti. Ita ne uero talia proferre & suadere audetis? Non absurdiora minus isti loquuntur ad Principes, quos nihil intelligentes, nimis etiam intelligere arbitrantur. Auersantur isti Principem esse atque adeo haberi Philosophum. Quid diuinarum (inquiunt) & cæterarum rerum cognitione, quas Philosophia affert, cum principatu? quibus & ego dico. Quid sideribus cum mari? uel quid etiam cum terra? nam non minus agricolæ, quàm nautæ seruanda sunt sidera, quod qui ignorat, admoneri potest carminibus illis summi Poetæ, dum de agricolis uerba faciens, inquit.

Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis,
Hædorumque dies seruandi, & lucidus anguis.
Quam quibus in patria uentosa per æquora uectis
Pontus, & ostriferi fauces tentantur Abidi.

Credo equidem, quod si rudis homo uideat nautam uel agricolam suspicientem in cœlum, oculosque sub astra tenentem (ut cecinit idem Poeta de Palinuro) dum illorum ortum occasumque speculatur, rideat quantum possit, & insanum uocet utrunque, quod quum uni res sit cum mari, alteri cum terra, cœlum supinus spectet, tanquam illic nauigandum sit potius uel serendum. Sed huius ineptum risum contemnant illi, & hominem breuissimo frangent sermone. Dicent enim. Latet te ò homo quisquis es coniunctio rerum distantibus in locis positarum, hanc discere cura, & ubi didiceris, te tui ipsius, & intempestiui huius risus pudebit. Hæc illi. Eadem istorum ratio, qui si uiderint Principem inquirentem aliquid de Dei potētia, sapientia, caritate, de animorum, Dæmonum, elementorum statu, deque aliis mutabilibus, quæ immutabilis ille condidit, qualis nuper Picus Mirandulanus fuit, superuacuæ rei operam impendere existimant, & uix mentis credunt compotem, quoniam hæc uana & inutilia in alto defixa & tam longè posita suspiciunt, & scrutantur, idque arbitrantur ad Principem non pertinere, sicut nec rudis ille uir existimat sidera gubernatori nauis esse inspectanda, sed facilius quis medios inter fluctus nauem sine siderum inspectione, quàm sine multa diuinarum humanarumque rerum cognitione principatum poterit gubernare. Ingredior adhuc magis introrsus, & scire ab istis peruelim, utrum artem regendi populos facilem putent, an difficilem, si facilem, undè tot in ciuitatibus inuidiæ, stupra, furta, rapinæ, cædes, uulnera? Cur Princeps non prohibet? cur uel horum plurima eius iussu fiunt? Si difficilem, cur retrahunt Principes à disciplinis, per quas facultas melius aliquid gerendi paratur? Magna & multa sunt munia Principis, inter quæ haud scio an illud præcipuum, ne ciues diuitiis luxurient, aut paupertate onerentur, propterea quòd nimiæ diuitiæ reddũt superbos, feroces, arrogantes, uiolentos, cupidos dominandi, uoluptatibus etiam & luxui indulgentes. Hæc efficiunt diuitiæ, quid paupertas? horum contraria, nam uiles facit, timidos, abiectos, Assentatores, seruiles, fures quoque & raptores. Demum pecuniæ gratia, quiduis facere & pati paratos. His uitiis occurrere oportet Principem, quod assequetur, si ciues mediocres

diocres erunt moribus, quod erunt si fuerint facultatibus. Quæro de te nunc Alberte, num quenquam Principum uides hæc curare? ALB. Quid uideam, quod nusquam est? & quomodo curabunt illi, quod ne per somnium quidem uenit in mentem optare? MAR. Inscitia igitur prætermittunt, quod eos oportebat: nam id nescire haud magnum est. Magnum autem id uidere, maius conari, ut efficiatur, maximum re ipsa efficere. Quis nunc præterea Principum eò incumbit, ut populi, quos sub se habet, sint manu strenui, ob assiduam armorum tractationem & bellicarum rerum meditationem, iidemque quieti atque pacati sint ob religionis studium? quæ sanè societas fortitudinis cum modestia, ut præclarissima est, ita & difficillima: difficillimum enim factu est, ut æqualitatis iura seruare uelit, & legitima disceptatione uinci se patiatur, qui magnitudine animi excellit, quod effici tamen in populis etiam potest, si quis regere sciat. Græci gymnasticæ musicam admiscebant, ut unius disciplinæ ferociam alterius dulcedine delinirent, atque ita animos iuuenum ad temperatum statum deducerent, inter mollitiem feritatemque medios. Mihi satius uidetur asperitatem morum, quàm armorum assidua tractatio ingenerare potest, religionis cura compescere, & ueluti mansuefacere, quod Numa Pompilius secundus Romæ Rex præstitit: qui quum populum Romanum ferocientem nimis atque intumescentem frequentibus bellis, quæ sub Romulo faustè gesserat, suscepisset, sacrificiis cultuque Deorum immortalium inducto mitigauit, & ad mediocrem habitum conuertit.

Nanque aliquis modò trux uisa iam uertitur ara,
Vinaque dat tepidis salsaque farra focis,

Vt Pelignus cecinit Poeta. Nunc nulla opus est musica aut religione, ut per eas populi mansuescant, quid ita? quia quidam Principes populos imbelles esse cupiunt, quibus etiam arma detrahunt. Alii nullam impendunt operam, ut bellicosi reddantur. Itaque ubi bellum impendet, necesseque est patriam & imperii fines armis tutari, externo utuntur milite, egentes undique homines & facinorosos mercede cogunt, qui non tanquam ad bellum cum hostibus gerendum fuerint uocati, sed ad diripiendas sociorum atque amicorum fortunas, ita omnia uastant, trahunt, lacerant, corrumpunt. An non ita hodie Alberte fit? ALB. Fit sanè. Copias licet nunc cernere in bellis non militares, sed prædatorias. Quamobrem definiuit nescio quis bellum ut diceret, nihil aliud esse bellum, quàm uim, qnæ infertur coactis hominibus ad rapiendum latrocinandumque paratis, uel breuius, bellum esse congregationem prauorum hominum rapientium undique & prædantium. MAR. Non insulsa profecto definitio, & uidetur ille quisquis fuit, ad definitiones fuisse ingeniosus. Licet omnino de hodiernis conqueri bellis, in quibus omnia militantibus conceduntur. Vetus illa & antiqua militia nocens hostibus, innocens amicis recessit. Sed de his nunc non agitur, redeamus ad priora. ALB. Equidem censeo, si quidem adhuc restat, quod dicatur.

MARCI.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER QVINTVS.

MARCVS.

OMNES artes Alberte principatui subiiciuntur, non modo hæ honoratissimæ quales sunt, militaris, iudiciaria, rhetorica, sed etiam quælibet leuiores, & quæ inferioris sunt ordinis, ueluti agricultura, architectonica, & cerdonica, sutoria, & reliqua: nam ad Principem spectat statuere, quas artes in ciuitate, & quales esse deceat, & quid quenque addiscere, & quousque oporteat. Non igitur fieri potest, quin principatus ars sit maxima, si quidem eius est de reliquis artibus decernere ad communem utilitatem tanquam earum omnium sit præses. Nulla hodie horum meditatio penes Principes nostros: est tamen aliorum quorundam, de quibus piget dicere. ALB. Imò dicendum est tibi. Video enim de uitiis Principum te uelle aliqua proferre. MAR. Vellem, sed tamen (ut dixi) tædet: non enim iucunda est de talibus Oratio. Veruntamen si dicendum est de Principum uitiis, nolo intelligi illa de omnibus dici Principibus, sed de his tantum, qui illis obnoxii sunt criminibus, quos ego plures esse sentio. Videmus nanque in Principum aulis præfecturas prouinciarum, Senatoriam dignitatem, procurationes, magistratus, omnia esse uenalia. Scelus quodlibet pecunia redimi: in cubiculis luxum, in iudiciis aurum dominari, controuersias priuatorum tardissimè terminari (si tamen terminantur) & magnis iacturis litigatorum, adeo ut expediat sæpius litem deseruisse, quam illo modo uicisse, bella insuper (quod sine lacrymis dici uix potest) non necessaria & perniciosa suscipi cupiditate dominandi, qua de re populi collatione æris affliguntur, urbes diripiuntur, agri uastantur, homines in seruitutem abducuntur, neque liberantur, nisi idoneum erogauerint argentum. Hæc & his peiora fiunt, quæ ubi contingunt, necesse est inscitia regentium contingere: sicuti quum domus malè gubernatur, quilibet id sentiens inertem patremfamilias ea in domo habitare existimaret. BAP. His, quæ à te hactenus dicta sunt Marce uehementer assentior, atque ita iudico & statuo Principem multarum rerum peritum & scientem esse oportere ob magnitudinem eorum, quæ tractanda principatui & gubernanda committuntur. Capit autem quandoque admiratio eorum, qui contrariam induerunt sententiam. Videas peritiam deligi undique & laudari: imperitiam culpari. Nemo est, qui si militandum sit, non sequi malit armis captis peritum belli ducem, quàm imperitum: hoc enim tutius & securius existimatur. Si fabricandum est aliquid è ligno, uel ex ære, uel è marmore, quæritur peritus faber, imperitus dimittitur. Similiter si aliquid operis in agro faciendum est,

est, ille multo rerum rusticarum usu callidus agricola adhibetur, huic rectè committi putatur. Denique medicum, rhetorem, pictorem, statuarium, tonsorem, sutorem, cerdonem, adhibent sibi & suis homines eum quem peritum existimant: nullum horum probant, nisi in artificio suo probum. Vnum Principem isti negligunt esse artificem in suo munere, quem ne medicorum quidem artificem, sed summum esse oportebat: nam lapsus priuatis in rebus ad paucos pertinet, læduntur ii duntaxat, quorum est negocium, & secunda ciuitatis fortuna priuatorum sæpius subleuat incommoda: res uero publica ubi malè geritur & administratur, priuatorum etiam beatitudines in perniciem secum simul trahit. Ergo Princeps undecunque scientiam rectè administrandi remp. colligere debet, siue legendo, siue audiendo, siue alio quocunque modo pariatur, quandoquidem ab eo uno non uniuersorum modo, sed singulorum quoque status pendet: rectè an secus se habeat. Stultitiam autem eorum, qui contraria sentiunt, satis mirari non possum. MAR. Stultitia omnino illa est opinatio, ut dicis Baptista: cuius causa si quæratur, illa est, quod penes eos principatus non est cuiusdam artificii nomen, sed honoris & dignitatis, quod ex eo forsitan sibi suadent, quod principatum uident ueluti hæreditarium quiddam successione & necessitudine deferri, & nasci Principes non fieri. BAP. Ego uerò non mediocrè sed maximum esse omnium artificum arbitror rectè imperio uti, testem habens idoneum Octauianum Cæsarem, qui mirari se dicebat, quod Alexander Magnus parto in multas nationes imperio adhuc alias quæreret, quas debellaret, nam si magnitudo rei & difficultas illum excitaret, maius fuisse opus disponere rectè, quod habebat, quàm acquirere, quod non habebat. MAR. O præclaram uocem summo illo Imperatore dignam, quæ ostendit non tam spectandum, quàm latè, sed quàm iustè Princeps imperet. Hoc enim iudicio contingit: in altero casus dominatur. Veteres certè Romani de bellorum principio magis, quod iustè suscepta essent, quàm de exitu, quod fœliciter euenissent, gloriabuntur. Sunt nonnulli alii, qui hoc uel solùm uel præcipuum putant esse Principis munus, posse exercitum ducere, et collatis signis copias hostium profligare: id si habeat, quouis imperio dignum arbitrantur, quũ tamen in Principe nihil splendidius fulgeat quàm iustitia, cui (ut ait Aristoteles) stellarum splendor, nec matutinus, nec uespertinus possit comparari. hoc sanè indicant Virgiliani illi uersus, nam nondum comparente Aenea in naufragio, Troianis de eius morte dubitantibus dictum est ad Didonem à maximo Ilioneo oratore Troianorum.

Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter,
Nec pietate fuit, nec bello maior & armis.

Videtis, ut in Regis laudibus prius iustitiam collocet & pietatem, antequam ullum inferat sermonem belli & armorum. Ipse Aeneas commendat se ipsum à pietate.

Sum pius Aeneas.

Et reliqua, omittens quantum in bello possit, poterat autem (ut nostis). Rei igitur militaris scientia, & si deceat Principem, nam per hanc sæpè seruatur imperium, & usus eius latè patet, tamen obscuratur splendore iusti-

tiæ

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

tiæ, quæ ut uirtutum omnium est Princeps, ita & Princeps esse debet in Principe. Si tamen militia in honore collocanda est summo, ita, ut nulli artium sui dignitate & utilitate concedere debeat, quotusquisque rei mili tari studet? de Principibus loquor. Vendicant se Principes penes populos non tam animi uirtutibus, quàm aliis quibusdam externis, sed forsitan ser moni huic nostro finis imponendus, nam de Principum doctrina, de qua proposita est quæstio, multa hactenus dicta sunt, & alia quædam prioribus adiicere, uereor ne sit tædiosum. Itaque statuo cessandum. ALB. Minimè cessandum: nam adhuc altus est dies, Solem uides: nondum ad occasum præcipitat. MAR. Quid si alia in proposita quæstione non occurrunt? ALB. Scio quod occurrent, uel si nihil aliud occurret, potes saltem de his externis dicere, quibus ais Principes se populis uenditare, ut etiam uarietatem quandam non ingratam sermo hic noster assequatur. MAR. At quæcunque de his externis dici possunt, notissima sunt & uobis & omnibus. ALB. Nihilominus dicendum est tibi: nam dulce est colloquium inter amicos, etiam quum ea memorantur, quæ ipsi tenent. MAR. Externa hæc, quæ me nominatim appellare iubes, nemo non nouit: sunt enim ludi, spectacula, certamina naualia & terrestria, congiaria, munera, saltationes, fabulæ, histriones, & his similia. Reuolue animo historias Alberte, quas lectitasti. Reperies his & talibus Principes deliniuisse animos popularium, & eorum sibi gratiam conciliare conatos. ALB. Leuia hæc sunt quidem. MAR. At leuibus istis ducitur multitudo, demulcent hæc sensus, & momentanea hæc uoluptas penes imperitam plebeculam magni est momenti. Sunt etiam externa illa, quæ uulgus miratur, & terretur, sceptrum, purpura, diadema, magnificentia ædium regiarum, satellicium, equitatus, aurum, argentum, gemmæ, lauta & copiosa supellex, multus magnusque amicorum comitatus, præcedentium, subsequentium, lateraque tegentium, & plura alia, quibus illi uulgo beati existimantur. ALB. Quid tu hæc Marce uituperas? quibus populi spontè munierunt principatum. Nam florente etiam Romana rep. & adhuc uigente libertate nosti Consules & prætores prætextam sumpsisse togam, & sella curuli uectos, præmissis lictoribus cum fascibus & securibus, quæ sanè insignia magistratuum ab Etruscis prius usurpata, Romam deinceps translata fuere. Athenis etiam, quæ una omnium ciuitas maximè fuit libera, eos qui cœperant magistratum, coronas gestare solitos accepimus, & sanè conuenit eos, quibus maximæ potestates creditæ sunt, primarumque rerum tradita administratio, habere circum se aliquid, quod reuerentiam illis in uulgus præbeat & auctoritatem. MAR. Non ego Alberte, his imperii insignibus Principes denudo, aut his ornari molestè fero, sed illud coarguo, quod putant nonnulli in istis externis principatum consistere, satis eos esse & uideri Principes existimant, qui quamplurimis fortunæ bonis abundent: non intelligentes eos uerè esse Principes, qui rectè funguntur principatus munere, quod sanè munus non progenitorum, non fortunæ beneficio defertur, sed studio, cura, industria, diligentia comparatur. Volo ego Principem illis imperii insignibus munitum & ornatum uidere, modo illa potiora ducat, iustitiam, fidem, pietatem,

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

religionem, continentiam & temperantiam, & mentis fortitudinem, hisque habendis & tuendis inuigilet, paternamque de omnibus potestati suæ creditis concipiat curam. ALB. Amplecteris igitur insignia illa imperii in Principe. MAR. Sicut audiuisti, sed uidendum est quoque, ut in his adsit modus, ut omnis arrogantiæ uitetur suspicio. Illa enim insignia, quæ memoras, fuisse in consulibus prætoribusque Romanis, satis moderata esse duco. Nemo enim plus duodecim lictoribus est usus, togaque illa prætexta, & sella curulis pro amplitudine magistratus satis illos honestabat. Maxima autem insolentia Cai Caligulæ uideri potest, qui sæpius processit in publicum cum aurea barba, fulmen tenens, aut fuscinam, aut caduceum. Deorum insignia. Idem templum nomini suo instituerat, in quo per primores urbis aureo eius simulacro delectissimis hostiis sacra fiebant. Huic uita & moribus haud dissimilis Commodus, qui Herculis prædicans se filium, leonis pelle tectus & clauam gestans incendebat. ALB. Ridicula hæc credo populo Romano uisa fuisse. MAR. Ridicula omnino, nisi quòd hæc ridicularia cædes, rapinæ, infinitæ in Deos hominesque iniuriæ sequebantur. Illud enim Poeticum ante oculos est habendum, hæ nugæ seria ducent. Multum Romanæ uisus est detraxisse libertatibus Diocletianus, quum ab adeũtibus adorari se iussisset, nam superiores Imperatores tantum salutabantur. Multa etiam faciunt Principes ostentandæ potentiæ suæ causa. Veluti Crœsus Lydorum Rex, qui Soloni Atheniensi Regios aperuit thesauros, & quæsiuit ec quis mortalium ipso esset beatior? nec tamen responsum, quale optabat recepit. Cæsar dictator Romanorum iam rerum potitus, ut Seneca in secundo de beneficio scriptum reliquit, quum Pompeio Peno, qui bellis ciuilibus contraria arma induerat, ignouisset, agenti gratias porrexit ad osculandum sinistrum pedem, & sunt, qui dicant excusantes (ut idem Seneca refert) non insolentiæ causa id factum, sed socculum auratum, imò aureum margaritis distinctum ostendere uoluisse. Et ne de socculis aureis mirùm uideatur, iam antea Demetrius Macedonum Rex hoc more erat usus. Nam is (quemadmodum apud Plutarchum relatum est) non solum diadema gestare, uestibus auro purpuraque contextis uti, sed auratis quoque calceis pedes ornare solebat, Diocletianus quoque, de cuius superbia paulo ante diximus, uestibus & calciamentis gemmas addidisse fertur nouo more: nam insigne imperii non aliud erat, quàm purpureum indumentum. Imponunt sibi etiam gloriosa nomina. Demetrius Antigoni Macedonum Regis filius, & patris in regno successor Poliorcetes idest urbium expugnator nuncupari uoluit. Ptolomæus unus ex Aegyptiis Regibus Euergetes idest beneficus. Et si Plutarcho credimus, nonnulli reges fulmineos se inscribebant, quasi ui sua perfringere omnia possent. Alii accipitres se uocitabant, quasi ipsorum rapinæ cuncta paterent. ALB. Quid ergo? tu in Principibus & summatibus uiris improbas hæc gloriosa nomina? MAR. Improbo equidem si iactantiæ causa ea sibi sumpserunt, non si a populo imponuntur: tunc enim sustinent iudicium populi, non ipsi illud accersunt. Aristides penes Græcos iustus & dictus & habitus est, populi scilicet nuncupatione non sua. Putas ne Aristidem in concionibus ad populum, aut in epistolis, aut

in ſermone familiari dixiſſe, Ariſtides iuſtus ita cenſeo, ita mando, ita ſcribo, non opinor. Similiter apud Romanos L. Acilius. M. Cato; C. Lelius ſapientes uulgo cognominati, nam ipſi nunquam ſe ipſos ſapientes uocabant, quod ſi feciſſent, repugnaſſent ſuo cognomento, & inſipientes uiſi omnibus fuiſſent. Erat hoc in more populi Romani cognominare Principes ciuitatis à gentium deuictarum nominibus, cum maioris notitiæ, tum uirtutis acuendæ gratia. Hinc Africani, Aſiatici, Numidici, Cretici, Iſaurici demanarunt, & ſi qua alia ſunt huiuſmodi, nam Pompeio additum Magni cognomentum putatur familiarium aſſentatione. Maius adepti ſunt cognomen Fabii uel maximum potius. Omnes enim Fabiorum familia Maximi cognominabantur, ut illud indicat Ouidianum.

Nec domus eſt Fabios ſupra cognominis ulla.
Illa domus meritis maxima dicta ſuis.

L. Sylla fœlix uocitatus, nam ita ſe dici uoluit, qui ſanè titulus minimè arrogans Plutarcho uiſus, propterea quòd uideatur, res, quas proſperè geſſiſſet, Deorum immortalium beneuolentiæ erga ſe aſcribere. C. Cæſari Octauiano ob magna eius in remp. merita datum à Senatu, ut Auguſtus nuncuparetur, quod perinde eſt ac ſi dicatur, ſacer aut uenerabilis. Sed quis eſt ille è Cæſaribus, qui uocatus eſt optimus? Traianus (ut opinor) eodem Senatu auctore, ut hoc cognomen haberet commune cum Ioue: nam Iupiter optimus maximus dicebatur, & prius quidem optimus, quàm maximus (ut Cicero inquit), quoniam præſtantius eſt beneficentia & liberalitate & iuſtitia excellere, quàm infinitas opes poſſidere. Antoninus deinceps, qui egregè iimperauit, Pii nomen aſſecutus eſt. BAP. Iam diu te Marce obſeruo, ut uideam ſi memoria polles. MAR. Quid ita Baptiſta? BAP. Quoniam ſi memoria polleres, non omitteres Iuſtinianum noſtrum, cui omnia Iuriſcon. debemus. Is initio Inſtitutionum, Digeſtorum, Codicis, quibus libris omne Romanum ius incluſit, cum longa titulorum pompa nobis fit obuiam, Alamanicus, Gotthicus, Francus, Germanicus, Atticus, Alanicus, Vandalicus, Africus (hæc à deuictis gentibus cognomina) quid deinde? pius, fœlix, inclytus, uictor ac triumphator. ALB. Satis hic bene titulatus proceſſit. MAR. Nunquam equidem Baptiſta hoc mihi ſumpſi, ut proferrem quæcunque cognomina, quæ Romani Imperatores uel à ſe ipſis ſumpta uel ab aliis tributa anteferebant, ſed ſatis huic ſermoni fore putabam, ſi quædam exempli tantummodo cauſa proferrem, quod ſi id mihi fuiſſet animi, nunquam hunc omiſiſſem, qui tot ambulat ſuffarcinatus cognominationibus, ut eas parua tabella capere non poſſit, neque tamen hũc contempſerim Imperatorẽ, qui & bella multa proſperè geſſit, & omne ius uetus (ut ipſe gloriatur) enucleauit. Breuiſſimus ille titulus quidem, ſed tamen eminentiſſimus, quo Perſarum reges & in Epiſtolis & edictis olim utebantur. ALB. Qui titulus iſte Marce? Num ille? Rex Regum. MAR. Iſte ipſe Alberte. Maxima quodam tempore in illis Regibus fuit potentia, Romanæ tamen neutiquam par, cui totus ferè orbis ſuccubuit. Negabant Perſarum Reges quenquam in imperio ſuo eſſe liberum, ſed omnes Regios eſſe ſeruos, præter ſe ipſos & uxorem. Itaque quicunque Perſarum ſuberant im

perio, Regem ut herum habebant, & heri nomine nuncupabant, & prædicatio Regis de illis, ut de seruis erat. At Romani neminem Dominum uocabant, nec Imperatorum quisquam Romanorum id sibi nomen assumpsit ante Domitianum. Ille primus id nomen appetiuit, & usurpauit: nam quũ quæstoribus suis dictaret epistolam, quam emitti ab illis uellet, sic exorsus est, Domitianus Dominus, Deusque noster. Hac eius cupiditate perspecta, sequuti sunt postmodum cæteri, & de eo homines, ut de domino Deoque nostro loquebantur. ALB. Inuiti scilicet. MAR. Credo, præter paucos, qui lucri sui causa eius potentiæ adulabantur. ALB. O Insignem impudentiam. Non solum Dominum, sed etiam Deum se dici uoluit. MAR. Existimabat se diis parem potestate, quia magnum equitatum, magnum legionum numerum alere poterat. Hæc tamen nomina arrogantiæ plena Nerua successor imperii renuit. Hinc ille inquit in Epigrammate.

Non est hic Dominus, sed Imperator.
Sed iustissimus omnium Senator.

Melior hæc laus in iusti nomine, quàm in Domini, nam iustitiam exercere recta tantum possunt ingenia, dominari etiam improbi possunt. Hic mitissimus omnium Imperatorum fuit, nec nostræ religionis hominibus iniquus, qui superiorum Principum uitio extremis exemplis necabantur. Ipse quenquam Iudaicæ superstitionis accusari uetuit, ut est apud Dionem, quod de Christianis est intelligendum, qui uidebantur originem religionis suæ à Iudæis duxisse. Veros autem Iudæos nunquam prohibuerunt Romani, quin propriis ritibus uterentur. Et Nerua quidem talis fuit, ut non se Dominum, sed patrem omnium dici & haberi uellet. Impudentia superauit omnes (ut mihi uidetur) tali in re Arcadius, qui in edicto æternitatem maiestatis suæ proposuit. ALB. Ita ne uero ausus est ille scribere? MAR. Cur non scriberet? Nam (ut est penes Satyricum)

Nihil est, quod credere de se
Non possit, quum laudatur Diis æqua potestas.

Audiuit Arcadius fortè quendam ex adulatoribus dicentem, quòd æternus esset, credidit: hinc illa æternitatis uox nata est.

Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

Ita enim Satyricus, notans sua & superiora tempora, quibus Imperatores de rep. deque imperio pessimè meriti, patres patriæ nominabantur, quasi hæc uox à seruientibus ciuibus exprimeretur, coactè, ingratis, & præter uoluntatem: uocari te oportet (si ita conuenit) patrem patriæ, quum talis inuentus fueris multis beneficiis erga patriam impensis, non te hunc titulũ præripere & ita uocari, antequam sis uel constet futurum. ALB. Vetera conquiris Marce, nihil de his dicens titulis, quibus Reges hodie nostri utũtur. Vides Regem Gallorum, Christianissimum, Regem Hispaniarum, Catholicum, passim nuncupari. Pontificem uero Maximum omnes sanctissimi uocant nomine. Te ego uagantem Marce inter ueterum Regum cognomina reuoco ad hæc tempora, ut dicas, quid de istis sentias. MAR. At qui non erat difficile Alberte meam ex superioribus cognoscere sententiam. Si tamen de hoc aliquid dicendum est apertius, approbo hos titulos

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ab aliis delatos nostris Regibus: Nihil enim habet tumoris ostendere se sub Christianissimi & Catholici uocabulo pro Christi ecclesia aduersus hæreticos & infideles pugnare paratos. Pontifex uero Romanus, etsi ab aliis audia se sanctissimum uocari propter officium, quod sanctitatem summam desiderat, ipse tamen in rescriptis uocat se seruum seruorum Dei, quia in Episcopo nihil potest uera humilitate esse sublimius. Et de titulis quidẽ principalibus satis, nisi forsitan audire uis de Antonino Bassiano, qui & si Getas uicerit, Geticum se uocari ægerrimè tulit. ALB. Quid nam hoc? Aueo nanque audire. MAR. Is Antoninus Getam fratrem imperii consortem suaptè manu occiderat, ut solus imperaret. Culpam autem omnem transferebat in fratrem, quod ab eo se prius impetitum diceret. Veruntamen, quum Sarmatici, Parthici, Arabici nomen sibi ascriberet Helius Pertinax Imperatoris Pertinacis filius, qui tunc aderat. Adde (inquit scribæ) si placet Geticus, quod Getas quoque ad orientem transiens tumultuariis præliis fuderat. Ille tamen Getæ fratris necem exprobrari sibi illo dicto ratus, hominem tollendum interficiendumque curauit. ALB. Salsè quidem & acutè, tametsi ei, qui illud protulit, malè ceciderit. Veruntamen ita res habet. Vix potest uir sapiens, ubi quid incidit, quod belle dici in alterum possit, se continere. MAR. Sunt etiam alia quædam præter titulos, quæ affectant Principes, ut ueneratio eorum sit grandior, nam accedentes uel genua amplecti, aut etiam ad pedes iacere uolunt, humaniores habentur, qui admittunt ad manus osculum. Sunt etiam nonnulli, qui ubi sunt ipsi, aperto quoscunque capite astare iubent. Est honos quidem & potestas regia supra homines, ea tamen est hominis: quamobrem laudatur nobilissimi Oratoris uoce Traianus Imperator, quod æquali penè iure cum ciuibus ageret: & quod ei subiecti essent homines non alia ratione, quàm qua subiiciuntur legibus: nam eis seruiunt omnes, & reuerentia nihilominus quædam ab omni terrore & fastidio libera adhibetur, summis etiam attolitur laudibus idem Traianus, quod quum adesset ad exercitum, & absens Imperator electus rediret, ingressus fuerit urbem pedibus non satellitum circunfusus manu, sed nunc Senatus, nunc equestris ordinis flore, prout alterutrum frequentiæ genus ualuisset, & quod dum sensim placidèque graderetur, plures salutabat nominatim, & quasdam etiam familiaritatis notas addebat, quum priores Principes quadriiugo curru & albentibus equis inuehi, uel seruorum ceruicibus gestari solent. ALB. Verè Traianus dignissimus fuit imperio. Is enim est, quem aiunt diui Gregorii precibus ab inferis reuocatum, & ad cœlestia gaudia receptum. MAR. Dicitur id quidem, sed nulla huius rei certitudo, quoniam sine uera religione non est aditus ad illa gaudia. Fateor tamen Traianum fuisse in imperio talem, qualem uix quisquam alius ueræ laudis cupidus se futurum posset polliceri. Sed ut iam ueluti à longa digressione domum redeamus Alberte, prioribusque immoremur. Plurima moliuntur Principes ostendandæ potentiæ causa, non animaduertentes, quod licet magnum sit posse, ma-

ius tamen est sapere: nam non solùm animata multa, uerum etiam in anima quædam non parua prædita sunt potestate, ueluti fulmina, uentorum flatus, aquarum eluuiones, herbarum radicumque uaria genera, & alia multa in siluis agrisque crescentia, quorum uim ac potentiam & literæ doctissimorum hominum produnt, & quotidianus edocet usus. Illata (ut id repetam sæpius) Alberte summa gentibus pernicies: quum potentia à sapiẽtia disiuncta est, & alii potentes, alii sapientes apparuerunt. Effectum est hac ratione, ut potentia perniciosa esset rebus publicis, sapientia inutilis, quæ si coniuncta manerent, existeret singulare quiddam atque præclarum, quum potentiæ sapientia ordinem & modum adhiberet, ne ueluti immensum flumen extra ripas damnosè diffflueret, & sapientiæ potentia, uim, robur, neruos, auctoritatem arrogaret. Forsitan quæratur, quid ego sapientiam uocem. Dixi antea & iuuat repetere. Nihil aliud ego uoco sapientiam, quàm diuinarum humanarumque rerum cognitionem: ita enim ueteres eã definierunt. Mirùm autem si hæc alicui possit contingere, qui non multa uiderit, legerit, audierit, multa usu tractandoque cognouerit, multorum literas, sapientiam ingeniumque perspexerit. Neque tamen hoc ita ad uiuum reseco, ut putem Principi nihil nescire licere, sed tamen ut plurimarum rerum fontes & capita teneat, necesse est. In primis uero summæ illius & incommutabilis ueritatis præceptam & præcognitam naturam habere debet, quàm qui non nouerit, ueneratusque fuerit, falsas possidet uirtutes etiam in optimis moribus. Inuocet assiduè oportet illum, ut ei sit in ore, corde, & opere, regat in dubiis, instruat in perplexis, ducat et comitetur in omnibus, sine quo nihil ualidum, nihil rectum, nihil sanctum, nihil possibile, ipsi autem omnia possibilia. ALB. Nempè Deum dicis. MAR. Quem alium potius? neque enim alteri sermo iste aptari potest. Solus ipse est Omnipotens: solus dirigit: solus est portus salutis.

MARCI

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER SEXTVS.

ALBERTVS.

SI ALIQVANDO tali sapientia præditum nobis concesserit Deus, potes ne mihi membratim Marce dicere, quæ & qualia ille molietur: nam si dixeris, aget ille omnia, quæ sapientem agere decet Principem, nimis id informe esset & rudè, nec dignum prudentia tua. Imperfectum præterea id fuerit responsum, ut potè, quod non finiat quæstionem, & dimittat incertum interrogantem, nam nihilo magis nouerit, quod quærebat, & instabit rursus quærens, quæ sint ea, quæ sapientem agere decet Principem. Hæc tibi sigillatim exprimenda sunt, si interrogationi meæ satisfactum esse cupis. MAR. Quin tu tibi respondes potius? ALB. Ego in te hoc onus deriuare cupiebam, nam sapientis explicare actiones ad sapientem pertinet. Ego me nondum talem agnoui. MAR. Nec ego me talem. ALB. Quid igitur fiet? Num si aliquis ita utrunque nostrum interroget quemadmodum ego te, quæ & quales erunt actiones sapientis Principis, postulans eas sibi enumerari, obtumescemus? nec habemus aliquid, quod respondeamus? & illum discedere à nobis incertiorem, multo, quàm uenerat patiemur? quum uideat nos, qui tantopere sapientem Principem extollimus, solumque imperio dignum ducimus, nihil habere certi, quod de eius actionibus dicamus. An non hæc turpitudo omnino uitanda nobis? Tu igitur huic molesto quæsitori, si talis unquam aduenerit, pro utroque responde, & da operam, ut eius interrogationi (ut soles) satisfacias. MAR. Quid si hoc onus Baptistæ imponimus, qui iam diu tacuit. Ego enim iam multa eloquutus sum, rogemusque eum, ut nobis aliquid suauitatis suæ in dicendo impartiatur. ALB. Faciendum censeo. Itaque uides Baptista quid à te uterque nostrum desideret. Scire capiemus actiones sapientis Principis, eas nobis, ut explices rogamus. BAP. À me ne tandem id petitis? & facere me uultis, quod uterque uestrum implere detrectat? quasi sciam ipse aliquid, quod uos ignoretis. Veruntamen ne impositas mihi partes in hoc sermone diffugisse uidear, neue illiberalis esse dicar, si particeps tam egregiè loquutionis in eam nihil contulero, accedam ad id, quod quæritur, paucis tamen uel summatim potius rem ipsam perstringendo: quæruntur actiones sapientis Principis in reip. scilicet administratione. Explicite narrare & minutatim, quid per singula quisque acturus sit, difficile est, diuersa hominum studia, diuersæque uoluntates, diuersus regionum captus, prospiciendum est ubi & quibus imperes. Video nanque Licurgum in Lacedæmoniorum rep. diuersa sanxisse ab is, quæ Minos in Cretensium sanxit, diuersa

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ſa etiam ab utroque inſtituiſſe Numam penes Romanos, quum tamen omnes eodem contenderent, ut reſp. rectè adminiſtraretur, & ciues ſui, quantum in ipſis eſſet, degerent beatè. Non eadem inſtituta fuerunt Carthaginenſium, Siciniorum, Locrenſium, Crotonenſium, ut ex multorum ſcriptis colligere licet. Vt ſingulorum uarii mores, ita & populorum ſunt. Athenienſes olim hilares, iracundi, uiolenti, placabiles erant, & ſupra uires audaces. Lacedæmonii contra graues, ſeueri, cunctatores, uix his, quibus inſiſtebant fidentes. Aſianorum tumida ingenia, mania, pauida, ad ſeruiendum parata. At Germanos uideas feroces, mortis contemptores, libertate gaudentes, Itali pari uirtutem magis cauti, & ratione pericula declinantes. Negocia item hominum, ut pleraque ſub eodem genere ſint, partibus tamen differunt, aliud alio plus uel minus, & diuerſum quid habet, ita ut omni ſimilitudine par dici non poſſit. Sigillatim igitur diſcutere, quid apud quoſque populos quaque de re quiſque acturus ſit in maxima locorum ingeniorum negociorum uarietate, infiniti eſſet operis, nec tutum dicere. Magna etiam uis eſt temporum, nam quod uno aliquando probatum fuit tempore ob certas cauſas, poſtea his conuerſis fuit improbatum. Summatim autem & generaliter res præſcribi poteſt. Quid igitur acturus ſit ſapiens in rep. Princeps ſi de me quæratur, ſic reſpondeam. Principio religionem ille ueram inducet & tuebitur ſuperſtitione fugata, dabitque operam, ut caritatem & prouidentiam Dei in omne humanum genus diffuſam omnes cognoſcant, & quæcunque fidei noſtræ myſteriis tradita ſunt, firmiter teneant, frequenti auditione diuini uerbi, precibus ad Deum humillimè fuſis, uiles efficiet diuitias præſcribendo ciuibus moderatum cultum & uictum, quem tranſgredi nulla ratione queant, definiẽdo etiam cenſum, ultra quem nemini poſſidere quicquam nec libeat, nec liceat. Enimuero duo quædam uigent modo in ciuitatibus, quæ frangunt animos hominum & corpora ſemperque fregerunt, deſidia uidelicet & luxus, hæc igitur duo ille pellet, & totidem contraria ſubſtituet, pro luxu frugalitatem, pro deſidia laborem. At controuerſias ciuium pro re natas, quàm iuſtè extinguendas curabit? & quàm uelociter? tùm legibus ad definiendas lites ualidiſſimis, & æquiſſimè ſcriptis, tùm ſententiis Iudicum incorruptorum, non alio, quàm ad cauſarum merita ſpectantium: nam nunc plerique (bona uenia liceat dicere) ad perſonam ſæpius reſpiciunt, nec aduerſus argentum ſunt ſatis firmi, officinas inſtituet in urbibus armorum, eorundemque gymnaſia in eiſdem collocabit, efficietque, ut corpora exerceant ciues uenatu, curſu, luctatione, equitatione, armorum denique tractatione, idque potiſſimum ſtudebit, ut durent ſe laboribus, quo deinceps in prælio fortes ſint & feroces, nec hoſtem cominus extimeſcant. Nec tamen bellorum erit appetens, ſed fortitudine ſua exercituſque ſui terrori fuerit finitimus ne prouocent, & prouocatus non tam pertinax erit in gerendo bella, quàm facilis in ponendo. Quid de ingenuis aliis dicam diſciplinis? An non harum magiſtros ad ſe alliciet undique ingentibus propoſitis præmiis ad eruditionem iuuentutis, profectumque ingeniorum, & ad decus ornamentumque ciuitatum? Ne artes quidem negliget inferiores, quæ manu utuntur, quas neceſ-

ſitatis

ſitatis uel utilitatis cauſa humana uita adinuenit, nam has quoque iubebit adeſſe frequentes, reiectis tamen illis, quas ad effœminandos corumpendoſque animos pertinere uidebit. Sicut uero nemini nocere uolet ipſe iniuſtè, ita nec alterum patietur impune, nam diſſimulata ſcelera augent licentiam peccandi, ſed ut maleficia coercebit terrore pœnarum, ſic uirtutes pro uehet in maius honoribus, & aliorum dulcedine præmiorum. Vtetur autem grauioribus & dubiis in rebus non ſua tantum, ſed etiam amicorum prudentia, conquiſitis ſententiis, ut quid magnis expediat ex uarietate ſententiarum argumentorumque collatione facilius deprehendi cognoſcique poſſit. Manifeſtum autem, quod amicos moribus ſuis ſimiles deliget, ideſt bonos & prudentes, qui & honeſta ſuggerant conſilia, & ad recta cohortentur. Et quia diuerſa hominum ſunt ingenia: quædam quieta, placida, moderata, alia acria, uehementia, fortia, utriſque utetur pro conditione naturæ ſuæ, alteris in conſiliis capiendis, alteris in rebus gerendis: nam & conſulto opus eſt, & habere, qui conſulta, maturè exequantur. Valdè autem refert, quos lateri ſuo adiungat Princeps, boni ne ſint an mali, ut quā doque fuerit dictum melius eſſe ei reip. in qua malus eſſet Princeps, amici Principis boni, quàm ubi ex aduerſo Princeps bonus, amici mali. Vnus quippe à multis facile corrigitur, multi ab uno nulla ratione ſuperari queunt. Erit idem quantum ad mores pertinet domi foriſque egregius, pius, clemens, liberalis, magnanimus, erit etiam humanus, ſimplex, hilaris, ita ut nec hilaritas imminuat ſeueritatem, nec ſimplicitas grauitatem, nec humanitas maieſtatem: ſed in eo ſit omnium uirtutum concentus atque concordia. Hæc & his ſimilia munia erunt ſapientis Principis, qui ſe populis non populos ſibi natos arbitretur. De inſipiente non neceſſe eſt protrahere ſermonem, ſed unico uerbo dici poteſt, nihil horum, uel pauca quædam acturum, & ſi Tyrannico more ſibi putauerit uiuendum, contraria omnia præſtaturum, trahet, rapiet, lacerabit, necabit, & eadem multis facere permittet, ad libidinem unius hominis gerentur omnia, non ſecus, ac ſi quod ille iuſſerit, id leges poſtularent, quid plura? peccabitur undique intra muros & extra. Aegreferendum eſt omnino talia fieri, ſed non admodum mirandum. Quid enim faciat, qui nullum cum ſapientia, doctrina, muſis habeat commercium? non enim intelligit, quid Principis dignitas uelit, quid maieſtas tanta requirat. Cur ſibi in populos tradita ſit gladii poteſtas, demum quod Principis munus ſit ignorat, nec quo conſilia actiones ue ſuas referre oporteat, tenet, Principem ſe uocari, & omnia ſibi licere audit: Vnum ergo putat opus eſſe Principis agere quodcunque concupiſcit: nam ſi quod honeſtas ſuadet, fas permittat, faciat tantummodo, nihil ſe à priuato differre exiſtimat. Itaque, ut oſtendat ſe Principem, ea peragit, imperat, mandat, quæ non modo Principis, ſed ne hominis quidem ſunt mediocriter inſanientis, polluit ſcelere ſuam & multorum conſcientiam, maximamque ſibi irrogat contumeliam, dum ſe de omni hominis dignitate deponit, nam nihil in homine ratione dignius, quàm abiicit ille cupiditatibus parendo. Et hic quidem tam fœdus, & turpis uitæ huius ſpacium peragrat, at ubi ab humanis deceſſit, ad diuinas uenitur leges, quæ animam

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

eius nudam suscipientes miris uerberant modis, horribilibusque affligunt suppliciis, propterea quòd hic positus potentia principatus fretus leges humanas contempserit atque despexerit, dum non sibi, sed aliis scriptas arbitratur, quum tamen eas reuereri deberet, ueluti germanas & socias, & ipsarum diuinarum legum æmulas, deque earum ui pendentes, hos & tales parit ignorantia exitus, graues populis, qui illam experiuntur: grauiores ipsis Principibus, qui aluerunt & corroborauerunt: non enim diuina supplicia humanis conferri possunt. Hos ego Tyrannos, qui non diem, imò ne horam quidem præterire sine cruore & rapina passi sunt, qui in cunctos Tyrannidem suam & sæuitiam exercuerunt, quales Græcia & Roma multos tulit, quæro quibus comparem. Nullum enim animal rationis expers, tam ferum immansuetumque uideo, quod non istorum crudelitate uincatur, nisi eos Basilisco libeat comparare. In eo enim uidetur natura qualemcunque effigiem sæuissimorum Tyrannorum effinxisse. Primùm communione nominis illis coniungitur. Græci Basiliscum, quasi Basilicum. Latini simili loquutione uocant Regulum. Deinde gestat in capite ueluti Diadema candidam maculam, reliquo nigricante corpore. Illud regum simile, quod non ut reliquæ eiusdem generis bestiæ humi repit lubricè multiplicique flexu, sed celsus & erectus in medio incedit. At pernicies quanta? necat non contactu modo, sed afflatu frutices, exurit herbas, rumpit saxa, hominem si aspiciat tantummodo, interimere existimatur, hunc & ipsi fugiunt serpentes uim eius metuentes, ubi audiunt sibilum longè recedunt. Inuentum est uenenum, quod reliquis uenenis noceret. Similis Tyrannorum uita, non omnium quidem, sed eorum, quorum insignis fuit crudelitas, hi quocunque incedebant, cuncta leua dextraque perusta cernebantur, suis & domesticis, & his etiam, qui eiusdem iniquitatis fuerant participes, erant terrori, quicquid contingebant, afflabant, atque adeo aspiciebant, id dominis, imò & cum dominis peribat. Hos ego Basilicis comparo, quanquam forsitan ineptè. Quis enim unquam Basiliscus tam latè uastauit omnia, quã Nero, Caligula, Domitianus, Commodus, Maximinus, Licinius, reliquæ Tyrannicæ pestes? Horum ego uitam miseram statuo & eo longè miseriorem, quo diutius illis impunè licuit peccare, nam peccatum sine pœna, maxima est pœna, quum impunitate proposita consuetudo peccandi protrahatur, indiesque augeatur & corroboretur, quo nihil deterius. Vt iam concludatur sermo, nihil tyrannico uiro miserius, nihil sapiente Principe fœlicius, & postquam de huius actionibus nobis loqui propositum fuit, easque sicut ingenii facultas tulit, protulimus, ecquod in terris æquè optandum & tam conspiciendum, quàm peritissimus, omnique uirtute instructissimus & Deo, quàm simillimus Princeps? Vt enim Principis potestate inter homines nihil maius, sic eius munere nihil melius, si ut oportet administretur. Is enim est, qui quæritur & à nobis commendatus, non qui titulo & honore principatus contentus negligat se ipsum & cæteros, uel ad insaniam libidinum suarum cuncta disponat, sed qui prudenter agendo ostendat se dignum tantis opibus tantoque munere. Vt enim uident omnes, quod unus omnibus imperat: sic uideant pariter omnes, quod unus omnibus

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

nibus debeat imperare. Hæc sunt, quæ in proposita quæstione cõfero in medium: non autem tam longo usus essem sermone, nisi uestra me & auctoritas ad dicendum & oratio impulisset. ALB. Et elegantem Baptista, & grauem, & ualido sententiarum robore instructam, tua denique prudentia dignam orationem habuisti, & quantum ad me attinet, eam ualdè comprobo. Vnum tamen illud me (ut uerè dicam) commouit non leuiter, quòd & nos antea, & tu apertius in oratione tua posuisti, quæcunque peccant in rep. Principes, ea ab ignoratione proficisci, Vereor ne plerique contra hæc insurgant, asserentes non omnia peccata ignoratione, sed pleraque dolo et fraude suscipi, quum homines intelligant se delinquere, nec tamen abstinent à delictis indulgentes cupiditatibus suis. Quis ignorat adulterium esse delictum? nemo, imò fatebitur, quilibet hoc quòd tendit ad uiolationem fœderis maritalis & prolis incertitudinem, magnum esse crimen, & tam magnum, ut legibus pœna capitis feriatur, & tamen nullum in urbibus frequentius delictum. Si interrogaueris adulterum, cur id committat, an sciat se delinquere: nunquam dicet se nescire, sed illud afferet Medeæ ex Poeta insigni.

Video meliora, proboque, Deteriora sequor.

Enimuero scientia opponitur ignorantiæ, sicuti sibi ipsis inuicem opponitur uoluntarium & inuoluntarium, propterea quòd scientia uoluntatem habeat facientis, ignorantia non habeat: omne autem peccatum uoluntate cõtrahitur: aut enim id quod geritur, peccatum non est, aut si est peccatum, uoluntarium est, quum igitur ignorantia uoluntatem non habeat, caret eo, quòd propriè peccatum facit, non igitur ab ignorantia peccatum proficiscitur. Hoc uidisse uidetur Iacobus Apostolus in epistola, dum inquit. Scienti bonum facere, & non facienti peccatum est illi. Et Dominus in Euangelio. Seruus, qui cognouit uoluntatem Domini sui, & non facit, plagis uapulabit multis: ita enim dictum est de seruo cognoscente uoluntatem Domini, quasi extra omnem noxam sit, si ignoret. Non peccat, qui se peccare nescit: quamobrem nusquam ignorantia plectitur legibus, sed fraus (ut dixi) quæ non contingit sine consilio atque scientia eius, quod geritur, hinc negant uestri impuberem & furiosum capitalem fraudem admittere, fraudi autem adeo coniuncta est pœna, ut pro pœna fraudem ueteres ponerent, & si quis errore uel casu quicquam uetitum admisisset, fraudem idest pœnam cessare dicebant. Hinc ubi aliquis soluebatur legibus plebiscito uel Senatusconsulto, ne illud sibi esset fraudi, quòd contra legem ueniret caue batur. Quamobrem si Principes peccant in se ipsos & ciues, ita ut nesciant se peccare, ignoscendum est, eisq; parcendum, ut hominibus: multus enim error humanam uitam occupauit. Sin autem intelligunt se peccare, nec abstinent, falsum est, quod supponimus, Principes peccare ob ignorationem, nam etiam intelligentes se peccare, nihilo secius peccant. Non ergo in causa peccatorum est ignorantia: quam uitari posse diximus, si Principes doctrinæ literis disciplinisq; incumberent: hoc rectè diceretur, si nescientes peccarent Principes, sed si scientes eadem faciunt, cur pro remedio confugimus ad scientiam nihil profuturam, quasi non habeant, ac non potius iubemus,

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ut rationis fræno comprimant eorum libidinem, cui nunc scientia succumbit. Non enim ignorabat Nero se delinquere, quum matrem interfici iuberet, & quum Senecam præceptorem eodem donaret munere, ut taceam de aliis eius cædibus & rapinis, quibus in optimum quenque irruebat, quæ omnia apertè nefariam erant, & scelerata. Hæc mihi nunc occurrunt Baptista, quæ obiicerem orationi tuæ, sicut sæpè aliud alias occurrit, quæ ut discutias oportet, & diluas, si modo fides orationi tuæ, & superioribus nostris sermonibus constare debet. B A P. Mouisti Alberte quæstionem, non nunc primum, sed iandudum inter ueteres Philosophos agitatam pluribus sermonibus, dum quærunt subtilius, quæ sit origo, semen, & causa peccandi, his illud, aliis aliud censentibus: non enim conueniunt sententiæ, ut sunt diuersi ingeniorum captus. Quanquam his, quæ nuper obiecisti Alberte (si rectè memini) occurrit antea Marcus, sed paucis, ueluti prætereriens, & aliud agens. Veruntamen si plenius desideratur responsum, & de re tota uis audire aliquid spatiosius, non deero huic uoluntati tuæ, nam si cessaro, perierit nobis omnis superior oratio, quam tamen rectè positam existimo. Assentior nanque Platoni, qui asserit omne peccatum ab ignoratione proficisci. Nemo enim peccat, nisi quia id quod peccato assequitur, putat bonum, quanuis re ipsa malum sit, uerum opinio boni id efficit, quâ erepta non reperiretur, qui peccaret. Absurdum porrò est dicere aliquem præsente scientia deligere id quod est deterius: nam dum id dicitur, illud dicitur inimicum esse eum sibi ipsi, quod fieri nequit: nulla enim natura maior commendatio, quàm sui ipsius ad se ipsum, deligit igitur, quod sibi uisum est melius; quum autem id quod deligit, non sit melius, sed peius, non scientiam illo in iudicio, sed falsam opinionem affuisse dicemus, adiutam à prauis cupiditatibus aduersus rectam rationem. Etenim in bonorum malorumque ad uitam pertinentium delectu, communia & generalia uident omnes, nec in his ulla est aberratio. Falluntur autem ubi ad propria uentum est, nam non persistunt tunc in sententia, propterea quòd quæ sensibus lenocinantur magis sequuntur, eisqueut notioribus immorantur. Hoc ostendere possum persequens eadem exempla, quæ à te allata sunt. Interroga adulterum, sed ex his unum, qui non erubescat de hoc crimine, sed libenter fateatur, uel de illo potius glorietur; tales enim multi. Dic huic. Adulterium num censes esse malum? Fatebitur, si aliquam habet partem sani iudicii: nam & naturalis ratio id admonet, quæ plurimum potest, & illud quoque quod in propria uxore id recusaret. Sequere. Tu ergo cum hac & illa nupta adulterium committis: hoc quoque fatebitur, nam unum ex his facimus, quem non pudeat huius criminis, sed libens agnoscat. Perge porrò, ut concludas. Ergo malum est tibi cum hac & illa muliere adulterium committere, negabit: uel si forsitan fateatur, uerbo id duntaxat fatebitur, sed animo neutiquam assentietur: non enim si hoc malum sibi esse existimaret, illud patraret: Diuertit enim tunc ad alia, & cogitat, quàm iucundus sit amicæ complexus, eamque iucunditatem sequendam putat, nec malè, nisi repugnaret honestati: in hoc enim aberratio, quod

tanti

tanti æstimat oblectari, ut id præferat honesto, & dum id facit, bono suo se id facere arbitratur. Is ergo, qui utitur illo carmine. Video meliora, pro boque. Deteriora sequor, non ea profert ex animi sententia, sed ea propugnans adhuc pro recto aduersus sensuum illecebras. Ita enim Medea secum disputans & certans à Poeta inducitur. Nemo autem sponte sequitur deteriora, qui firmiter & inconcussè iudicat alia esse potiora Nero interfecit matrem, non quia nesciret matrem à filio interfici esse malum, sed quia eam matrem, quam tunc habebat, interfici bonum esse existimauit specie falsà deceptus opinati boni: non enim illud uerè bonum erat, sed malum, quia parricidio se inquinauit fœdissimè. Similiter nouerat Nero hominem necare malum esse, præsertim præceptorem summa grauitate & sapientia preditum. at hunc hominem, & hunc præceptorem, quanuis summa grauitate & sapientia insignem necare, bono sibi esse putabat. Falsò id quidem, sed putabat tamen: non enim ea patrans parricidia, rebus suis malè consulere existimabat, sed optimè. Eadem ratio est de cædibus aliis, rapinis, sacrilegiis, incendiis, quæ ille, ut profutura suo imperio committebat. Hæc est illa ignoratio, qua detinentur improbi, quòd quum priora concedunt, non tenent deinceps consequentia, & quod in genere malum esse uident, id in specie oblata bonum sibi esse arbitrantur. Dicis peccatum nasci uoluntate, ignorationem autem non esse uoluntariam, ego autem existimo non omnem ignorationem esse inuoluntariam, sed quandam suscipi uoluntate: nam sponte sua ignorare & capi uidetur, qui quod in uniuersum scit esse malum, ubi ad se & propriam conuertit causam, id bonum esse existimat: sicut enim qui nouit omnem mulam esse sterilem, nunquam dicet hanc uel illam mulam esse fœcundam, dummodo sciat esse mulam, & si diceret, repugnantia diceret, & turpiter errare uideretur, sic qui nouit omne adulterium esse malum, si deinceps dicat aliquod adulterium esse bonum, nonne turpiter labitur opinione? & existimandum est uoluntate id ignorare, quia in eo positum fuerat cupiditates proprias frænare, à quibus abstrahitur, ne aut communia tunc consideret, uel si considerat, ut ea postponat, & falso concludat: magna autem uis est cupiditatum, ita ut non modo rectam rationem aspernentur, sed quandoque obruant & extinguant, ut opus eius omni ex parte impediatur, licet plerosque cernere ita iracundiæ motu efferuescentes, ut usum rationis amisisse uideantur, alios nimio amore ita concitos, ut in insaniam incidisse crederentur: immutantur enim in tam uehentibus animi perturbationibus corpora, ideo nimirum si ratio tunc nihil agat, sicut nec in somno, nec ebrietate quicquam agere potest. Peccata autem nasci ex ignorantia, illud quoque indicat, (ut ipse quoque utar sacrarum literarum testimonio) quod Daniel in alterum ex senibus, qui pudicitiam Susannæ attentarunt, eiaculatus est. Species te (inquit) senex decepit, quid est hoc? Num formosæ mulieris species decipere potest? certè ex se non potest, nisi adiuuetur cupiditate oculorum. Eleganter sanè Daniel, qui quod materiam

præbet

præbet deceptioni, perinde posuit ac si id ipsum efficeret deceptionem. Verùm autem si amare uolumus, sua quenque cupiditas ad deceptionem trahit, dum quæ suauia sunt sensibus, prima ducit, posteriora, habet quæcunque recta ratio, diuinæ & humanæ legis auctoritas mandat, atque ita se rem habere, ipse quoque Daniel ostendit, nam postquam dixerat ad senem illum. Species te decepit, subdidit, & concupiscentia subuertit cor tuum. Num tu aut quisquam alius Daniele sapientior? ut quæ ille censet, reiicere ualeamus, censet autem ex deceptione nasci peccatum, constat sanè eum, qui decipitur aliquid ignorare, unde illa deceptio nascatur: Nemo enim sciens decipitur. Peccata igitur ex ignorantia nasci fatendum est. Nam quod subiecisti deinceps Alberte legibus non plecti ignorantiam, sed fraudem duntaxat & dolum, fateor non puniri ignorantiam legibus, si peccarunt nescientes, quid agerent hi, quibus usus rationis, uel nondum aduenit, uel ereptus est, quales sunt pupilli nondum proximi pubertati, furiosi, dormientes: hos enim commemorasti. Affectatam autem & supinam & simulatam ignorantiam puniri dico, quum aliquis dat operam ne intelligat, uel ignorare se dicit, quod omnes norunt, uel fingit se nescire, quod planissime nouit. Item & punitur ignorantia in eo, cuius culpa factum est, ut ignorans delinqueret, hinc punitur ebrius si delinquat, quia in ipso situm erat, ne in ebrietatem incideret. Noli putare Alberte leges nostras ignorantiæ esse patronas: non enim hanc omnino prætereunt, sed puniunt sæpè, ut nuper audisti. Illud quoque scito (quod ad rem pertinet) plecti quoque legibus ignorantiam, ubi artifex inscitiæ accusatur: non enim huic quæ artis suæ sunt, ignorare conceditur, non auditur, qui profitetur artem, si deinceps ignarum se artis esse dicat, & petat errori ueniam: non enim profiteri, & in artificum numero debuit se collocare: similiter si cui munus aliquod iniungitur, inquirere, inuestigare, scire denique debet, quæ ad implendum illud munus pertinent, ni faciat, ignorantiæ reus tenetur, aut mandatum non suscepisset si illud erat neglecturus. En illud est, quod Marcus iaculabatur in Principes, quod quum Princeps nomen sit officii & artificii cuiusdam, eius scilicet, quod ad regimen populorum pertineret, sint ipsi in opere propriè negligentes, nec sciant, ac ne curent quidem scire, quæ sui sunt officii, sed temerè agant omnia & inconsultè neglectis disciplinis, unde id scire possint. Qua propter ignoratio fraudi illis esse debet, ab ignoratione autem proficiscuntur peccata omnia, quemadmodum dictum est, quoniam pro bono suscipitur, & amatur id, quod malum est, & pro utili, id quod est calamitosum. Res autem omnis huc tendit Alberte, ut fraudem uel domum censeatur admittere, qui scienter (ut sic dicam) ignorat, talis est autem ille, qui quum in eius potestate positum esset cupiditates animi temerarias ratione repellere, id facere neglexit, ita ut uideatur de industria non uerum, sed apparens & imaginarium bonum sequutus fuisse, habet quicunque peccat ex ignorantia hoc quod uana capitur boni specie, nec ferre uidet sua gaudia uentos, ex malitia illud, quod ignorantiam hanc cupiditatibus suis reiectis non reppellit, nec curat discere, quid uerè bonum sit quidue malum, dum se ipsum non rectè & ordine, sed intemperanter amat.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

amat. Ergo & priuatus omnis & magistratus, & multo magis Princeps, qui tanto rerum tumori præpositus est, studeat in primis, ut boni & mali notitiam assequatur, deinde eam animo altius inserat, agendo assiduè optima quæque, & in his se exercendo. Virtus enim hæc, quæ ad mores spectat, non natura generatur in nobis, licet ad eam suscipiendam natura apti simus. Comparatur autem usu, actione & exercitatione, hinc mores sunt dicti, quod consuetudine quadam in nobis procreentur. Sicut enim fabricando fabri (ut aiunt) fimus, similiter agendo iusta, iusti efficimur, subeundo magno animo formidolosa, fortes abstinendo à turpibus, uoluptatibus temperati, largiendo liberales, proficit autem in hoc disciplina, quod ostendit actiones eas bonas esse, & rectas & honestas, atque etiam utiles, & à quocunque, qui rationis compos haberi uelit suscipiendas, uias præterea tradit, quibus unumquodque rectè & facilius effici potest. Hæc qui studuerit persequi, credo equidem auxiliante Deo fore, ut sibi ipsi & cæteris indies reddatur utilior. Sin aliter, ruet assiduè (quantum ego sentio) in peiora. Nemo ab omni uirtute confestim deficit, sed paulatim per partes effluit. Nemo repente fit turpissimus, sed certis nequitiæ gradibus ad summa scelera prolabitur. Propone tibi exempla horum Principum, qui sceleratissimi extiterunt, nullus inde cœpit, quo incredibile fuit eos peruenisse, corroborat se ipsam in minoribus audacia & impudentia: ut inde ad altiora progressus fiat. Specta Neronem, ut huius exemplo utar, qui modo commemorabatur. Putas ne initium scelerum à matris parricidio duxisse? Ille uero antequam huc ueniret, & infinitas ciuium cædes fecerat, præceptorem occiderat, fratrem, amitam, priuignum, uxorem necarat, mater restabat, his iam peractis eam posterius aggressus est, ut omnem improbitatem impleret. Doctrina autem fieri potest, ut Princeps hanc sequens putet sibi omnia tempora obseruanda, ne peccet etiam in minimis, quoniam qui ab his temperarit, sibi aditum quodãmodo obstruxit in maiora irruendi. Hæc habui Alberte, quæ dicerem ad obiecta tua, quæ si non displicent, satis est, sin autem nondum illa repulsa opinaris, hortor ut rem totam & nobiscum & cum aliis diligentius consideremus. ALB. Non alia opus consideratione Baptista. Rem ipsam, quæ uenerat in contentionem, dilucidè explicasti, & tam firmiter & ueraciter, ut iam nemini dubia esse possit. Si quid autem aliud dicendum est, quod minimè fuerit discussum, id aggrediamur. MAR. Nondum deesse nobis existimas, quid dicamus, & rectè fortasse. Suggeruntur enim mihi quædam, & à quo mihi suggerantur non uideo, quæ non abhorrent à proposita quæstione. ALB. Effundas ea licet, postquam uenam ingenii adhuc scaturientem in te sentis. MAR. Faciam, ut te uelle uideo. Veruntamen conquiescere paulisper, & ueluti me ipsum colligere decreui, tanquam longo iam fessus itinere. Deinceps reliquo sermoni dabimus operam. ALB. Vt uidetur.

MARCI

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS, DE PRINCIPVM DOCTRINA

LIBER SEPTIMVS.

MARCVS.

SVPERIORIBVS sermonibus Alberte ostendimus, quæ & quanta sit in Principibus ferè omnibus inscitia, & quantam hæc, tum illis, tum populis, quibus regendis præpositi sunt, afferat calamitatem, & ne quis bonarum artium hostis obiicere posset, id nos inaudita parte censuisse, extitisti tu Alberte, qui aduersariorum partes susciperes eaque proponeres, quibus illi causam suam protegere solent, idq; tuum factum non modo molestiam nobis attulit nullam, uerum etiam ingentem uoluptatem: non enim nunc possunt illi nobis obiicere, quod quicunque statuit aliquid inaudita parte, tam &si æquum statuerit, ipse minimè est æquus. Nos contraria audiuimus, te huic rei operam dante. Ea quàm leuia essent & inania, patefactum est sermone meo & fratris. Quid igitur his addi potest? Illud, ut opinor. Ego &si turpium facinorum causam ascribam omnino Principibus ipsis, qui ea admisserunt, non tamen ab omni culpa defendo populos. ALB. Quomodo id dicis? aut quare ita tibi uidetur? MAR. Quoniam credo ego populorum peccata promereri, ut ab omni humanitate & doctrina alieni uiri dominentur, gerantque se (ut consentaneum est efferis eorum moribus) asperè & truculenter, uidente, quæ fiũt diuino numine, & ea fieri concedente, nam ubi in malos seruos peior datus est dominus, dignum (ut aiunt) patella operculum, & quod de Asino carduos tondente dictum est, similes habent labra lactucas. An non uides, quid in sacris uoluminibus minetur Deus Iudæorum populo ob eius nefaria scelera? Te enim illis in rebus nemo peritior. Memento quid illic sæpe legeris. ALB. Memini. Minatur illis pueros, & hypocritas, & facinorosos reges. MAR. Cur hoc? num ob Iudaici populi sanctitatem, an ob scelera? ALB. Ridiculum est dicere ob sanctitatem. Nemo enim bonus bonis mala minitatur. MAR. Ob scelera ergo. ALB. Manifestum id quidem. MAR. Tyrannos igitur immittit sæpe Deus in populos, ut eorum puniat nequitiam, & contundat superbiam, & coerceat intemperantiam. Neque inficiari hoc potest quisquam, quoniam Deus, qui Prophetarum ore loquebatur, nescit fallere, aut mentiri. Das ne mihi hoc esse uerum? aut quæris maiora testimonia, quàm diuina? ALB. Minimè. Do quod uis, nec datum unquam reuocabo. MAR. Quid si doceo falsos gentium Deos eadem protulisse? Erant illi quidem impurissimi Dæmones, ueruntamen uera multa pronuntiabant, seu, quia id facerent imperio maioris potestatis coacti, seu ut simulata uirtute fallerent deinceps maiori mercede in studio ueræ religionis.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

nis. ALB. Quid est igitur illud, quod isti hac in re pronunciauerunt? MAR. Audies. Aegyptiis Reges semper extitisse constat. Quum uerò iam plures regnassent, & ad Mycerinum quendam regnum peruenisset, ex urbe Buti redditum ferunt oraculum, fore, ut sex omnino annos uiueret, septimo extingueretur. Ipsum id ægreferentem misisse ad oraculum querimoniam huiusmodi, quod quum pater suus patruusque, qui Deorum immortalium contemptores fuissent, templaque claudi iussissent, infinitosque præterea homines perdidissent, tandiù uixissent, ipse piè faciens tam citò uitam finiret, responsum ab oraculo remissum, ob hoc ipsum propere extinctum iri, quod pius esset, nec faceret, quod fieri oporteret. Oportere autem centum quinquaginta annos Aegyptios affligi, idque duos, qui ante se fuissent Reges didicisse, ipsum uerò nequaquam. Hæc de Herodoto. Plutarchus uerò in libello, quem de sera Deorum ultione inscripsit, refert de Sicyoniis, quod quum impia quædam & scelerata egissent in athletarum certamine Pythiis, respondisse Deum Sicyonios flagellatoribus indigere. Nec multo post exortos Sicyone Tyrannos, alium alio nequiorem, qui corruptos eorum mores ab omni intemperantia purgarunt, Orthagoram, Myronem, Clisthenem. simile dicit fuisse Pharmacum Agrigentinis Phalarim, Romanis Marium. Vides ueterum quoque Deorum testimonio dari in populos efferos & immites Tyrannos, qui suis utentes moribus irruant quolibet, & cædibus, exiliis, uinculis, uerberibus, expilationibus, rapinis humiliores reddant populos & modestiores, nec conqueri illi iure possunt, quod Tyrannicam potestatem experiantur, ultricem scelerum, moderatricem flagitiorum. Sed quid etiam bonus & egregius faciat Princeps, ubi in populi corruptos inciderit mores? Neminem ille quidem lædet bonum: nemini erit iniuria grauis: mitior etiam erit in pœnis, sed tamen illum quoque oportebit multitudinis improbitatem aliquo pharmaco coercere: aspero quidem & tristi: ueruntamen salutari & necessario. At nec pœnarum timor eximitur sub bono Principe, sed hoc bonus præstat Princeps, quod non ipse, sed leges tantum timentur, quanquam ne hæ quidem timeantur ab his, qui secundum ipsas uiuere decreuerunt. Neminem enim leges offendunt, nisi eos, à quibus ipsæ prius offenduntur. Melior sanè fuit conditio uetustissimorum illorum Regum, qui ab initio humani generis extiterunt, facilior tunc offerebat se imperii administrandi ratio, propterea quòd homines tunc sponte sua ius & æquum colebant.

Proque metu populum sine ui pudor ipse regebat
Nullus erat iustis reddere iura labor.

Vt elegantissimè cecinit Pelignus Poeta. Erant illorum quidem temporum aurei (ut poeticè loquar) homines, quibus non multò post successerunt argentei, hoc est, non tam laudabiles, quàm prius fuerant, attamen tolerabiles. Nunc in ferrea hac ætate aduersus dolos, fraudes, insidias, scelera multorum magna proponitur bono Principi luctatio, adeo, ut ad hæc superanda ui sit opus, & cædibus, nonnunquam & eiectionibus purganda ciuitas, periti Medici more, qui abscindit, exurit, aufert, quo reliquo corpori bona ualetudo seruetur. ALB. Aurea semper efflorescet ætas Marce

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ubicunque bonus populis præfuerit Princeps. Nam illa improborum coercio, tametsi non sit optabilis, affert tamen pulchritudinem quandam, ut à te aliquando est dictum, dum culpæ pœna æqua rependitur. Nihil tam par est, quam, ut qui dolo uitam eripuerit alteri, amittat suam: Qui alterum iniuria uerberarit, ipse quoque uerberibus subiiciatur: Qui pauperiem alicui intulerit, pauperior ipse efficiatur, damnum resarciendo, & fiso tantundem pecuniæ inferendo. Hoc sequuti sunt ueteres illi duo Heroes eximiæ fortitudinis nomine insignes, Hercules, & Theseus. Illi nanque quum terrarum orbem à monstris pacare uellent, non satis habuerunt famosos latrones tollere, sed hoc iustitiæ, hoc gloriæ suæ conuenire existimabant eodem pœnæ genere eos affligere, qui ipsi antea alios afflixissent. Quamobrem Hercules Diomedem Thracem, qui pascere humana carne equos solebat, eisdem equis pro pabulo proiecit. Antæum Lybicum, qui luctando uiatores necabat, eodem palæstræ genere interemit. Busiridem Aegyptium, qui hospites immolare solebat, uictimam fecit. Traditum est etiam de Termero quodam, qui cunctos, qui in se inciderant, uerberibus capitis ad mortem adigebat, hunc quoque Hercules multis percussionibus in caput illatis peremit. Eodem exemplo, eademque animi magnitudine præditus Theseus Scyronem, Procustem, Sinnim obsessores uiarum, ultus est, nam quæ aliis excogitauerant supplicia, in ipsos conuertit: quæcunque fecerant impii isti & facinorosi, eadem à uiro omnium fortissimo & generosissimo retulerunt.

Neque enim lex iustior ulla est.
Quam nescis artifices morte perire sua.

Intelligere potes Alberte ex sacris quoque literis hæc supplicia Deo placuisse: Nam in Iudicum libro legitur, quod quum Hebræi aduersus Cananeos Pherazeosque pugnassent, & utrosque prostrauissent. Ducem eorum Adonibezechum fugientem persequuti apprehenderunt, eique summitates manuum ac pedum absciderunt, quod ubi factum est, dixisse fertur ille Septuaginta Reges amputatis manuum ac pedum summitatibus colligebant sub mensa mea ciborum reliquias. Sicut feci, ita reddidit mihi Deus. Denique nihil æquè conuenit, quàm malos malè perire, & exempla in uulgus edere, ne quis posthac eos in scelere imitari uelit. Quamobrem nihil est quod horreas Marce suppliciorum acerbitatem. Nam hæc in malos sub bono Principe grata sunt, & quàm pulchrum iustitiæ bonum sit ostendunt, cuius magna pars est sontes punire. Rogandus est quantum fieri potest, summus & æternus Deus, ut caritate sua illa ingenti & misericordia omnibus nota det bonos Principes, id si fecerit. O beatos populos, Aurea reducetur ætas seculo illis dominantibus, id quod etiam Domitianus crudelitate inter Cæsares famosus penè uidit, sed per somnium: nã quum somniasset gibbam auream sibi post ceruicem enatam, ex eo interpretatus est beatiorem post se lætioremque portendi reip. statum, quod etiam euenit non uictoriis aut auctis imperii finibus, sed præstanti uirtute subsequentiam Principum, qui moderatius imperarunt. MAR. Auream mihi uideris Alberte ætatem somniare non minus, quàm Domitianus: ego certè ad senectutem

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

tem uſque (Deo benefauente) progreſſus, nuſquam oculis eam meis uidi uigilantibus: effigiem tantum quandam cernimus animo, re non tenemus, nuſquam adeſt, nec aderit, (ut opinor) in uniuerſum, quoniam ſi Euangelio credimus, cui credendum eſt omnino, deteriora erunt nouiſſima prioribus. Niſi fortaſſe libeat tibi Alberte auream uocare ætatem, quemadmodum uocat Poeta quidam, cuius illa ſunt carmina.

Aurea nunc uerè eſt ætas: nam plurimus auro
Venit honos, auro conciliatur amor.

Si ita accipis, nobis quoque nunc ætas floret aurea, nam plurimum nunc aurum honoratur: uel auream nunc poſſumus uocare ætatem, ab auri copia, quam nouo & inaudito hactenus more ab Indis uſque ſub alio cœli axe poſitis Hiſpanorum Luſitanorumque claſſes in Europam, ad ſuos portus propriaque litora deuehunt: ſic nunc quoque nata fuerit aurea ætas. ALB. Et ſi Marce te ludere uideo, mihi tamen uerè hoc aureum uidetur opus, quod nuper Hiſpani geſſerunt. Illi nanque Indos tam procul à nobis iacentes inuenerunt, per inaccessum olim oceanum uela dantes relicta arcto, ignotum cœlum, ignotaque ſequentes ſidera. Terminus olim poſitus fuit nauigationibus: ultra quem progrediebatur nemo: hi primi ſpretis limitibus claſſem nouis litoribus applicuerunt, magnumque fuit alias gentes nationeſque inuiſere, quas nulla nobis uox, nullas fama notas fecerat. MAR. Cur non inueniſſe potius dicis, quum non modo, quæ eſſent, ſed num ullæ eſſent gentes ignoraretur? ALB. Fateor inueniſſe, & hoc eſt, in quo magnopere gloriantur. MAR. Hoc quod magnum exiſtimas Alberte, negligunt Hiſpani: non enim tam gloriantur, quod gentes inuenerunt nouas, quam quod inuenerunt aureas, nam exportato auro, ex aureis reddiderunt argenteas, rurſus ex argenteis reddent, ſi uidebitur, æneas: ſed omittamus quæſo aurum iſtud Indicum, quod nemo noſtrum uidit aut attigit. Redeamus ad illud, de quo nobis propoſitus fuit ſermo, & uideamus quantam afferat doctrina in Principe ſibi & populis fœlicitatem, & econuerſo quantam inuehat utriſque cladem inſcitia. ALB. De hoc iam tam multa dicta ſunt, ut ſi quis alius hanc unquam ſibi ſumpſit materiam ad dicendum, nihil dixiſſe, aut inueniſſe poſſit uideri. Sed perge porrò, poſtquam adhuc aliquid addẽdum putas, ut cumulatior reddatur ſermo & perfectior. MAR. Omnis labor meus in eo uerſatur, ut oſtendam, (ſi modo id aſſequi ualeo) Principum ſcelera ab ignoratione proficiſci, dum ſectantur ut utile, quod noxium eſt, ut bonum, quod eſt peſſimum: quod ſanè ignorationis genus deterrimum eſt, dum putat aliquis ſcire, quod neſcit, nam ſic affectus difficillimè corrigitur: iam enim ſcientiæ opinione elatus non audit contraria ſuadentem. Vbi autem quiſpiam ſimpliciter quid neſcit, & ſentit ſe neſcire, poteſt ſciſcitans ipſe, uel ab alio admonitus uerum cernere, idq; amplecti, & melius agere: ſed non is, qui ſuaſit ſibi aliquid iam notum eſſe, nec errare ſe putat.

Regia res ſcelus eſt, ſocero cape regna necato.

Vox hæc Tarquiniæ eſt nobilis Poetæ uerſu expreſſa. Dici uix poteſt, quanta ſit parricidii labes, quàm immanè ſit facinus uitam eripere ei, à quo ipſe

susceperis, & pro quo mori honestum esset, attamen hæc mulier uiro illud mandauit, quin etiam per interfecti corpus patris carpentum egisse dicitur: nec illud suadens consulere sibi malè existimabat, sed optimè, quoniam se per id ad regnum peruenturam uidebat, sicut postea peruenit. Num uerum nouit? Minimè, imò errore, inscitia, cæcitate mentis in id prolapsa est, dum bonum summum putat regnare, etiam si scelere ad id perueniatur. Falsum id quidem. Est enim maius innocentiæ bonum, quàm ullæ regiæ opes, præponderat mansuetudo, humanitas, clementia, pietas omnibus imperiis. Non igitur proiicere hæc debuit, ut illa acquireret, nec proiecisset, nisi quòd errabat, & rerum pondera non tenebat. Sed quid hæc? Indicat ipsa se ignorare, dum inquit Regia res scelus est. Quis non perspiciat uel lipientibus oculis hanc ignorantiæ esse uocem? Ita ne uero res regia scelus est? imò quidlibet aliud est potius Regium, quàm scelus. Reges enim proditi & inuenti sunt ea maximè de causa, ut ius ualeret idest ne scelus fiat, hæc autem opinatur ad Regem id pertinere, quod, ut ne sit, ipsi Reges constituti sunt, sed Regium quoque ipsum nomen eius aduersatur sententiæ. Rex enim à regendo dictus, quomodo autem regit, si labitur in uitia? si nocet scelere? Regula autem ista qua utuntur Architecti, sicut affine regi possidet nomen, ita quadam etiam officii societate iungitur Regi: nam rectitudine summa pollens ipsa dirigit inferiora opera, & efficit (ut ita loquar) iustiora & meliora: non igitur alienum erit huius exemplo admonere Reges, quales eos esse deceat, quemadmodum igitur regulam rectitudine præstare oportet, quia cætera, ut recta sint, efficit, sic par est, ut Reges præbeant se rectissimos, si modo, ut eorum congruit officio, cæteros mortales dirigere, & æquitatem in his inducere uelint, & ut rectitudo conuenit regulæ & Regi, ita obliquitas uitium in utroque: sed eo maius in Rege uitium, quo maiora illi regenda commissa sunt. Si obliquitatem igitur ponimus in scelere, rectitudinem in uirtute, non est regia res scelus, sed uirtus. Falsum igitur hoc. Regia res scelus est. Item falsum illud:

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia
Violandum est, aliis rebus pietatem colas.

Capitalis (inquit Cicero) Etheocles uel Euripides potius, qui id unum solum, quod omnium fuerat sceleratissimum, exceperit. Occæcat in his animos falsa utilitatis species, quum regnum adipisci quolibet scelere utile putatur, noxium id profecto, quum nemini expediat delinquere, non modo regni alicuius adipiscendi gratia, sed ne si possit quidem cœlo & sideribus, cunctis denique animatis, atque inanimatis imperare. Errauit ergo Tarquinia, dum patris interitu aditum sibi ad regnum comparauit. Simili errore ductus Antoninus Bassianus, de quo antea dictum est, cui, quum occultæ insidiæ, quas ad Getam fratrem consortē Imperii struxerat, parum proderent, ui tandem aggressus hominem suis manibus peremit. Vtilius enim ei uidebatur solùm imperare occiso fratre, quàm eo incolumi habere alterum imperii socium: nec uidebat ille magis esse noxium contaminare se parricidio, quàm proficuum augeri imperio, & tamē in illo suo errore quærebat ansam tegendi facinoris, nam iram timens militum statim in castra profectus est,

gladium districtum tenens adhuc cruentum, similis attonito, multisq; concurrentibusque sciscitantibusque quid rei esset, magnum periculum euasisse dicebat: uix uiuum effugisse: Deorum factum in se beneuolentia: ut è duobus Imperatoribus unus ipse superesset, quum tam ambiguo & perplexo sermone uteretur, rem magis intelligi, quàm ipse exponere malebat. Deinde sequentibus diebus multa in Senatu & in populi concione attulit, ut dilueret crimen, iam fratrem palàm accusans, & id agens, ut non uim intulisse, sed repulisse uideretur. Vix enim quisquam reperitur, qui facinori suo aliquam iuris defensionem non obtendat, ut infamiæ effugiat notam, & cæteris minus displiceat. Eadem causa est Romuli, qui Remum fratrem sustulit, ut solus potiretur regno, & tamen muri transgressionem hic ei opposuit, causam afferens (ut ait Cicero) nec probabilem, nec satis idoneam. Hoc perspiciens Poeta illa protulit musis omnibus approbantibus.

Nulla fides regnis sociis, omnisque potestas
Impatiens consortis erit.
Fraterno primi mandauerunt sanguine muri.

Scribit Plutarchus in Demetrii uita eos, qui Alexandro Magno in Imperio successerunt, habuisse hoc præcipuum, ut fratres tollerent, quemadmodum (inquit) Geometræ petunt ab auditoribus concedi sibi quædam, quæ probare nequeunt, ut reliqua deinceps persequantur, sic illi putabant concedendum sibi ab omnibus communi quodam regio iure, ut stabiliendi regni causa fratres occidere liceret. Tanta est libido regnandi, ut diuina & humana iura omnia permisceat, & usurpare uideatur ueluti concessa precario, seu per præuaricationem quandam, quæ neutiquam conceduntur. Herodes Ascalonita, qui externorum primus Hierosolymæ regnauit, filios etiam occidit, in quem illud Augusti malle se Herodis esse porcum, quàm filium: Iudeos enim suilla abstinere notissimum est. Hic est ille Herodes, qui multa puerorum millia infra bimatum interfecit, quod Christus in lege promissus diceretur esse natus, sicut Euangelica prodit lectio, & Philo hebræus de temporibus, & Macrobius secundo Saturnalium meminit. Vetera exempla colligo, quia recentia proferre nimis odiosum esset, nec arbitror tutum ubi sermonem hunc nostrum foras efferri contingeret. Etenim in mortuos, quorum tantum extat memoria nominis, quiduis licet, uiuentibus & iis, qui paulo supra hanc ætatem extiterunt, parci etiam humanitas postulat. ALB. Tu uero Marce perge, ut cœpisti, nam his exemplis contenti sumus, quibus utaris: non enim sicut in uestibus plurimum refert uetustis an nouis uteris: sic & in exemplis: nam quantum attineat ad rei demonstrationem, idem possunt uetera, quod noua, imò uetera potiora, quia uulgo sunt magis nota, et de his minus ambigi solet, ut de quibus multorum literis commemoratum sit. MAR. Ego Alberte quæcunque dixi nuper, duorum causa exposui. Primùm ut docerem scelera Principum ab ignoratione proficisci, quæ tamen sapientia illis uidetur. Deinde, ut intelligatur non esse nouam hanc uocem, sed iampridem iactatam, scelera Regibus conuenire, tam & si non his uerbis efferant (ut opinor) hi qui illis assentantur, sed alio cautiore utentes sermone occultato sceleris nomine & uirtutis utcunque

cunque inducto, aiunt omnia honesta esse regibus, quod tamen quum Antigonus Macedonum Rex à quodam audisset, accepit dictum pro barbaris Regibus: nam nobis inquit sola honesta sunt honesta: sola iusta sunt iusta. Demetrius Rex huius Antigoni fuit filius. Is quum præsidiis Ptolomæi Regis deiectis Athenas liberasset, & suis uti legibus uoluisset, effuderunt in eum Athenienses immensos honores, & Diis penè æquarunt, summis adulationibus utentes. Illud uero intolerandum, quod statuerunt, ut quodcunque Demetrius postulasset, id & diis sanctum, & hominibus iustum uideretur. Est penes Herodotum de Cambise Cyri filio Persarum Rege, quòd quum sororem eisdem parentibus genitam cuperet ducere, nec id tamen inter Persas fieri uideret, interrogauit Iudices Regios, quos in consilio adhibere solebat, ecqua lex in Persis sit, quæ permittat sororem fratri nubere, nam se cupere matrimonium sororis, uiderent ergo quid liceret. Illi adhibita multa deliberatione, quid sibi faciendum esset, quum hinc iusgentium, & naturalis ratio adesset, illinc cupiditas Regis obstaret: tandem referunt nullam inueniri legem, quæ id permitteret, quandam tamen esse legem, qua concederetur Persarum Regi facere, quicquid uellet. Huius legis auctoritate fretus Cambises sororem (ut cupiebat) duxit: & sapienter illi Iudices fecisse existimati sunt, quod & uerum retulerunt, illud scilicet non licere, & ne ipsi perirent, si cupiditatem Regis refutarent, legem aliam suppeditauerunt, qua uni illi id licere offenderetur. Haud dissimile factum Seleuci Syriæ, Asiæque Regis, qui quum Stratonicem, quam uxorem habuerat, amanti Antoicho filio uellet concedere, si mulier re insolita perterrita repugnaret, mittendum amicos dixit & familiares, qui eam doceant & persuadeant quæcunque utilia uisa sunt regi, eadem iusta & honesta esse: Nec ita multo post Antiocho & Stratonice superioris Asiæ regibus declaratis nuptiæ ingenti apparatu summaque rerum magnificentia celebratæ sunt, festaq; ubique in regno Seleuci pro nouo coniugio populi agitauere. ALB. Multa his consimilia hodie geruntur (si uera licet dicere). Nam Iuriscon. quos sibi in consilio adhibent Principes, eorum potestatem æquant diis immortalibus, supra omne ius statuentes. MAR. Noli quæso Alberte Iurisccon. ordini detrahere, cuius honori & gloriæ semper fauisti. Sunt in hoc ordine permulti uiri boni & graues & sapientes, quos non decet ob quorundam peccata in inuidiam iniustumque odium uocare. ALB. Non est assertio mea de omnibus, qui iuri dant operam, sed de nonnullis, quos ego noui Principum potentiæ assentari, suaque sententia omnia illis concedere. MAR. Vt sint ista, quæ dicis Alberte, num Iurisconsultis putas turpè mala suppeditare consilia, ipsis autem Principibus præclarum malos eligere Consultores? Equidem sic existimo huius culpæ magnam partem residere in Principibus, qui deligunt eos in consilio, quos facilè intelligunt cupiditatibus eorum fauturos, & ea dicturos, quæ libenter ipsi audiant. Princeps autem prudens atque bonus facilè abigit adulatores, nec consistere in conspectu patitur, debetq; ei multum populus omnis non tam pro suis, quàm alienis moribus, quia non erit, qui praua suadeat, ubi non adest, cui suadeatur. De potestate autem Principis in leges, sic habeto Alberte posse Principem

cipem his derogare legibus, quæ leuibus & non satis constantibus causis inductæ sunt, aut quibus sublatis nemini ius suum aufertur, nemini contumelia irrogatur. Leges uero ex usu reip. latas, quarum fundamentum est sanctitas, iustitia, populorum libertas, pax ciuium atque concordia: quibus mos gentium, ius diuinum, naturalis ratio suffragatur, permittitur quidem Principi tollere non in uniuersum, nec promiscuè, sed ubi in negocio quopiam tale quid incidit, ut si legis lator id præuidisset, uerisimiliter excepisset, uel alia honesta ratione subuenisset, tunc non uiolatur lex, sed magis seruatur à non seruantibus, quàm si seruaretur, quia perinde res illa haberi debet, ac si nominatim & expressè lege excepta fuisset. Non enim potest legis lator humanas quascunque actiones & quæcunque eas præcurrunt, comitantur, subsequuntur, lege completi: prouidet tamen, ut potest, genera earum attingendo, accidit tamen, ut quod in uniuerso genere probatur, id in specie quadam repudietur: Veluti depositam reddere pecuniam bonæfidei congruit & iustissimum est, & moribus gentium receptissimum, & eius rei causa actio ciuilis constituta in eum, qui reddere recusat, sed quid si reus capitalis iudicii deponat penes me pecuniam: deinceps damnetur, & bona eius publicentur, num ei reddam repetenti, an in publicum deferam? & magis est, ut in publicum deferre debeam, nam qui de rep. malè est meritus, ut exemplo suo alios à maleficiis deterreat, egestate laborare debet. Similiter si latro uiatoris spolia ad me inscium detulerit, eaque deposuerit, nonne reddam potius, ubi resciero, Domino flagitanti, quàm latroni? nam & si bona fides hoc exigat, ut fidei commissam rem is recipiat, qui dedit: tamen si quod gestum est contemplemur, iustitiæ potius conuenit, ut domino sua reddantur, quàm latroni, qui ea sceleratissimè ademit. Hæc & his similia faciunt, ut legi liceat derogare, quando si lex seruaretur, id sententiæ legis repugnaret, & æquitas suadet, ut tunc aliter, quàm lege dispositum sit, statuatur. Multa enim arbitrio magistratuũ reseruat legis lator, in quibus uult posse à legis scripto discedi, ubi scilicet ea occurrit species, quæ æquitate sua legis sanctione sit potentior. Quum Philippus Macedonum Rex ingenti prælio Athenienses & socios in Chæronea profligasset, libertasque non solùm Atheniensium, sed totius ferè Græciæ in summum adducta esset discrimen, suasit Hyperides unus rhetorum populo, ut decretum faceret, quo & incolæ ciuitate & serui libertate donarentur, suasit insuper, ut urbem munirent, sacra & coniuges cum liberis in pirræa deportarent. Decreto facto adductus in iudicium, & accusatus, quòd uno decreto in eius sententiam lato multas leges sustulisset. Respondisse fertur. Tantum tenebrarum inuexerant tunc Macedonum arma, ut leges inspicere non potuerim. Non ego scripsi decretum illud, sed pugna ea, quam in Chæronea pugnauimus. Sic uir sapiens censuit à legibus discedendum, ubi eas seruari perniciosum esset. Multa uno tempore sunt honesta & utilia, quæ alio commutatis rebus, nec honesta sunt nec utilia. Ista sunt Alberte (ne Iurisconsultos posthac lacessas) in quæ potestas datur Principi, ut leges temperet uniuersas, prout populi commodum, subiectorum utilitas, & causarum merita requirunt. Debet populus obtemperare legibus,

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

bus, leges populi seruire commodis. Non possunt una linea circunscribi omnia, nec una incommutabilis esse regula in magna ac propè infinita rerum, temporum, locorum, personarum uarietate: satis est legum latori, si leges tulerit, quàm plurima complectentes, & quantùm fieri potest optimas: minutatim autem & sigillatim insistere, & si cupiat, non potest, quia id supra hominis est uires, ideò à legibus suis aliquid excipi facile patitur: tolli etiam & abrogari non renuit: Intelligit enim se & mortalem, & mortales leges tulisse, ut quas non semper fixas inconcussasque manere oporteat, sed sæpius ad uarios & inconstantes rerum motus expediat commutari. Istud est, quod dicitur Principem supra leges esse, non quia pro libidine sua euertere eas debeat & commutare, sed ita si è re populi esse censuerit, eadem quoque potestas plerunque competit iudicibus, nam hi quoque possunt interpretatione leges mollire, ubicunque æquitate suadente id fieri debere cognouerint. Et hoc quidem tempore iudicii si fecerint, ratum est: nam rem iam iudicatam rescindere non permittitur, etiam si tale quid emerserit, quod antea ignorarint, & quod si in iudicio patefactum fuisset, aliter iudicassent, solus tunc Princeps re perspecta sententiam Iudicum retractabit, & aliam proferet iustiorem, sed ut de Iudicum potestate in legum interpretatione dicere omittam, & ad Principes reuertar. Dispensatio legum credita est Principibus non dissipatio: tunc enim dispensat Princeps, quum ius suum unicuique distribuit, quod iustitiæ est proprium. Sin autē dispensare est, ut quidam in terpretantur, gratiam petentibus facere eius, quod lege fieri iubetur, aut uetatur, magnam certè hæc dispensatio desiderat cautionem, ne sit temeraria, sed rationem habeat ualidam, probabilem, necessariam. BAP. Istud est Marce, quod nostri dicunt posse Principem aduersus ius naturale & gentium ex causa statuere, & ius alteri auferre. Illud enim uerbum ex causa tem perat Principis potestatem. Nolunt Principes ulla lege teneri, etiam ne si ex usu reip. inducta sit? etiam ne si naturalis ratio ei cooperatur? Tu mihi legem tollis publicis aptam commodis, nec cogitas, quàm sit rationi contrarium non seruare legem eum qui tulit, uel qui seruandam omnibus proponit; non satis est Principi iubere uerbis legū custodiam, nisi eam quoque suo firmet exemplo. Facta enim etsi plerunque tempore posteriora sunt uerbis, uim tamen semper obtinent in hortationibus priorem, nec dico aliquando legem non esse soluendam, sed causa requiritur, & uehemens quidem causa, & grauis, & potens, ut à te Marce quoque positum est, & ueteres ante Iurisconsulti posuerunt, occasionem autem pro causa rapi moleste ferendum est: non enim si non obstatur, propterea etiam permittitur. Legi derogant rescripto. Cur? an quia potestatem habent abrogandi, id sumunt pro causa? At non solùm potestas illis data, sed etiam fides, ut bonis uiris habita. Nemo conqueritur tantam illorum esse potestatem, sed talem fuisse uoluntatum. Detur disputandi locus. Quæram cur non id facere potuerint, sed cur facere uoluerint, cur denique fecerint? Quid? hanc legem, cui derogatur, qualem esse uolunt? bonam ne an malam? Si mala est, danda opera est, ut ea sublata melior alia scribatur. Sin bona, seruent & custodiri iubeant. An ideo in uniuersum lex scri-

bitur,

bitur omnibus, ut quod ſcriptum eſt, deinceps ſigillatim pretio, uel prece delere poſſit, & id exiſtimant regium uendere ius publicum quibuslibet, uel condonare? Neſciunt iſti Principes, neſciunt, quanta uis ſit iuſtitiæ, quantaue pulchritudo. Quod ſi ſcirent, non tam temere contras leges æquiſſimè ſcriptas reſcriberent in aliorum gratiam, nec tam multa ipſi cum contemptu optimarum legum peccarent. Ignorantia igitur mater, ut in cæteris, ita & hac in re peccatorum omnium. Tollunt animos quia non eſt, qui ab illis exigat geſtorum rationem. Aiunt nullam legem ſibi imperare, nec falluntur, ſi de lege hac ſcripta loquuntur: non eſt enim imperium ullum ſcriptæ legis in Principem, ſicut nec manus iniecto. At imperat tamen illis æqui bonique ratio, quam humanis mentibus impreſſit Deus, cui lex ſcripta innititur, quæ ſi nulla eſſet, nihil ferè inter hominem pecudemque intereſſet. ALB. Nolo uos moleſtè ferre, ſi inuectus ſum apertè in quoſdam Iuriſcon. qui hoc ordine indigni nimis aſſentantur Principibus, quos aiunt ſolutos penitus eſſe legibus, non diſtinguentes, quibus legibus: nam iis legibus, quæ ex fonte deductæ ſunt naturæ, derogare minimè licere & à ueteribus dictum eſt, & ego antea ſatis perſpiciebam, niſi forſitan huic Marco aliud uideatur. MAR. Qui poſſum aliter Alberte dicere? nemo hominum quacunque præditus poteſtate naturam commutauerit, nec ius eius imminuerit. Naturæ enim ius eſt, quod non opinio genuit, ſed quædam innata uis inſeruit, nam colere Deum, amare patriam, parentes, liberos, fratres, cum omnibus hominibus concordiam pacemqne copulare, inſidiari nemini, uim ui reppellere, honeſtè uiuere, & ſi qua ſunt huiuſmodi, nemo eſt, qui dubitet, quin a natura meliore ideſt Deo inuſta ſint humanis mentibus. Itaque iuſtitiæ initium a natura deductum eſt. Deinde quædam in conſuetudinem ex communi utilitatis ratione ab omnibus ferè gentibus recepta ſunt. Poſtea res & ab natura profectas, & à conſuetudine ubique probatus legum ſcripto includi placuit, ut earum firmior redderetur cuſtodia, quæ ſanè omnia ſunt ſupra principatum: nec ea Princeps auferre poteſt iure, niſi uel communis depoſcat utilitas, uel idonea alia ſuffragetur ratio. Veluti rem mihi quæſitam hæreditate, uel emptione, uel alio legitimo titulo non auferet Princeps, niſi iniuſtè facere uelit: auferet tamen iuſtè ubi deliquero criminis puniendi gratia, hæc potentior ſuadet ratio, ut iuſtè auferre poſſit. ALB. Non eſt in iſtis longus terendus ſermo. Nam eadem mihi quoque antea uidebantur, nec omnino horum ignarus eram, idque uos exiſtimare uelim. BAP. Si eadem antea Alberte uidiſti, idque nos exiſtimare uis, petimus à te nos quoque, ut uiciſſim ipſe exiſtimes, nos ea dixiſſe, non, quod ea non intelligeres, ſed ut memoriam eorum, quæ tibi iam effluxerant excitaremus. ALB. Quid? quoniam de puniendis criminibus illatus eſt ſermo, hæc criminum remiſſio & indulgentia, quæ quotidie Principum reſcriptis conceditur, num eam quoque licitè fieri dicemus? Ego uero non licere dicerem, niſi ex cauſa, ut tu modo in derogatione legum Baptiſta dicebas. Iſtud uerbum ex cauſa moderatur omnia, & ex eo ueluti frænum iniectum Principum poteſtati, Si modo illud recipiant: nam plerique frænum momorderunt, ex inſcitia ſcilicet, ut ſæpè iam diximus.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

BAP. At non in alia re peccant facilius Principes, quam in criminum remissione, capti falsa uirtutis similitudine, quasi ea sit clementia ignoscere in delicto, quum publici iuris id sit dissolutio & effusio. Clementem eum uoco, qui suis opibus subuenit misero, & aduersam alterius subleuat fortunam quantum potest, quem etiam misericordem licet uocare. Clementis etiam animi est, non irasci in iniuria: parcere inimicis, & debitorem pecuniæ, aut alicuius officii non urgere, sed expectare eius commodum. Sunt tamen nonnulli, qui clementiam pro moderatione quadam accipiunt. Hinc apud Comicum Clemens seruitus, & apud Cæsarem in commentariis Clementer ius dicere; & Cicero se clementem uocat in disputando. Eam moderationem si quis adhibeat in animaduersionibus, ne nimis dura aut aspera pœna in reos statuatur, clementiæ putant opus. Quod si Principes ita acciperent, non esse de hoc contendendum, uariis enim ex causis licet imminuere pœnas legibus statutas, sed facinus ipsum omne impunitum relinquere, haud scio an unquam liceat, nisi forsitan, aut summa personæ dignitas, aut præclara in remp. merita, aut perspecta uirtus, ingeniique sublimitas, aut quælibet alia magna potensque ratio id fieri patiatur: Omni nanque peccanti pœna diuino humanoque iure debetur. Quicunque peccat, statim se pœnæ obnoxium reddit. Quamobrem ubicunque Princeps crimen remittit, si id facit horrore pœnarum, animi est mollitia: si precibus amicorum, uitiosa uerecundia, si propter pecuniam, auaritia est, si aliquo alio præmio, intemperantia. Vix ulla inferri grauior reip. potest securis, quam hæc criminum remissio, nam incitamentum est non leue ad maleficia, ubi uident homines facultatem sibi concedi criminis redimendi, & legitimas pœnas effugiendi. Veteres autem iustitiæ tenacissimi fuere: de ea nunc parte iustitiæ loquimur, quæ in delictis ultio nominatur: quanquam etiam reliquas eiusdem partes enixè coluerunt, nam & religionem erga Deos, pietatem in parentes, in rebus creditis fidem, in mutua beneuolentia amicitiam, & in uniuersum hominum genus caritatem seruabant, & si qua alia sunt huiusmodi, sed ut redeam ad animaduersionem in delictis, quid egit L. Brutus, qui primus Romæ consul, & libertatis auctor suis fuit ciuibus? nonne quum filios comperisset consilium iniuisse de reducendis regibus, eos securi percussit? Nihil apud eum patrius potuit affectus, quum se consulem esse uideret. Simili ratione T. Torquatus, quum tertio consulatu bellum cum Latinis gereret, filium, qui aduersus eius edictum singulari certamine cum hoste pugnauerat, capitali supplicio affecit, hic quoque maluit se & familiam legitimo successore, quàm iustitiam suo decore orbatam uidere. Illud quoque Zaleuchi memorabile. Scripserat is leges Locrensibus, & pœnam in adulteros statuerat utriusque oculi amissionem, oblato filio, & de crimine hoc conuicto, quum ciuitas in honorem patris pœnam hanc remitteret, supplicaretque, ut adolescentulo filio parceret, ueniamque ætati tribueret, consensumque ciuitatis penes se ualere uellet. Tandem multis exoratus partiri se dixit pœnam cum filio, atque ita primò sibi unum, deinde alterum filio, oculum erui iussit. ALB. Fortius hoc factum Zaleuchi uidetur, quàm Bruti & Torquati. Illi enim non se, sed filios puniuerunt. Hic pœnæ partem in

se

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

ſe recepit, & licet fortius fecerit, ut dixi, non tamen iuſtius. Nam pleniſſimè ſuperiores ſatisfecerunt legi, qui de filiis ſupplicium lege ſtatutum ſumpſerunt. Zaleuchus uerò partem tantum pœnæ in filium deriuauit, nam quod aliam partem ipſe innocens ſumpſerit, quomodo dici poteſt ſatisfactum legi, cuius non fuit conſilium punire innocentem? MAR. Mihi hoc Zaleuchi exemplum uidetur admirabile, quod pater ſubiecerit ſe pœnæ quadam ex parte pro filio, id tu quoque fateris, dum aſſeris Zaleuchum fortius feciſſe, quam Brutus fecerit & Torquatus. Sed illud quæritur, quomodo ſatisfactum ſit legi, quæ adulterum utriuſque oculi amiſſione feriebat, qua in re conſidera pro prudentia tua, ut ſoles, quod filius, qui deliquerat, et ſi minus iuſtè punitus ſit, pater tamen, qui non deliquerat, plus iuſto. Itaque ſi in unum pœna congeratur, reperietur illud pondus, quod lex requirebat, nec ſi à duobus corporibus fuerit per partes tolerata, detractum iuſto ponderi aliquid uideri debet, modo eo nomine fuerit illata, quo lege importabatur: quanquam etiam dici poſſit non duo extranea & maximè inter ſe diſiuncta pœnam illam ſuſtinuiſſe corpora, ſed domeſtica & coniuncta, ac penè eadem: nulla enim maior coniunctio, neque propior, quam patris & filii propter principium unius ad alterum, hinc filius in patre torqueri dicitur, & in filio pater. ALB. Si ueteres tam ſeueri exactores pœnarum fuerunt, cur poſteri non ſunt ſequuti, præſertim tali propoſito exemplo, & uiis iam ad illa impreſſis & patefactis? MAR. Corrupti mores in cauſa, quos poſtmodum luxus & auaritia: & nimia opum admiratio genuit. Si reſpicias ad prima tempora Lacedæmoniorum reip. Athenienſium, Romanorum, inuenies ſeueriſſimè coercita delicta, non ſi quis modo totam legem contempſiſſet, ſed ſi quis, uel minimam eius particulam uiolaſſet: Deinde hic mos paulatim diffluere cœpit, ita ut maximorum delictorum rei elaberentur, uel leues pœnæ imponerentur, quoniam, qui iudicabant, iiſdem tenebantur cupiditatibus, eadem ſectabantur, uera tunc iudicia de delictis fiunt, ubi in populis innocentia amatur, ſcelus odio habetur: nam qua ratione alia exiſtimas Alberte impunita hodie relinqui adulteria, niſi quia hæc à pluribus cõmittuntur: nec audent homines uendicare in altero, quod ipſi admittunt, & eius perpetuã optant ſibi fieri facultatem: Non enim dices id contingere, quia nequeant homines ab alienis ſe continere uxoribus. Si id dixeris, urgebo exemplis multorum populorũ, quibus per plura ſecula ignota fuere adulteria. ALB. Difficile ego omnino arbitror, non impoſſibile. MAR. Difficile ſemper fuit ſe ipſum ſuperare. Itaq; plures reperti, qui hoſtẽ armis, quam qui cupiditates ſuas rationis ductu edomuerint, magnoq; in honore habiti, qui ab alienis mentem, oculos, manum continuerunt, nam ut omittam ſtupra & adulteria, ad quæ impelli uidentur homines, ſtimulis quibuſdam & aculeis ſenſuum & ſpecie naturalis cuiuſdam boni, quid dicemus de rapinis, quas Principes exercent? Nam de Principibus tantum fuit propoſitus ſermo, quid inquam dicemus? Onerant populis tributis, uectigalia inſtituunt noua, augent uetera, priuatim etiam multos falſis delatorum criminibus accuſatos expillant, conquiritur undique materia cogendæ pecuniæ. Fuerunt olim in Principibus, qui talia gererent, quos nobis hi-

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

storiæ prodiderunt: sunt nonnulli hodie forsitan tales. Vtrum scienter hæc eos facere, an inscienter dicemus? Ego credo inscienter, non quod ignorent quid sit id quod geritur, sed quale sit: ignorant enim quantam ipsis facientibus id inferat illaturumq; sit perniciem, quod ut bonum & utile suscipiunt. Inscienter etiam, quia non solùm fallit eos in apertis praua cupiditas, sed in plerisque quædam rerum obscuritas: uitia enim tenui limite distant quandoque à uirtutibus, & quia finitima sunt uirtutibus, uirtutes uideri uolunt, imitatur prudentiam malitia, fortitudinem audacia, uerecundiam timiditas, liberalitatem profusio, frugalitatem auaritia, seueritatem crudelitas, magnitudinem animi superbia, religionem superstitio. Hic quid aget Princeps rudis & indoctus? num poterit factum aliquod uel faciendum diiudicare, utrum in uitii, uel uirtutis partibus sit ponendum? Si nomina tantum inspiciet, cui dubium, quod hi, quos circum se habet, rem trahent ad meliora uocabula, laudabunt quicquid erit, audiet se in tenacitate parcum, in superbia magnanimum, in crudelitate seuerum, denique in rapacitate iustum uocari.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER OCTAVVS.

ALBERTVS.

SISTE hic parumper Marce: nam hoc, quod postremo posuisti, me quandoque commouit, non quod faueam prauis Principum cupiditatibus, sed dicendum est, quod illi prætexunt. Euolue tecum ueteres historias, nam recentiores libenter omittimus. Non inuenies unquam Principes rapinis intentos, ut non præ se ferrent egere multo auro atque argento, & plurimis demum opibus, si Imperium seruare uellent, uel augere. Non uidetur autem iniusta hæc cupiditas, si Imperium electione populorum uel successione uel sorte delatum conentur retinere, & aduersus hostem tueri, nullus grauior lapsus, quàm spoliari regno, hoc ne fiat, humanitas etiam postulat, ut hi, quibus imperat, iuuent non consilio tantum, sed re & opibus & tributorum collatione: nec existimare debent rapinam, quod in tam pium necessariumq; usum impenditur. Hoc officii genus, quũ non sponte exhibeant populi. Exiguunt ipsi, & conantur ex plurimorum fortunis opem sibi præsidiumq; afferre. MAR. Omni hoc sermone Alberte id egimus, ut ostenderemus inscitiam causam esse omnium, quæ Principes peccant in Imperii administratione: id si unquam ulla in re, in hac præcipuè, quàm commouisti de Principum rapinis, elucere potest. Nam quid causæ

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

causæ esse dicemus, cur nonnulli Principes, quum populos affligerent exactionibus, priuatas etiam domos falsis criminibus exhaurirent, nihil ferè cuiquam relinquerent, tamen egerent perinde ac si nihil rapuissent, alii uerò, quum abstinerent alieno, plura etiam largirentur, abundarent, sufficerentq; imperii opes ad exercitus alendos & expeditiones obeundas? unde hoc obsecro, quod rapientibus deerant omnia: abstinentibus supererant? Et ut te ad ueteres reuocem historias, ad quas prouocas. Nero & Domitianus, qui improbitate & nequitia inter Romanos Principes famosi sunt, hi diripiendis domibus, ciuitatibus, prouinciis intenti semper fuerunt, quid ita? quia maximarum rerum cupiditates habebant, quas explere non poterant, nisi orbe compilato. Memento Neronis auream domum. Isthmi effossionem, aquarum deductiones per multa terrarum spatia, spectacula, ludos, uenationes, naumachias, missilia rerum omnium in populum iacta, ingentem pecuniæ uim in histriones, aurigas, citharistas collatam. Tiridatem Armeniæ regem infinito apparatu sumptuq; exceptum. Adde profusionem domesticam, aleæ ludum, conuiuia, comessationes, scortationes, unguenta, gemmas. Adde nauigationes, itinera, peregrinationes, magno uirorum mulierumq; comitatu, magno iumentorum uehiculorumq; numero sequente. His tam immanibus sumptibus exhaustus, ac penè perditus, ita ut stipendia militum & commoda ueteranorum protrahi ac differri necesse esset, rapinis animum adiecit, nulli parcens hominum nec Deorum: nam donariis quoque suis templa spoliauit, simulacraq; ex auro uel argento fabricata conflauit: eadem in Domitiano reperies, nam hic quoque in substructionibus ædificiorum, & in muneribus & spectaculis immensas erogauit opes, præter quotidianos sumptus, quos in uxorem, concubinas & familiam largissimos sustinebat. Hi non in uirtute principatum ponebant, sed in immensis impendiis, nam se Principes esse & uideri existimabant, si ea aggrederentur & molirentur, quæ uix humanis uiribus expleri possent, effundere quæsitas opes, & quærere effusas studebant, atque ita his alternantibus uitiis, nec effusionibus, nec rapinis erat modus. Non sic Traianus, ut optimum Imperatorem pessimis opponam. Ille uero, quum & collationes remisisset, congiarium plebi, donatiuum militibus oblatum reddidisse, delatores abegisset, uectigalia temperasse, tantos imperii redditus putauit, ut ad illa præstanda, & ad reliqua onera subeunda sufficere possent: nihil enim in uanas & superfluas cupiditates insumebat, ut deinceps uacuus & egens priuatos ad se census traheret, sed domi erat parcus, & continens: foris & in publico splendidus, sed non luxuriosus. Nemo minus fisco studuit, nam fiscum Lieni similem dicebat, quo pinguescente reliqua membra tabescerent: non ex immensis opibus spectari se, sed ex animi uirtute cupiebat, maiestatem suam augustiorem uideri credidit, si eam homines ex ingenii morumque præstantia extimarent, modicam uerò, si ad opes sola spectarent. Similia dici possunt de Pio & Marco Antoninis Imperatoribus, quos constat à priuatorum pecuniis abstinuisse, & grauia tamē bella gessisse & cōpressisse, & pecuniam ciuitatibus ad operum nouorum constructionē, uel ueterum restitutionem misisse, & frumentum populo Romano in summa

ma annonæ penuria suppeditauisse, & alia multa his consimilia exercuisse. Magnas uires habet frugalitas uel magnum est potius ipsa uectigal, efficit hæc, ut non respiciat aliena, qui in suis sit diues. Hoc ignorant isti Principes, qui priuatorum opes diripiunt, uim omnem imperii in externis collocantes opibus, scelere etiam quæsitis; ne illud quidem animaduertunt, quòd turpiter quæsita in turpes quoque & inutiles abeunt usus, quod exemplo paret Neronis & Domitiani, & aliorum multorum, qui iisdem uestigiis institerunt, idque prædicatum quoque diui Thomæ ore, qui in libellis de regimine Principum asserit nutu fieri diuino, ut pecuniæ a populis extortæ in superuacuos & inutiles & nihil profuturos usus recedant. Idem quoque sensit comædia. Nam illic quoque legitur. Malè partum malè disperit, & sanè consequens est, ut qua insania rapiuntur aliena, eadem etiam effundantur. Vis uanitatem malorum uidere Principum in re forsitan exigua, sed ex qua ad maiora coniecturam ducere licet? Aspice Neronem & Heliogaballum, qui nunquam bis easdem uestes, nunquam iterum eosdem annulos gestasse dicuntur. Aspice A. Vitellium, qui à fratre adhibitus fuit ad cœnam, in qua duo millia lectissimorum piscium, septem auium apposita fuere: quàm ut ipse superaret, ingentem dedicauit patinam, in qua (ut Tranquillus est auctuor) Scarorum iocinera, Phasianorum ac Pauonum cerebella, linguas Phœnicopterum: Murenarum lactes, à Carpathio usque Hispaniæque freto per nauarchos petita commiscuit. quanquam ne illud quidem conuiuim Veri Imperatoris negligendum est, quod duodecim conuiuis Romæ parauit: Dedit nanque singulis formosos pueros & elegantes structores, quorum ministerio in cœna usi fuerant. Dedit quoque uasa aurea, argentea, myrrhina, cristallina, gemmis etiam circumlita, similiterque pocula, quũ ad singulas dapes ac potiones nouis semper ministraretur: quot præterea ciborum genera ex animalibus apposita, tot uiuentia donata: quin etiam coronæ datæ cum aureis lemniscis, & alieni temporis floribus: Vasa etiam aurea cum unguentis. Postremo abeuntibus e triclinio, uehicula præbita cum mulis & mulionibus. Omne dicitur conuiuium sexagesies centenis millibus sestertium æstimatum. Hanc tantam profusionem populus Romanus admiratus est. Sed antea conuiuia paria imò longè prodigisiora Antiochus filius Demetrii Macedonum Regis, & alter Antiochus Syriæ Rex populis perhibuerant, ut ex Athenæi scriptis colligere licet. Illud inuisebatur illic egregium, quod quemlibet conuiuiarum oportebat insidentem Camelo potare: quo peracto Camelo unà cum stragulis, & puero, qui Camelum curabat, donabatur. In hos & similes apparatus impendunt Principes diuitiis abutentes, & animo suo neutiquam honestè obsequentes. Illa uero causatio, qua uti solere ais Principes se pro tutela & custodia imperii cogere pecunias falsa est, nec uerò innititur, quoniam quæ iniustè rapuerunt, in libidines suas effundunt, tum etiam non licet hac occasione in priuatorum irruere census, eosq; fictis criminibus & alio malo more ad se ducere: Sin autem bellum graue imminet, aut alia quælibet publica urgeat necessitas, tunc ærario deficiente licitum est imperare pecuniam & ad tributa populum uocare, ita ut omnes pro facultatum modo in collatione concurrant, nec unus

plus

plus alio grauetur, ſed ab imis uſque ad ſummos ſarcina decurrat, non ego iuſtas inſector exactiones, ſed iniquas duntaxat, & illicitas, & nullo more nulla lege factas. Iſti ergo Principes talia cauſantes non effugiunt infamiam tyrannidis, & conqueſtiones populorum. Nemo eſt in populo uir prudens & integer, qui iſtorum ſic prædantium agnoſcat cauſam, ut iuſtam & legitimam. Sed ſunt alii, qui ſe lepidè prædari per alios putant, ita ut ipſi nullam ſubeant infamiæ notam, ſed iuſtè ſe geſſiſſe uideantur. ALB. Quomodo id ais? aut qui fieri id poteſt? MAR. Multi ſunt in ciuitatibus, qui rapinas committere non uerentur. An non ſunt? ALB. Plures quidem, quàm uellem. MAR. Ergo Principes his, quos norunt rapaciſſimos, occaſiones præbent rapiendi. Nam iſtis mandant magiſtratus & procurationes, ut deinceps repletos pecuniis ipſi aggrediantur, & ab eis tanquam à ſpongiis bene madefactis omnem exprimant humorem, ſimulant ſe moleſtè ferre, quod populos ſpoliauerint, atque ita accuſatores in eos & Iudices comparant, & damnatione ſequuta prædam omnem à raptoribus extorquent. ALB. An non id iuſtè? MAR. Iuſtè quidem, ſi extrema reſponderent: non enim ſpoliatis reddunt ſpolia, ſed ipſi inuadunt. Quapropter non iuſtitia eſt illa, ſed iuſtitiæ uanum & inane ſimulacrum, ut ipſe iam perſpicis, & ego antea dicebam: quanquam ipſi huc aſpirent, ut iuſtitiam uideri uelint, ſed bis peccant, primùm quod iniquis hominibus magiſtratus committunt, & ueluti prædones immittunt in populos. Deinde quod prædam à prædonibus ereptam, quæ reſtituenda erat Dominis, auertunt ipſi, & in fiſcum ſuum ingerunt, nec mouet eos populorum luctus, fortunarumque alienarum direptio. Hæc omnia mi Alberte inſcitia contingunt, ut ſæpiſſimè dictum eſt, quam ſi auerſamur in priuatis, commoueri debemus, ubi eam in Principibus, qui capita ſunt rerum, uidemus: nam erratum unius Principis totam labefactat remp. non priuatorum etiam multorum delicta; acciditq; hac in re, ut in nauigatione: nam unius aut alterius remigis delictum non impedit admodum fœlicem nauigationem, ſed ſi gubernator, cui ſumma totius nauigationis commiſſa eſt, delinquat, quia non rectum curſum aut clauum teneat, neceſſe eſt illius delicti nauigantes omnes fieri participes, nec ſingularis, ſed communis incumbit calamitas. ALB. De inſcitia Principum nobis hodie magnus fuit ſermo: nec dum tamen Marce quæſiuimus, quod forſitan in primis quærendum fuit, eadem ne inſcitia adminiſtrent malè omnes imperium, an uaria ſit in ſingulis & diuerſa. MAR. Eadem Alberte in omnibus ſi id ſcire expetis, ſed refert quanta in unoquoque ſit: nam in uno poteſt eſſe minor, maior in alio. Sunt enim in inſcitia gradus. Vt enim in rebus turpi turpius, tenebroſo tenebroſius, infimo infimius, ſic in hominibus inſcito inſcitior, imprudente imprudentior alius alio inueniri poteſt. Non enim poſſum Domitianum Tiberio æquare inſcitia regendi. Nam Tiberius, etſi peccauit in remp. ſæpius, idem tamen meruit de rep. plurimum. In Domitiano plurima peccata, exigua merita cernuntur. Itaque inſcientius Domitianus Tiberio imperauit. Nemo autem tam malus fuit Princeps quin boni aliquid geſſerit, ſed id in quibuſdam raro, in aliis denſius elucet, in his autem, quæ rectè geruntur & ordine, regnat

gnat sapientia, in aliis inscitia dominatur, eadem inscitia est omnium, sed minor in eo, qui minus, maior, qui magis peccat. Maiorem etiam inscitiam eius esse dixerim, qui cupiditatibus suis indulgens peccat, & hoc ipsum peccare delectat. Alter uero, qui dum facinus tractat, secum ipse pugnat, & inuitus quodammodo & obliquus aufertur à suis cupiditatibus, & quum facinus peregerit, conscientiæ stimulis urgetur, hunc minore ignoratione peccare dixerim, quam illum superiorem, qui nihil in facinore dolet, & sensum quodammodo abiecit peccatorum. Magna & densa ignorationis nox eum, qui talis est, premit, nec facile sanari potest: perditi est & penitus corrupti nihil in delicto commoueri, nullam habere reuerentiam honestati; quanto corruptior ille, qui sua etiam gaudet improbitate. At quicunque saluam habet pudoris partem, concertat intra se, huc uocat ratio, alio cupiditas trahit, & ut uincat tandem rationem cupiditas, attamen pugnauit, attamen lucem quandam honestatis prospexit, attamen non toto pectore inhæret facinori; quis dubitauerit minore ignoratione teneri, quam si nihil curaret, aut etiam de delicto gauderet. Vtriusque exemplum sumere possumus de summo Poeta nostro. Nam dum Etruscorum Regem Mezentium inducit contemptorem Deorum, & uiuis mortua iungentem corpora, & infandas cædes, & effera alia committentem, nonne uidetur hunc in eorum parte collocare, quos nihil peccare pudet, uel peccatum potius delectat? At Didonem Carthagine regnantem idem Poeta facit certantem & amori repugnantem. Hinc illa dicuntur.

Sed mihi uel tellus. Et reliqua.

Notum est uobis carmen totum. Mouet mulierem una ex parte Aeneæ uirtus, species corporis præclara, magnum Troianæ gentis nomen, spes sobolis procreandæ, ex altera memoria prioris coniugii, secundarum nuptiarum pudor, fama pudicitiæ neglectæ, uetus procorum repulsa. Inter hæc prælia ubi plenior ad eius aures Annæ sororis accessit cohortatio inflammantis mulierem, qua magis illa rapiebatur. Tum planè uicta, est, & abiecta omni cunctatione totam se se amori tradidit, nam ipsam repugnasse, illud quoque indicat, quod posterius à sorore est dictum.

Placito ne etiam pugnabis amori?

Postquam autem ipsa & Aeneas conuenissent, adhuc uidetur intelligere, quid in se admiscerit, ideò:

Coniugium uocat, hoc prætexit nomine culpam.

Hi, qui secum pugnant & repugnant, sursum deorsumq; feruntur, demum cupiditatibus suis succumbunt, uitio quidem tenentur, sed (ut est quorundam Philosophorum sermo) uitio imminuto. Nullus autem has animorum inter se conflictationes peritius expressit Peligno Poeta in transmutationum libris: quæ enim illa est concertatio intra se Medeæ? quàm uariæ colloqutiones? quot fluctus æstusq; mentis ostendit? quanta affert pro recto? ut rursus cupiditas emergit? Eadem facit Scylla, Nisi, Mirrha, Biblis, quarum nulla legitimo amore arsit, sed sua cuique libido pro lege fuit: nam prima hostem, altera patrem, tertia fratrem, undè minimè decebat, amauit. Harum mirè affectus animorum exprimuntur à Poeta, ex utraque parte pugnantium

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

gnantium, & modo hoc modo illud probantium. Vincuntur hæ omnes à cupiditatibus suis, sed minore omnino scelere, quàm si nihil se peccare sentirent. Lōga etiam illa pugna in Althea Calidoniæ Regis matrona fuit, dum disputat intra domus secum penetralia, utrum Meleagrum filium fortissimum uirum ob necem auunculis illatam perdat in exustione torris, an incolumem esse patiatur. Vicit hac in muliere deterior pars, sed non sine pugna, ut dixi. At Pentheus Thelarum Rex, Niobe Amphionis Regis uxor audacter peccant in Deos, quorum cultum negligebant, hos in genere illo, quo peccarunt, plenè peccasse dicemus: ita enim peccarunt auidè, ut ipso peccato delectatos, & in eo sibi ipsis placuisse credi possit. Fabulas loqui uideor, sed cur non fictis utar potius quàm ueris? quum fabulosa facilius audiantur, & magis noscantur, & nihilo deterius auditores instruantur. ALB. Tu uerò in istis, ut uidetur, nam etiam fabulosa erudire possunt, & sæpius his ad commouendos animos usi sunt grauissimi auctores. Illud tamen me Marce commouet, quod malos ita quandoque peccare dicis, ut eos etiam peccare delectet. Vnde nam id esse credamus? MAR. Facilè id quidem nosse Alberte, nam quodcunque mali magna ui summoque animi appetunt ardore, ubi id consequuti sunt, gaudent, tanquam sitim cupiditatis suæ restinxerint, & ex motu ad terminum peruenerint. Sed ex his, qui ex habitu peccant uitioso, illud procreat uoluptatem, quod consuetudine sua utuntur, quæ est illis uelut altera natura. Naturale igitur quodammodo his est peccare, quodcunque autem cuique secundum naturam contingit, placet, fitq; lætum atque iucundum. Inueniuntur tamen nonnulli, qui post delictum pœnitentia ducuntur. Nosti enim illud:

Pœnitet O si quid miserorum creditur ulli.
Pœnitet, & facto torqueor ipse meo.

Et illud adolescentis ex Plauto.

Ego animo cupido atque oculis indomitis fui.
Persuasum est facere, quoius me nunc facti pudet.

Hi, qui talia memorare possunt, ostendunt non undique rationem in illis extinctam & obtenebratam fuisse, sed adhuc lumen aliquod superesse. Sed rarum id hominum genus. Maior pars non de peccato dolet, sed de pœnis & aliis incommodis, quæ peccatum ipsum sæpissimè secum adducit. Sumus plerique similes mulieribus in adulterio deprehensis, quæ non adulterium patratum, sed præsentem lugent pœnam: displicet non peccasse, sed puniri. ALB. Accipio equidem hæc: sunt enim (ut dixisti) non admodum difficilia cognitu. Sed quid est quod Marce dixisti nullum esse tam malum Principem, quod non boni agat atque egerit aliquid: ego à malo nihil boni prouenire crediderim, sicut nec ab obliqua regula architecti aliquid recti, nam hanc Regi comparauimus. Enimuero etsi opus extrinsecus rectum appareat, non tamen ab his geritur honestatis uel utilitatis publicæ studio, sed uel lucri sui, aut gloriæ, aut priuati alicuius commodi captandi gratia. Dictum est à non malo Poeta.

Quid Nerone peius?
Quid thermis melius Neronianis?

M Putas

Putas ne Neronem ædificasse thermas publicas cogitantem plebis Romanæ commoda? non arbitror, sed ædificasse credo, ut beneuolentiam populi, cui inuisus erat, hoc ueluti munere redimeret, uel forsitan ratus ad perpetuitatem sui nominis in omnem posteritatem id munus pertinere. Honestatis uero causa quomodo faceret, quam non nouerat? MAR. Aedificationem tamen illam thermarum bonam fateris. ALB. Bonam fateor, sed non bene factam, quia non respexit ille ad id, propter quod ædificationem talem fieri decebat. Puniunt iniqui Principes sui similes & dissimiles, idest bonos pariter uiros & malos: abominabile est, quod puniunt bonos, gratum quod malos, sed nec dum malos puniunt, id fit bene, quia non fit id ab eis iustitiæ meditatione, sed ut uel fisci opes augeant, uel quia etiam malos metuunt, à quibus sibi cauendum existimant, uel qualibet alia de causa potius, quàm quod iustitiæ ratio id exigat. Mitto quàm absurdum sit castigatores esse alienorum uitiorum, qui castigari ob sua merentur, inquirere in cæteros, qui maximis ipsi delictis scatent. MAR. Quid de Phalaride dicis Agrigentinorum Tyranno? An non is bene, quum Perillum suo boue inclusum perdidit, quem ad aliorum necem pro munere Tyranno obtulerat. Hic in alios inique multa, in hunc iustè egisse dicitur, quod coegerit eũ inscendere bouem, quem fabricauerat, ut primus experiretur, quod in alios excogitasset. ALB. Ne Tyrannum hunc quidem bene fecisse existimauerim, nam ultus est se ipsum, quod crudelitatem à Perillo illo munere exprobrari sibi sentiebat, eandemq; in hunc, ueluti remittens iaculum fortius, contorsit, quod si iustitiæ eum cura tetigisset, nunquam tam acerbè in hominem progressus fuisset. An non satis erat Perillum, qui eo animo ad ipsum accesserat, ut pro munere aliquid ab eo gratiæ uel pecuniæ referret, corripere uerbis grauioribus, & hominem cum suo dono reiicere, & eo facto ostendere se non esse eum quem putabat. MAR. Multis hoc satis non uidetur, nisi crudelitatem in crudelitatis auctorem conuertisset, quod fecit, siue ut obsequeretur iustitiæ, ut ego dico, siue naturæ suæ immani & crudeli, ut tu uis. ALB. At istuc refert, quo animo id fecerit, nam plurimi opus peragunt bonum, sed non bene. MAR. Ex Augustino hoc habes bonum opus non bene fieri à malis: Ille enim contra Iulianum disputans officia distinguit à finibus, nam officium ponit in faciendo, finem in eo propter quid sit faciendum: existimat autem non posse officia à finibus separari. Veluti manum abstinere ab alieno, si officium cogites, uidetur esse iustitiæ, sed quum quæritur quare fiat, & respondetur, quia timet legum pœnam, Iudices, litium dispendia, hoc uidetur officio bonum, sed non est, quia non est bonum recto fine, propterea quòd non displicet ei furari, sed puniri, uexari, & lites sectari. Hic iustitiæ amor nullus, sed trepidatio futuri mali. Similiter si quis subueniat homini innocenti, misero periclitanti, si laborem illum suscipit non iustitiæ intuitu, sed pecunia adductus, uel humana gloria commotus, non bene bonum facit, quia non bonus facit, quod non bona fit uoluntate. Hæc & talia disserit Augustinus & alibi sæpe, & in libris, quos modo memoraui, cuius dicta forsitan legisti, & placuerunt, nam illud, bonum non bene, est ab illo. ALB. An non ita rectè? MAR. Arbitror. Veruntamen.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

tamen. ALB. Quid Veruntamen? MAR. Non ego Alberte Augustinum in medium protuli, ut tantum uirum oppugnarem: quo Christi Ecclesia neminem habuit in belligerando pugnaciorem, neque in docendo acutiorem. Vtinam tam eius scripta intelligere possim, quàm doctrinæ faueo. Non deerit tamen forsitan aliquis, qui audito Augustini sermone neget bonum esse, quod non bene fiat. Bonum nanque, quod in uirtute consistat, ita demum est bonum, si fiat, quod oportet, & quando oportet, & quemadmodum oportet, & quo fine oportet, si uno horum careat, sicut uirtutis, ita boni quoque caret nomine: nec tamen ab istis discrepat Augustinus, si quod dicit, inspiciatur: nam quod faciendum est, si non bene fit, uocat bonum, non quia sit bonum, sed quia boni effigiem gerit, & non rectè intelligentibus bonum uideri possit: & uerba quidem Augustini, quæ superius retuli hoc satis indicant, quod idem in enchiridion euidentius expressit. Tunc enim (inquit) præcepta & consilia rectè fiunt, quum referuntur ad diligendũ Deum, uel proximum propter Deum. Quod uerò timore pœnæ, uel aliqua intentione carnali fit, ut non referatur ad caritatem, nondum fit sicut fieri oportet, quanuis fieri uideatur. Inimicus enim iustitiæ est, qui pœnæ timore non peccat. Amicus uero iustitiæ, qui eius amore non peccat. Quãobrem mi Alberte si dixeris bonum esse apparens, quod non bene fit, quia fine suo careat, non autem uerum bonum, melius (ut mea fert opinio) senties & iudicabis. At non hoc est, quod dicere uolueram, dum suspendi sententiam. ALB. Quid ergo aliud? MAR. Fines uirtutum in animo consistere arbitror facientis. Si is rectus est, non potest opus, quod de genere sit bonorum, ex fine culpari. Difficile autem est, quod quisque facit, quo consilio, quo proposito, qua intentione, quo denique animo faciat, uidere: non enim intra animi penetralia conspectus datur. Diligenter igitur uidendum, ne ubi opus forinsecus rectum apparet, si id ex animo facientis culpare libeat, quasi praua animi cupiditate factum, ne id sit temerarium, & calumniosum: calumniator enim ubi rem ipsam improbare non potest, animum aggreditur, & non recto proposito factum criminatur. Dæmonis mali id opus, quem ea de causa Diabolum, idest calumniatorem uocamus. Is etenim quum aliquem uidet ex his, qui uel in monasterii claustris uel in solitudine positus asperrimam durissimamq; sequutus est uitam, non ueretur ipsum ante tribunal iustissimi Iudicis accusare, & quoniam uitam coarguere non potest, exagitat uitæ illius consilia: Ieiunauit hic, fleuit, orauit, corpus afflixit, omnia hæc, sed non ut tu Domine tantorum bonorum donator laudem ferres, sed ipse, non tibi iste studuit, sed sibi, conatus est acquirere opinionem sanctitatis captans humanam gloriam, & cunctorum ora in se cupiens conuertere: gratum etiam sibi fuit hac ratione uictum largitione populi absque manuum suarum labore comparare. Et hæc quidem iacula dirigit in monachos, accusans uitæ propositum, ubi uitam non potest. Similiter ubi uidet prædiuitem uirum larga manu in egenos utentem, huic præsto est post uitæ exitum ad Christi tribunal, & arguit incubuisse in illam largitionem, uel inani ambitione, uel quia sperabat de illa misericordia se à Deo pleniores opes relaturum, & quæ iam habebat per eum firmius retenturum.

turum. Nihil iste Christe fecit tui causa, sed omnia sui. ALB. Tu Marce, ita de his uerba facis, ac si diuinis illis iudiciis interfuisses, & quid fieret subnotasses. MAR. Nunquam equidem uidi illa Alberte, sed erudiunt me sacræ literæ, quæ hunc humani generis hostem, nostræ inuidentem fœlicitati Diabolum uocant: ex hoc satis colligitur illum sanctorum & fortium uirorum gesta calumniari, nam ni faciat, non hoc nomine ille notaretur, sed ne prorsus id fingere uidear, utar earundem sacrarum literarum testimonio. Memento quæso Alberte, quæ circa Iob gesta memorantur in libro sui nominis. Is etenim liber non modo apud nos, sed etiam hebræos in auctoritate habetur: cuius rei tu locupletissimus potes esse testis. ALB. Hebræi librum hunc in canone diuinarum scripturarum recipiunt, eumque magnifaciunt. MAR. Ergo adducamus, quæ illic leguntur in medium, postquam firmissima est libri huius auctoritas. ALB. Adducere potes. MAR. Illic ergo legitur, quòd quum dominus Satanæ dixisset, qui uniuersam lustrauerat terram. Num satis cõsiderasset seruum suum Iob, quòd non esset ei similis in terra? homo simplex & rectus & timẽs Deum, & recedens à mala. Ille Num quid Iob gratis colit Deum? Nonne tu ualasti eum ac domum eius, uniuersamque substantiam circunquaque, operibus manuum eius benedixisti, & possessio eius creuit in terra. Huc tendit accusatio Satanæ, ut ostendat Iob mercede externorum bonorum colere Deum, nec Deum, sed Dei amare præmia, quasi ea quotidianis sacrificiis & precibus & reliquo cultu emenda essent. Et ita quidem Satanas sanctum uirum calumniabatur. At apud quem? non apud Iudicem mortalem, quem fallere posset, sed apud eum, qui omnia penetrat humanæ conscientiæ profunda, qui nouit dilucidius, quæ intus forisque tractantur, quam hi qui, tractant, imò qui ab æternitate sua præuidit antequam fiant: accusatur apud hunc uir rectus à nequissimo Satana. Nunc uide Dei, bonitatem ne dicam? an sapientiam? an utrunque? Ille ut Satanæ calumniam non uerbis, sed re confutaret, & ostenderet quem uirum. & quantis constantiæ nixum radicibus in falsum crimen uocaret, & famulo suo altioris meriti gradum instrueret, omnia Satanæ in uirum substantiamque eius permissit, modo ne animam tangeret, sed seruaret. Hoc dixi, ut intelligeres culpare actionem, quæ speciem habeat rectam, cuiuslibet esse, imò nõ cuiuslibet, sed detractoris tantum & improbi calumniatoris. ALB. Tu exẽpla mihi sanctissimorum & optimorum uirorum adducis, quos ego fateor non oportere facile in crimen uocari, quod malo consilio quicquam gesserint: habent enim pro se uitæ sanctimoniam, quæ impellit, ut credatur bonam actionem ab his, bono quoque consilio inductam. At ubi malus quicquam peragit ad honestatem pertinens, perpetui eius mores faciunt, ut nõ honestatis studio, qui præclarus est finis, id actum uideatur. MAR. Cur malos uis Alberte honestum quicquam gerere malo potius consilio, quam bono? An quia suspicari magis debeamus delinquere aliquem, quam sano uti consilio? minimè, nam benignus hominis animus esse debet in alterum, & eum non modo facto, sed etiam opinione sua subleuare. Itaque nefas esse dixerim rapere alienam actionem in deteriorem partem, quum in bonam possit.

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

possit. An quia necesse sit malos, qui pluribus scantent uitiis, omnibus abũdare. Quis id dixerit? Non necesse est his, qui consueuerunt delinquere, uti assiduè habitu suo uitioso, sed ita demum utuntur si uelint: proptetea quòd non undique animus eorum est corruptus, sed adhuc integrum manet illic aliquid & incolume. Fieri ergo potest, ut malo Principi in specie aliqua occurrat honestatis splendor, eamque sequatur Domitianus, quem improbissimè regnasse diximus, tulit de adulteriis legem sanè optimam, alia cauit lege, ne mares exciderentur, delatores aliquando coercuit, ambitiosas centumuirum sententias multas extra ordinem rescidit, Magistratibus urbanis prouinciarumque præsidibus corrigendis tantum curæ studiique adhibuit, ut non alio tempore iustiores & temperatiores extiterint: hæc & talia quædam recto consilio fecisse dixerim, nam sæpius etiam malus uitium, quod in se admissit, in altero odit, dicitque intra se. Mihi hoc licet, tibi non licet.

Stultitiam patiuntur opes, tibi paruula res est.

Illud etiam nonne superius attulimus ex Euripide?

Si uiolandum est ius, regnandi gratia
Violandum est, cæteris rebus pietatem colas.

Putas ne omnes, qui Tyrannicam obtinuerunt potestatem, superbè impièque dominatos? hoc non ita est? Nam de Hierone & Gelone, qui Tyrannico tenuerunt imperio Siracusas, probè remp. administrasse traditum est. Periandrum uerò Corinthiorum fuisse Tyrannum accepimus, qui nisi iustè ciuibus suis imperasset, non inter septem Græciæ sapientes connumeratus fuisset. Occupauit Athenis Tyrannidem Pisistratus decepto populo. Multis hic floruit uirtutibus, quibus remp. Atheniensium auxit, nullum eius immanæ facinus, nullum crudele legimus. Eadem est causa Cæsaris Octauiani, qui quum ui & armis Romanam rempub. oppresisset, iustè tamen gessit principatum, de quo dictum fuit, aut nunquam nasci, aut nunquam mori debuisse. Multa gerunt improbi Principes, quæ recta sunt, non solùm effigie sua, sed etiam ueritate. Ideò ubi ubi apparet actio Principis recta, & si ipse in aliis iniquus sit, ex proposito facientis uituperari non conuenit, nisi propriis & rem ipsam tangentibus signis id arguamus. Sunt enim coniecturales (ut nosti) plures loci, qui, & in personis, & locis, & temporibus, & factis, & euentis, & rerum ipsarum negociorumque natura positi sunt. Ex his licebit quoquo animo quid gestum sit, deprehendere. Sin autem ex eo solo dicemus prauo gestum consilio, quod qui gesserit, improbus sit, refelletur hæc oratio, & dicetur, impios quædam piè egisse, iniustos iustè ignauos fortiter, superbos humaniter. Vides summnm illum & clarissimum Græciæ Oratorem Demosthenem, quibus argumentis & quam potenter & uerisimiliter coarguat Medam donasse triremem ciuitati non caritate reip. sed quod ex eo commoda utilitatemque capiebat. Non fuit contentus eo solùm, quod esset improbus Medas, quòd clarè constabat, sed alia adiunxit plura, quæ id indicarent, anceps sanè & arduus ad tractandum locus, attamen ita ab Oratore tractatus, ut penè ante oculos consilium dantis posuisse uideatur. Sed ut redeam unde hic defluxit sermo. Phalaridem credo ego iustitiæ intuitu commotum, Perillum, ut sceleris artificem, tauro, quem

attu-

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

attulerat, inclusisse, & torruisse, quoniam constitit Tyrannicos etiam uiros quædam non inscite agere, ut in hoc apparet Phalaride, qui & si forsitan scriptis legibus non uteretur, illud tamen naturæ lege cautum uidebat, ut in quo quis deliquerit, in eo puniatur. Neminem enim tam malum fuisse Principem diximus, quin aliquando bene & congruenter & sapienter aliquid gesserit, ita ut nemo è doctrina melius agere potuisset: permagna enim uis est naturæ, quæ omnino extingui, deleri, obscurari in nobis non potest. Ex Tyrannis autem alium alio insipientius regnasse fatendum est, quemad modum è bonis quoque Principibus alium alio sapientius. ALB. Postquam Marce ponimus nullum tam malum esse Principem, quin boni aliquid gerat, gesserit, num econuerso dicendum nullum esse tam bonum Principem, quin aliquando peccarit. Num id etiam dicere possumus? NAR. Possumus dicere, imò id audacter dicamus? Quis enim est hominum, qui cunctos impleat uirtutis numeros? immunem esse à peccato Deo conuenit non homini. Ille solus titulum huius eximiæ laudis fert, uel si quis est alius, cui singularis priuilegii dono concesserit. Sed quis est hic? ut postquam no uerimus, cantemus hominem, & hymnis præclaroque carmine honoremus. Vix unus & alter nominantur non exempli causa: res enim est extra omnem imitationem, sed ut agnoscamus quantum sacer Dei spiritus possit in humanis pectoribus. ALB. Peccatores ergo omnes sumus, ut ista sonat loquutio, quicunque uescimur terræ frugibus, & aqua ignique fruimur. MAR. Vera narras, ut infantes demas & furiosos, nam his ereptus fuit rationis usus, illis nondum etiam accessit. ALB. Peccant igitur mali Princi pes & boni, sed unde hos distinguis? quia non sit uerisimile, quin pluri mum differant. MAR. Manifesta quidem est differentia utrorunque. Nam mali peccant audacius, & grauius, & frequentius. Pauca autem & parua errata bonos tenent, quæ uix humana effugere potest imbecillitas, & quæ uenia dignatur diuina bonitas. ALB. Peccant igitur isti quoque ac illi, & si non æquè, nec pari pondere. MAR. Ita est. ALB. Cur igitur appellan tur boni, si omnino non sunt immunes à peccatis? hoc enim quæri posse ui deo. MAR. Quærere potes arbitratu tuo, sed causa eminet, & iam dicta est. ALB. Quia scilicet operit multitudo benefactorum pauca illa & parua errata. MAR. Rem tenes. Solemus nanque homines ex maxima parte de toto iudicare. Itaque segetem lætam & uberem dicimus, etiam si alicubi auenam uiderimus, et quæstuosam mercaturam, etiam si in paruis quibusdam mercibus calamitas sit accepta: habemus in pretio maxima, minima negliguntur. Doctum uirum dicimus, qui multarum magnarumque artium doctrina sit instructus. Num si paruum aliquid in musicis uel numeris eum fefellerit, indoctum dicemus? Hac ratione ne Plato quidem & Aristoteles docti uocarentur, quoniam in quibusdam hallucinatos fuisse constat, nec bonus Poeta Homerus, qui quandoque dicitur dormitare. ALB. Si rectè, quod dicis perspicio, uis iustum posse dici Principem etiam si in minimis quibusdam deliquerit, idque mihi suadetur: quoniam in sacris literis, quarum supremum est auctoritatis fastigium, dicitur. Septies in die cadere iustum. Hoc me mouet, quod ne iusti quidem caret nomine, qui à casu non

modo

modo est tutus, sed frequenter etiam in die cadit, MAR. Quid te illud etiam non mouet, postquam rem ad sacras deflectis literas, tanquam ad maiores & sapientiores Iudices? quod hæ literæ, multos donant iusti nomine, Noe, Iob, Zachariam, Helisabeth, Ioseph, Simeonem, & tamen in eisdem penes Ioannem legitur. Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nosmetipsos seducimus, & ueritas in nobis non est. An non Ioannes pariter iustus? quem Iesus dilexit, cui Virgini Virginem matrem moriens commendauit? ad is non de se solo, sed de cæteris quoque iustis pronunciat, omnes uerè esse peccatores. Hinc Domini iussu quotidiana prece oramus Patrem cœlestem pro dimissione debitorum, quasi nemo sit, qui quotidie aliquid non debeat. ALB. Verùm tunc esse experior, quod dici solet. Lis litem generat, quæstio quæstionem adducit. An non id audisti Marce? MAR. Quid tum? ALB. Quia ex te libet quiddam quærere connexum superioribus sermonibus. Difficile est enim, ubi ad quædam disputatione perueneris, non pari studio exequi cætera. MAR. Age dic, quid nam inuestigandum adhuc putas. ALB. Ponimus nonnullos iustè imperasse, ponimus certè, ueluti Romæ Numam, & reliquos post eum reges excepto Superbo: Lacedæmone Lycurgum, Cretæ, Minoen, & inter Romanos Cæsares Neruam, Traianum, Antoninum, nonnullos alios. Iam numerum iustorum Principum tenemus. Hic quærere libet. Vtrum alius alio iustus imperarit, uel num omnes pares in huius uirtutis munere; de scelestis manifestum est, alium alio scelestius imperasse, nunc de iustis quæritur. Nam pares esse illud ostendit, quod qui uerè iustus est, tenet omnia, quæ per partes iustitiæ subiiciuntur: quid igitur tenenti omnia adiici possit, non uideo, quo possit alius dici iustior, uel ipse postmodum effici: non enim hic agimus de artibus & disciplinis, in quibus alium alio peritiorem inueniri fatendum est, sed de uirtutibus animi, quas qui possidet, non uidetur alius in eisdem uirtutibus posse antecedere: sicut de iustitia nunc dicebam: quam aut non perfectè tenet is, qui tenere putatur, aut si tenet, nemo poterit ipsum præire. Itaque si duorum iustorum fiet collatio, ambos æquè iustos dicemus, & hoc ita dici ratio mihi postulare uidetur. Rursus, ut flectam sententiam facit, quod à præstantissimo Poeta dictum est de Ripheo.

Iustissimus unus
Qui fuit in teucris & seruantissimus æqui.

Magna laus est in iusti nomine, hic tamen iustissimus fuisse dicitur, & æqui seruantissimus, quasi omnes alios in huius uirtutis laude infra se reliquerit. Hic ego finem dicendi facio, responsum tuum expecto. MAR. Video Alberte te magnum esse iustitiæ amatorem, ut qui de ea tam tenuiter disputes, & scire cupias, utrum iusto sit iustior, quasi si ascensus sit in iustitia, non contentus sis in primo cliuo uersari, sed uelis summum gradum tenere. Dico igitur & prædico iam tibi, eo; qui absolutè, & sine ulla exceptione sit iustus, non inueniri iustiorem alterum, quoniam necesse est, (ut à te quoque dictũ fuit) eum qui talis sit, omnes iustitiæ numeros tenere, & paratum esse animo ad omnia, quæ iustitiæ sunt, descendere, etiam si uirtutis huius retinendæ causa magnum difficileq; illi prælium fuerit ineundum, & sanguinem

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18

quoque unà cum uita profundere oporteat. Omnium ergo iustorum par erit uoluntas, non tamen par erit opus, quoniam fieri potest, ut in iustitiæ operibus promptius aliquis uberius lætiusq; uersetur, seu, quia ita assueuerit iustis peragendis, seu, quia sors obtulerit, & ueluti campum prostrauerit, unde hæc eius uirtus latius innotescere, & excuti possit, seu quia etiam tam temperato sit corporis habitu, ut ad æquitatem animi possit esse promptior. His rationibus effici posse dico, ut alio alius iustior uideatur, Aristides Atheniensis uulgo cognomen iusti tulit, uerisimile est in populo Atheniensi fuisse aliquem, qui pari fuerit erga iustitiam animo ac uoluntate, qualem iisdem ferè temporibus Socratem philosophum fuisse dixerim. Potuit Aristides uideri iustior. Ipse enim accesserat ad reip. administrationem, & suggerebat ei resp. assiduè facultatem, unde eius iustitia latè perspici cognosciq; possit. Socratis autem iustitia, quæ in priuatis uersabatur, erat obscurior. Ponimus Numam & Neruam iustè regnasse. Horum duorum Numam dixerim iustiorem Nerua, quia quum Numa plurimos regnasset annos, plura edidit iustitiæ opera. Nerua, qui paruo tempore tenuit imperium, pauciora: similiter iustiorem dixerim eum, qui promptè exequitur iustitiæ munia, eo qui ægrè & uix id facit: iustiorem eum, cuius in arduis eminent iustitia ob contentiones & discrimina, quæ magno animo illius causa sustinuit, quàm alterum, qui in paruulis tantum negociis ea utitur. Denique ex actionum uarietate iustitiam unius maiorem esse dixerim, & minorem alterius: quanto enim maior actio tanto iustitia excelsior uideri debet.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA

LIBER NONVS.

ALBERTVS.

SATIS de his habeo. Illud proponere tibi nunc iuuat. Si iniquus Princeps isti regioni præsideret, quid ageres? quo consilia tua referres? Maximæ Deo habendæ gratiæ, quòd bonos nacti sumus Principes, iustitiæ tenacissimos, quæ tua sit sub istis uita & conditio, teneo. Illud iuuat exquirere, quid sub iniquo Principe ageres, molirere, quæ tua esset cogitatio.

MAR. Ferrem illius mores, ut cæteri, nam scio, quòd me ille nunquam ad honores proueheret, nec consiliario uteretur, nec administro. Deligunt mali Principes in amicitiam, & ad ministeria, quos seruitutis patientissimos arbitrantur, & quos non deceret esse nisi seruos, quos denique existimant fauere illorum cupiditatibus, efficere imperata, in

horum

Early European Books, Copyright © 2010 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
Ald.2.7.18